

sosyoloji notları

e-ISSN: 2618-5903

Haziran/June 2018

Cilt/Volume: 2 - Sayı/Issue: 1

sosyoloji notları

Haziran/June 2018

Cilt/Volume: 2 - Sayı/Issue: 1

e-ISSN
2618-5903

İmtiyaz Sahibi / Owner

Cihad Özsöz

Editörler / Editors

Cem Koray Olgun

Cihad Özsöz

İsa Demir

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

- Doç. Dr. Aslıhan Ögün Boyacıoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Çağdaş Ceyhan, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi
Dr. Emre Öztürk, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Erhan Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Fatih Kahraman, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Gülşen Çakıl Dinçer, Adıyaman Üniversitesi
Dr. İlknur Hacısöftaoglu, Gedik Üniversitesi
Dr. Mevlüt Yılmaz, Fırat Üniversitesi
Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi
Dr. Muhammet Fırat, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Işık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi
Dr. Rukiye Çelik, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Dr. Zehra Yılmaz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Zuhal Güler, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

sosyoloji notları bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.
Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

sosyoloji notları is an independent, national and peer-reviewed e-journal.
It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

- Dr. Cem Koray Olgun, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Çağdaş Ceyhan, Anadolu Üniversitesi
Dr. Emre Öztürk, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Fatih Kahraman, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Gülşen Çakıl Dinçer, Adıyaman Üniversitesi
Dr. Mevlüt Yılmaz, Fırat Üniversitesi
Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi
Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Dr. Zuhal Güler, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İngilizce Redaksiyon / English Proofreading

Fatih Özsöz

İletişim / Contact

dergipark.gov.tr/sosnot
sosyolojinotlari@gmail.com

Teknik Destek / Technical Support

Cihad Özsöz, cozsoz@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**EDİTÖRLERDEN***FROM THE EDITORS*

1

YASEMİN GEZER TUĞRUL

**ERKEN YAŞTA EVLENDİRİLEN KADINLARIN EVLİLİK SÜREÇLERİ, DENEYİMLERİ
VE SONRAKİ YAŞAMLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA***A QUALITATIVE STUDY ON MARRIAGE PROCESSES, EXPERIENCES**AND NEXT LIFE OF EARLY MARRIED WOMEN*

2-38

FOURKAN CHALIL

KÖY – KENT GEÇİŞ BÖLGESİ: EKOTON – İSTANBUL KÖYLERİ ÖRNEĞİ*VILLAGE – URBAN TRANSITION ZONE: EKOTON – EXAMPLE OF VILLAGES OF ISTANBUL*

39-62

EVREN MÜHÜRÇÜOĞLU

İSTİFA EDEN JANDARMA SUBAYLARINDA İŞE YABANCILAŞMA*WORK ALIENATION OF RESIGNED GENDARMARIE OFFICERS*

63-99

İSMAİL BURAK MALKOÇ

**MAKRO BİR SİBER KAMUSAL ALAN OLARAK TWITTER:
TÜRKİYE’NİN “TRENDING TOPIC”LERİ ANALİZİ***TWITTER AS A MACRO CYBER PUBLIC SPHERE:**AN ANALYSIS OF “TRENDING TOPICS” OF TURKEY*

100-126

MEHMET ZEKİ DUMAN

**WENDY BROWN’UN ESERLERİNDE NEOLİBERALİZMİN
SİYASAL RASYONALİTESİ VE DEMOKRASİNİN ÇÖKÜŞÜ***POLITICAL RATIONALITY OF NEOLIBERALISM AND**THE COLLAPSE OF DEMOCRACY IN WENDY BROWN’S WORKS*

127-140

SUNA KIRDAĞ MAHİR

ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE: NEJAT F. ECZACIBAŞI ÖRNEĞİ*ELITES AND CULTURAL CAPITAL: NEJAT F. ECZACIBAŞI CASE*

141-156

ABDURRAHMAN ÇAM

**DÜĞÜN FOTOĞRAFI İÇİN TERCİH EDİLEN MEKÂNLARIN
OTANTİSİTE VE NOSTALJİ ÜZERİNDEN DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİ***EXAMINATION OF TRANSFORMATION OF PREFERRED PLACES**FOR WEDDING PHOTOGRAPHY THROUGH AUTHENTICITY AND NOSTALGIA*

157-174

EDİTÖRLERDEN

O bitmek bilmeyen altı ay geride kaldı ve ikinci sayımızı tam vaktinde çıkartabilmenin heyecanıla işte buradayız. Önemli olan ilk adımı atmaktır diye düşünüyorduk fakat gördük ki ilk adımı atmış olmak bir sistem oturtmak, belirlenen takvime uymak, bu süreçte okur, yazar ve değerlendirmecilerle sağlıklı bir iletişim yürütmek için yeterli olmuyormuş. Bu sayıyı çıkartana kadarki zaman diliminde dikkatimizi çeken sıkıntıları aşmak, işleyişin devamlılığını sağlamak ve bürokratik gereklilikleri yerine getirmek için çokça çaba harcadık. Bir şekilde bu sürece dâhil olan kişilerin sabrı ve özverisiyle okuyanlara katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir sayı oluşturduk.

İkinci sayımızda henüz birer çocukken zorla evlendirilmiş olan kadınların hayat hikâyelerinin çok küçük bir kısmına şahit olacağız. Bu şahitliğin bize insanî ve meslekî sorumluluklarımızı hatırlatması gerektiğini düşünüyoruz çünkü bu mağduriyetler şu anda biz suyumuzu yudumlarken, seyahat ederken, yakınlarımızla yemek yerken, televizyon izlerken, hatta bu satırları yazarken/okurken yanı başımızda yaşıyor. Üzerine çalışıp tespitini yaptığımız ya da betimlediğimiz toplumsal sorunların çözümünde de rol almamız gerektiğini unutmamamız gerekiyor. Bu önemli konu dışında istifa eden subayların işe yabancılaşma nedenleri, İstanbul'da kentsel yaşamın bir parçası haline gelmiş olan köy-kent geçiş bölgeleri, sosyal medya, neoliberalizm, kültürel ve ekonomik sermaye ilişkisi ve düğün fotoğraflarında tercih edilen mekânlar üzerine makaleler okuyacaksınız.

Genellikle dergilerdeki bu giriş yazıları okunmuyor, biliyoruz. Okuyan azınlığın huzurunda dergiye ilgi gösteren herkese, özellikle de yazarlarımıza ve değerlendirmecilerimize harcadıkları kıymetli vakit ve emek için teşekkür ediyoruz.

sosyoloji notları

ERKEN YAŞTA EVLENDİRİLEN KADINLARIN EVLİLİK SÜREÇLERİ, DENEYİMLERİ VE SONRAKİ YAŞAMLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA¹

A QUALITATIVE STUDY ON MARRIAGE PROCESSES, EXPERIENCES AND NEXT LIFE OF EARLY MARRIED WOMEN

Yasemin GEZER TUĞRUL²

ÖZET

Ataerkil ve geleneksel toplum yapısının hakim olduğu birçok toplumda olduğu gibi Türkiye’de de erken yaşta ve zorla evlilik sorunu hala yaygın biçimde devamlılığını sürdürmektedir. Böyle toplumlarda erken yaşta evlilik, bir toplumsal sorun olarak değil bir gereklilik ve zorunluluk olarak kabul görmektedir. Bu da geleneğe dönüştürülen erken yaşta evliliklerin farklı gerekçelerle devamlılığını sağlayan itici bir güce dönüşmektedir. Erken yaşta evliliklerin temelinde sosyo-ekonomik, kültürel özellikler, gelenekler, görenekler, inançlar, eğitim ve savaşlar bulunmaktadır. Erken yaşta evliliğin yeniden üretilmesini sağlayan en önemli mekanizmalardan biri de ataerkil sistem içinde kadınlara biçilen ve öğretilen toplumsal cinsiyet rolleridir. Toplumda hakim olan kadına yönelik cinsiyetçi bakış açısı, erken yaşta evliliklere çoğunlukla kız çocuklarının maruz kalmasına neden olabilmekte ve bu durum kadınların toplumdaki eşitsiz konumlarını daha da pekiştirmektedir. Erken yaşta ve zorla yapılan evlilikler yalnızca bireyi olumsuz etkilemekle kalmayıp doğrudan toplumu etkileyen önemli bir toplumsal soruna dönüşmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Van’da erken yaşta ve zorla evlilik yapmış olan kadınların erken yaşta evlilik yapma nedenlerini, evlilik kararının nasıl alındığını, evlilik süreçlerini, erken yaşta evliliğin kadınların hayatlarını nasıl etkilediğini, erken yaşta evlenmelerini nasıl algıladıklarını, deneyimlediklerini ve bu evliliklere kim ya da kimler tarafından onay verildiğini anlamaya çalışmaktır. Bu çalışmada, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilecek verilere dayanarak, kadınların evlilik kararlarını etkileyen sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin neler olduğu, hangi gerekçeler ile evliliklerinin meşrulaştırıldığı, bu meşrulaştırmayı pekiştiren geleneksel pratiklerin neler olduğu, kadınların erken yaşta evliliği yaşamları için bir sorun olarak algılayıp algılamadıkları, erken yaşta evlilik yapmalarının kendileri için hangi sonuçları yarattığı, bugün erken yaşta evliliğe ilişkin nasıl bir farkındalık geliştirdikleri ve buna karşı nasıl mücadele verdikleri kadınların anlatımlarına dayanarak açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ataerkil Sistem, Erken Yaşta Evlilik, Evlilik Süreçleri, Toplumsal Cinsiyet Roller, Kadın Deneyimleri

¹ Bu çalışma Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin (TSBD) 29 Kasım-1 Aralık 2017 tarihleri arasında Ankara’da yapılan 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur. Bildiri Özetleri Kitapçığı, s. 161-162.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Görevlisi, E-posta: ygezer@yyu.edu.tr

ABSTRACT

Like in many societies where patriarchal and traditional structure is dominant, it is also very common to come across the problem of forced and early marriage in Turkey. In such societies, early marriage is considered as a necessity and obligation rather than a social problem. This also turns into a driving force that provides the continuity of marriages at early ages. Early marriages are based on socio-economic, cultural characteristics, traditions, customs, beliefs, education and wars. One of the most important mechanisms that enables early marriage to be reproduced is the gender roles that are prescribed and taught to women within the patriarchal system. A sexist view against woman in society can often cause girls to be exposed to early marriages, which further reinforces the unequal status of women in society. Early marriages and forced marriages do not only affect the individual negatively, but they also become an important social problem that directly affects the society.

The purpose of this research is to try to understand why women in early age and forced to marriage in Van have experienced early marriage, how marriage is taken, marriage processes, how early marriage affects women's lives, how they perceive their early marriages and who has been approved those marriages. In this study, based on the data obtained using in-depth interviewing technique, which is one of the qualitative data collection techniques, it is aimed to determine what are the socio-economic and cultural factors affecting marriage decisions of women, which justifications legitimates marriages, what are the traditional practices reinforcing this legitimation, whether women see early marriages as a problem for their life or not, what consequences they have due to early marriages, what kind of awareness they have of early marriage today and how they fight against it are tried to be revealed with regard to women's expressions.

Key words: Patriarchal System, Early Marriage, Marriage Processes, Gender Roles, Woman Experiences

GİRİŞ

Türkiye'de ataerkil değer yargıları ve geleneksel uygulamalardan kaynaklı olarak erken yaşta ve zorla yapılan evlilikler, normalleşerek meşrulaşan bir olgu haline gelmiş bulunmaktadır. Özellikle de kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi, ataerkil geleneğin doğal bir parçası olarak kabul görmekte ve kadının toplumdaki eşitsiz konumunu pekiştirmektedir. Bu eşitsizlik kültür aracılığıyla üretilmekte ve nesilden nesile aktarılmaktadır. Türkiye'de erken yaşta evlilikler sorunu, sosyal bir problem olarak günümüzde halen devam ediyor olmasına rağmen bu konuyla ilgili tatmin edici çalışmalar bulunmamaktadır. Bu sorun 1996 yılında Ankara'da kurulan Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği'nin 2006 yılından bu yana erken yaşta ve zorla evlilikler üzerine çalışmalar yürütmesi ile ülke gündemine taşınmıştı.³ Feminist kadınların bu konuyu gündemde tutma ve bilinç yükseltme çabaları ile hatırı sayılır toplumsal bir duyarlılık sağlanmış ancak bu, sorunun çözümü için tek başına yeterli olamamıştır. Kadın derneklerinin çabaları ile başlatılan kampanyalara, çalışmalara devlet tarafından da bazı destekler verilmiş olsa da bu evliliklerin önüne geçilmesini sağlayacak politikaların sürdürülebilir olmaması ve konuya karşı yeterli duyarlılığın gelişmemiş olması bu sorunun devamlılığında önemli bir rol oynamıştır. Erken yaşta evlilikler Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde daha yaygın olmakla beraber -nedenlerinde farklılıklar olsa da- diğer bölgelerde de bunun örnekleri ile karşılaşılmaktadır.⁴ Çaha vd.'nin, Türkiye'nin 26 ilinde yaşayan toplam 5036 kadın üzerinde gerçekleştirmiş oldukları çalışmanın bulguları, çocuk yaşta evliliğin genel olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaştığına ilişkin yaygın kanaatin doğru olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, bu tür evlilikler sadece bu iki bölgede değil, Türkiye'nin başka bölgelerinde de görülmektedir (Çaha vd., 2014, s. 93). Bu evliliklerin çoğunun geleneksel ve dini referanslar ile gerekçelendirilip, dini nikâh kıyılarak meşrulaştırılması ve kayıt altına alınamıyor olması güvenilir istatistiklere ulaşmayı güçleştirmektedir. Ancak bu durum erken yaşta evliliklerin halen yaygın olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır.

³ Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz.

<http://www.ucansupurge.org/yazdir?71D20BCE57863F55F10D431AE4085A51> (Erişim tarihi: 10.06.2018)
<https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/983/original/2010Almanak.pdf?1507729975>
(Erişim tarihi: 10.06.2018)

⁴Uçan süpürge tarafından Kırıkkale ve Yozgat'ta yaptırılan bir araştırmada ile erken evliliklerin sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun problemi olmadığı ortaya koymaktadır. 18 ve altı yaşlarda evlilik oranı Kırıkkale'de % 68.20, Yozgat'ta ise % 39.70'dir. Evlilikle kadına yönelik şiddet arasında bir ilişkinin varlığı da tespit edilmiştir (övrümüçi:ww.w.uçansipirge.org 06/01/2007). Ayrıca, 1950-1988 yıllarını kapsayan Malatya'nın 27 köyünde yapılmış olan bir başka araştırmada, 18 ve altı yaşlarda evlilik gerçekleştirenlerin oranı % 69.3'dür ki, bu oran Bismil araştırmasının oranına oldukça yakındır (Merter'den aktaran Orçan ve Kar, s. 5, 2008).

Erken yaşta evlendirilen kız çocuklarının evlendirilme biçimleri önemli bir toplumsal sorun iken, evlendirildikten sonra da birçok sorun ile karşı karşıya kalmaları bu sorunun daha da derinleştiğini ortaya çıkarmaktadır. Erken yaşta evlendirilerek eğitim hakları ellerinden alınan kız çocukları, kendilerinden yaşça büyük erkekler ile evlendirilmekte, evlendirildikleri kişilerin ikinci hatta üçüncü eşleri olmaktadır. Bu evliliklerin sonucunda da kadınlar, fiziksel ve psikolojik birçok sorunla baş etmek zorunda kalmakta, erken yaşta gebelikler anne-çocuk ölümlerine sebep olmaktadır. Erken yaşta yapılan evlilikler sosyal, psikolojik, ekonomik, tıbbi ve dini boyutları ile çok yönlü şekilde ele alınması gereken önemli bir toplumsal sorundur. Türkiye’de erken yaşta evlilikler ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, bu evliliklerin nedenleri, sonuçları, kadın sağlığı üzerindeki etkileri üzerine odaklanmakta olup bu kadınların evlilik sonrası yaşamlarına ilişkin çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, erken yaşta evlendirilmiş olan kadınların evlilik süreçlerinin nasıl olduğu, erken yaşta evliliklerin bu kadınların evlilik sonrası hayatlarını nasıl etkilediği kadınların kendi anlatıları referans alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Toplumsal bir sorun olarak karşımızda duran erken yaşta evlilikleri, kadınların bakış açıları ile aktarmak bu sorunun nedenlerini, sonuçlarını daha iyi analiz etmek açısından önemli görünmektedir.

ERKEN YAŞTA EVLİLİK KAVRAMI

Erken yaşta evlilik, ‘çocuk gelinler’, ‘çocuk evlilikler’ gibi farklı kavramlar ile de ifade edilmektedir. “Ruhsal ve fiziksel gelişimini tamamlamadan yapılan bu evliliklerin büyük çoğunluğu çocuğun bilinçli rızası dışında yapılması dolayısıyla da ‘erken ve zorla yapılan evlilikler’ olarak da tanımlanmaktadır” (Özcebe ve Biçer 2013’den akt. Şen, 2014, s. 27). Burada erken yaşta evliliğe sadece kız çocuklarının değil erkek çocuklarının da maruz bırakıldıklarını ifade etmek gerekmektedir. Ancak kız çocukları erkek çocuklarına nazaran daha fazla erken yaşta evliliğe maruz bırakılmaktadırlar. Bu konuda Şenol ve Alp’in, Kırıkkale ilinde erken yaşta yapılan resmi evliliklerin sayısını ve cinsiyete göre ortaya koydukları farklılıkları belirlemeye çalıştıkları araştırmanın verileri oldukça çarpıcı veriler sunmaktadır. Araştırma sonuçları, 2003-2009 yılları arasında cinsiyete göre erken evlilik oranlarında, yaklaşık %94 oranında kız çocuklarının, erkeklere göre daha fazla erken yaşta evlendirildiklerini göstermektedir. Bu araştırmanın bulgularının 18 yaşını doldurmadığı halde, zorunluluk durumunda hâkim kararıyla yapılan erken yaş evlilikleri kapsadığını belirtmek gerekmektedir. Şenol ve Alp’e göre, erkek çocuklarının erken yaşlarda yapmış oldukları evliliklerin, kız çocuklarının erken yaşlarda yapmış oldukları evliliklerden daha az sayıda

gerçekleşme yönündeki eğilim Kırıkkale ili verilerinde de doğrulanmış durumdadır. Dini nikâhla kısılan evliliklerin kayıt altına alınamıyor olması ve 18 yaşının altında, hâkim kararı dışındaki evlilikleri devletin tespit etmesi durumunda taraflara ve nikâhı gerçekleştirenlere ceza veriliyor olması, gerçek sayıya ulaşmayı neredeyse imkânsız hale getirmektedir (Şenol ve Alp, 2012, s. 248-257). Erken yaşta evliliklere erkeklerden daha çok kız çocukları maruz bırakıldığından ve bu durumdan kız çocukları daha fazla etkilediğinden, çocuk gelinler kavramı ile daha sık karşılaşılmakta ve bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de de dünyada olduğu gibi genel olarak kız çocuklarını kapsayan çalışmalara ağırlık verilmektedir. Erken evlilik, 18 yaşından önce yapılan, çocuğun fiziksel, fizyolojik ve psikolojik olarak gerekli olgunluğa ulaşmadan, evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi sorumlulukları taşımaya hazır hale gelmeden yapılan evlilik olarak tanımlanmaktadır (Boran vd., 2013, s. 1). Erken yaşta evlilikler, çocuk gelin kavramının da kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Burcu vd., 1949 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1989 Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalarda yasal evlilik yaşının 18 olarak kabul edildiğini ve uluslararası anlaşmalarda belirtilen standartlarda 18 yaşın altında yapılan her evliliğin erken evlilik, evlendirilen kız çocuklarının da çocuk gelin olarak adlandırıldığını ifade etmektedirler (Burcu vd., 2015, s. 2).

Türkiye’de de yasal evlilik yaşı 18 olarak kabul edilmiş olsa da Türk Medeni Kanunu’nun öngördüğü evlenme yaşından daha küçük -örneğin on yedi yaşını doldurmamış- bir genç kızın evlenmesi anne ve babanın izni ve hakim kararıyla mümkün kılınmaktadır. Ülkemizdeki hukuk sisteminde; Türk Medeni Kanuna göre 17 yaşını doldurmamış, Türk Ceza Kanunu göre 15 yaşını doldurmamış ve Çocuk Koruma Kanunu’na göre ise 18 yaşını doldurmamış kızlar çocuk gelin olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Boran vd., 2013, s. 1). Evlilik yaşına ilişkin ibarelerin bu şekilde farklı olması ve 18 yaşından küçük bir kız çocuğunun evlendirilmesinin anne, baba iznine ve hakim kararına bırakılması, örtük bir biçimde erken yaşta evliliklerin yolunu açmaktadır. Kanunlar arasındaki uyumsuzluk erken yaşta evlilikler için caydırıcı olmak yerine yasal bir dayanağa dönüşmektedir. Erken yaşta evlilikler ile ilgili yasal boşlukların olması ve yasalarda bazı gerekçeler gösterilerek evlilik yaşının 18 yaşın altına indirilmesi, erken yaşta evlilikleri yasaklamaktan ziyade bu evlilikleri özendirir. ⁵

⁵ Türk Medeni Kanunu’na göre 18 yaşın altındaki çocukları evlendirmek suçtur. Ancak, 2001 yılında kabul edilen ve 2002 yılında yürürlüğe giren medeni kanunun 11. Maddesinde “Erginlik on sekiz yaşın doldurulmasıyla başlar. Evlenme kişiyi ergin kılar” ve 12. Maddesinde “on beş yaşını dolduran küçük, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir” ve 124. Maddesinde “Erkek veya kadın on yedi yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak, hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını

Erken Yaşta Evliliklerin Nedenleri

Dünyada ve Türkiye’de farklılıklar gösterse de erken yaşta evliliklerin geleneksel ve ataerkil toplum yapısının daha baskın olduğu toplumlarda ve bölgelerde daha yaygın olduğu, aynı zamanda normalleştirildiği görülmektedir. Ataerkil toplum yapısının baskın ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu toplumlarda erken yaşta evliliklerin oranı da artmaktadır. Bununla birlikte evlilik kararları ailenin erkek üyeleri tarafından alınmaktadır (Cadwell, 2005, s. 12; Singh vd. 1996, s. 1-5). Erken yaşta evliliklerin genel olarak nedenlerini, ailenin eğitim ve ekonomik durumu, aile içi şiddet ortamının varlığı, ailenin sahip olduğu geleneksel kalıp yargılar ve bunların birer toplumsal baskı unsuruna dönüşmesi, aşiret ve töre gibi toplumsal faktörlerin olumsuz etkisi, geleneksel din anlayışının varlığı, cinsiyetçi bakış açısı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığı, taciz ya da tecavüze uğrama ve yasal boşluklar şeklinde sıralamak mümkündür.

Erken yaşta evliliklerin önemli gerekçelerinden biri ailenin içinde bulunduğu ekonomik durumudur.

Türkiye’de son yıllarda demografik, toplumsal, iktisadi özelliklerin belirlenmesi amacıyla yönelik olarak yapılan araştırmalarda, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ve ülkenin pek çok bölgesinde, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin, on’lu yaşlardaki kız çocuklarını, bin veya iki bin dolar karşılığında, 40’lı, 50’li ve 60’lı yaşlardaki erkeklerle evlendirmeye zorladıkları bulgusu ortaya çıkmaktadır (Çakmak, 2009, s. 5).

Ekonomik olarak yoksul olmalarına karşın, çok çocuk sahibi olan aileler, ekonomik gerekçeler öne sürerek ‘başlık parası’ karşılığında kız çocuklarını bir an önce evlendirme yoluna girmektedirler. Kız çocukları aileler için sadece ekonomik bir yük olarak değil aynı zamanda bekaretlerinin korunması gerektiği bir emanet olarak görülmektedirler. Erken evliliklere meşruiyet sağlayan diğer bir ekonomik bağlam ise Yıldız ve Avcı’ya göre, kız çocuklarının ev içinde kullanılan karşılıksız emekleridir. Kız çocukları baba soyu öncelikli olmak üzere, akraba evlilikleri yoluyla, yakın akrabaları tarafından bir sosyal güvenlik aracı olarak görülmektedirler. Ayrıca kız çocukları, ücretsiz ev işlerini yapmak ve evdeki diğer bakım hizmetlerini yerine getirmek amacıyla küçük yaşta evlendirilmektedirler (Yıldız ve

doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. Olanak buldukça karardan önce ana ve baba veya vasi dinlenir” ibaresi yer almaktadır. (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.doc) Erişim tarihi: 05.08.2017)

Avcı, 2014, s. 7). Diğer taraftan kız çocukları da daha iyi koşullarda yaşama umuduyla, evliliği bir çıkış yolu olarak görmekte ve bu durumu kabul etmek zorunda bırakılmaktadırlar.

Düşük eğitim ve sosyo-kültürel düzeye sahip ailelerde erken yaşta evliliğe bakış açısının olumlu olması, erken yaşta evliliklerin bu ailelerde daha da yaygın olmasına yol açmaktadır. Çaha vd.'nin yapmış oldukları araştırmanın bulguları, küçük yaşta (15 yaş ve altı) evlilik yapan kadınların genel olarak düşük düzeyde eğitime sahip olduklarını göstermektedir. Bulgular, kadınların eğitim düzeyleri arttıkça, evlilik yaşının da ilerlediğini yani eğitim düzeyi ile evlenme yaşı arasında pozitif yönde güçlü bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. (Çaha vd., 2014, s. 94). Eğitim seviyesinin artması ile evlenme yaşı arasında doğru orantı bulunurken Şen'e göre;

Eğitim seviyesi ile çocuk evlilikler arasındaki ilişki ters orantılı olmaktadır. Yani genel olarak eğitim seviyesi arttıkça çocuk evlilikler azalmakta veya tersine eğitim seviyesi azaldıkça çocuk evliliklerde artış yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak evlenme yaşı düştükçe çocukların aldıkları eğitim oranları düşmekte, evlenme yaşı arttıkça eğitim oranları yükselmektedir (Şen, 2014, s. 33).

Erken yaşta ve zorla yapılan evliliklerde, toplum tarafından kadından ve erkekten beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu roller ayrıca kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı eşitsizliği de üretmektedir. Söz konusu bu eşitsizlik kadını, kadın olduğu için her alanda ikincilleştirmekte, birçok haklardan yoksun bırakmakta, kamusal alanın dışına iterek ev içi alan ile sınırlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri temelinde hayatın hemen her alanda olduğu gibi evlilik ile ilgili meselede de kadın ve erkekten beklenen roller birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin, özellikle de kız çocuğuna ergenliğe girdikten sonra evlenmesi gerektiği gözüyle bakılması, gelinlik çağa gelmiş olduğunun sık sık dile getirilerek, bunun toplumsal bir baskı unsuruna dönüşmesi kız çocuklarını erken yaşta evliliğe sürüklemektedir.

Ataerkil ve geleneksel toplum yapısının kadınlara biçtiği rollerin -baba evinden telli duvaklı gelinlikle çıkmak, iyi bir eş ve anne olmak, küçük yaşta evlendirilip çok çocuk doğurmak- erken yaşta evliliklerin devamlılığı ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Hatta toplum tarafından kabul gören bu anlayış zaman içerisinde kadınlar tarafından da içselleştirilmiş ve normal karşılanmaya başlanmıştır. Kaptanoğlu ve Ergöçmen'in ifadesiyle, geleneksel iş bölümünde, erkekten evin geçimini sağlamanın beklenmesi, erkek çocuklarını eğitime, istihdama katılmaya ve kendilerini geliştirmeye teşvik etmektedir. Buna karşılık kadının ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutulması ise kız çocuklarına evlilik

dışında sınırlı alternatif sunarak onları evliliğe yönlendirmektedir (Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012, s. 131). Güler ve Küçükler'in Afyonkarahisar'da 61 kadın ile yapmış oldukları çalışmanın verileri, kız çocuklarının erken yaşlardan itibaren evlilik beklentisi içerisine girdiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Adolesan kızlarda erken yaş evliliğini etkileyen sosyal etkenlerin neler olduğunun ortaya konulması amacıyla yapılan bu çalışmanın verilerine göre, kadınların %65'i ilk evlilik yaşlarını normal bir durum olarak değerlendirilmekte, kız çocukları erken yaşlardan itibaren evliliğe hazırlanmakta, böylece kız çocukları ilköğretim yıllarından sonra evlilik beklentisi içine girmektedirler (Güler ve Küçükler, 2010, s. 5).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üretmiş olduğu ayrımcılık ile kız çocuklarının gözü açılıp ailenin başını yere eğdirmeden evlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun için de Aydemir'e göre, kız çocuğunun başına gelebilecek cinsel taciz ya da evlilik dışı ilişki gibi durumlardan korunması için bir an önce evlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu ve benzeri anlayışlar erken evliliklerin geleneksel değerler haline getirildiği bölgelerde çok küçük yaşlardan itibaren kız çocuklarının üzerinde sosyal baskı unsuruna dönüşmektedir. (Aydemir, 2011, s. 19). Erkek çocuklar da erken yaşta evliliğe zorlanmaktadır ama daha önce de belirtildiği üzere bu oran kız çocuklarına göre oldukça düşük olmaktadır. Erken yaşta evlendirilen kız çocukları, kendilerinden yaşça büyük erkekler ile evlendirilmektedirler. Erkeğin evlilik gibi büyük bir sorumluluğu alması için olgunlaşması, askerliğini yapmış ve bir işte çalışıyor olması gerekli koşullar olarak görülmektedir. Buna karşın kız çocuğunun çoğunlukla, ergenliğe girdiğinin belirtisi olarak regl olması –regl olmadan da evlendirilen örnekler bulunmaktadır- evlilik için yeterli bir koşul olarak kabul edilmektedir. Evliliğin ağır sorumluluğunun kız çocuğunun küçük bedenine/ruhuna yüklenemeyeceği ve onun da evlilik için belli bir olgunluğa gelmesi gerektiği ise söz konusu dahi edilmemektedir. Burcu vd.'nin de ifade ettiği gibi, yeterli olgunluğa erişmeden erken yaşta evlendirilen kız çocuklarına 'kadınlık', 'annelik', 'gelinlik' gibi ağır sorumlulukları içeren toplumsal cinsiyet rolleri yüklenilmektedir. Evlendirilme yolu ile çocukluktan yetişkinliğe hızlı bir geçişi yaşayan kadınlar yaşadıkları bu statüsel değişimle birlikte kendilerine yüklenen bu sorumlulukların altında adeta ezilmektedir (Burcu vd.,2015, s. 29).

Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kız çocuklarından çocuk gibi değil kadın gibi olmaları ve kadınlık rollerini öğrenip uygulamaları beklenilmektedir. Onlara yüklenen bu roller gereği eğitim kurumlarına katılımları engellenmekte ve böylece kız çocukları eğitim haklarından yoksun bırakılmaktadırlar. Geleneksel bakış açısıyla kendisine, bir gün evlenip baba evinden ayrılacak emanet gözüyle bakılan ve bu yüzden okula hiç gönderilmeyen ya da

eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalan kız çocukları erken yaşta evlendirilmektedirler. Eğitim hakları ellerinden alınan kız çocuklarının eğitim seviyeleri düşük kalmakta ve bu durum yetiştirdikleri çocuklara da yansıyarak bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Erken yaşta evliliklere dini nikâh kıyılarak meşruiyet kazandırılması ve bu evliliklere yasal olarak cezai yaptırımın uygulanmıyor olması da erken yaşta evliliklerin devamlılığında önemli rol oynamaktadır. Yıldız ve Avcı'nın Diyarbakır, Şanlıurfa ve Siirt illerinde 18 yaşından önce evlenen kadınlar ile yapmış oldukları çalışmanın verileri de dini nikâhın bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu araştırmanın verilerine göre araştırmaya katılan kadınlar;

Erken ve zorla evlendirilen kız çocukları evliliklerinin dini nikahla meşrulaştırıldığını, daha sonra 18 yaşına geldiklerinde resmi nikâhlarının yapıldığını belirtmektedirler. Bu süre içinde hastalanan, doktora gitmek zorunda kalan kadınlar doktorların kimi kez evli olduklarını öğrenince herhangi bir sorun görmediklerini ve ihbar etmediklerini, bazı doktorların ise ihbar durumunda kız çocuklarını mağduriyetlerinin artacağını ve çok geç olduğunu ifade ettiklerini belirtmektedirler (Yıldız ve Avcı, 2014, s. 8).

Erken yaşta evliliklerde evlilik kararının nasıl ve kimler tarafından alındığı ise konunun başka önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu evliliklerde kız çocuklarının kendi rızalarından çok, ailenin kararı ve onayı belirleyici olmaktadır. Geleneksel yapının daha fazla hakim olduğu yerlerde, evlilik kararı çoğunlukla aileler tarafından alınmaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, evlilik kararının alınmasında belirleyici olan bir diğer faktör de aşiret gerçeğidir. Söz konusu edilen bölgelerde aşiret yapılanmasının, yapısal olarak değişim geçirmiş olsalar da halen varlıklarını sürdürdükleri gözlenmektedir. Aşiret yapılanmasının olduğu bölgelerde, evlilik kararı aşiret büyükleri tarafından alınmakta ve bu kararda özellikle de kadınlar söz hakkına sahip olamamaktadırlar. Aşiret büyüklerinin onayı evliliğin gerçekleşmesi için yeterli görülmektedir.⁶ Çaha vd.'nin yapmış oldukları çalışmanın verilerine göre "karar merciinin aile olduğu geleneksel evlilik kalıpları, farklı düzeylerde görülmek ile birlikte, Türkiye'nin tüm bölgelerinde yaygındır. Bu husus Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili iki gerçeği göstermektedir: Birincisi, geleneksel değerlerin yaygın olarak varlığını koruduğunu; ikincisi de toplumsal yapının, aile merkezli karakterlerini

⁶ Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalardan biri için bkz. Naciye Yıldız ve Hilal Avcı, (2014) Erken Evliliklerin Toplumsal Meşruiyeti: Nitel Bir Çalışma.

muhafaza ettiğini”⁷ (Çaha vd., 2014, s. 96). Şen’in ifadesi ile erken evliliklerde aile kararı, kadının kendi rızasından daha fazla önem kazanmaktadır. Evlilik kararına, kadın rıza göstermiş veya kendi istediği ile evlilik yapmış olsa da zihinsel olgunluğa erişmediği için bilinçli bir karardan söz edilemez ve kadın bu karardan sorumlu tutulamaz (Şen, 2014, s. 17).

Erken Yaşta Evliliklerin Sonuçları

Erken yaşta ve zorla yapılan evliliklerin birey üzerindeki olumsuz etkileri yalnızca kendisiyle sınırlı kalmamakta zamanla toplumsal bir soruna dönüşmektedir. Erken yaşta evlendirilen kız çocukları, çocukluklarını yaşayamadan onlara verilen büyük sorumluluklar ile baş edememekte, sosyal hayattan izole edilmekte, aile içi şiddete maruz kalmakta, kalabalık ailelerde cinsel istismara daha açık hale gelmekte, fiziksel gelişimini henüz tamamlayamamışken hamile kalmakta, çocuk doğurmakta ve kimi zaman bu doğumlar anne-çocuk ölümleri ile sonuçlanmaktadır.⁸ Aydemir’e göre erken yaşta evliliklere maruz kalan çocukların çoğunun eğitim düzeylerinin ve ekonomik refah seviyelerinin de düşüklüğü göz önüne alındığında, birçoğu ne aile planlaması ne de doğum öncesi ve sonrası hizmetleri hakkında yeterli bilince sahiptirler. Pek çoğunun ekonomik gücünün de düşük oluşu, bu hizmetlerden faydalanmayı daha zor kılmaktadır. Dolayısıyla erken yaşta evlenen kadınlar büyük oranda bakamayacakları sayıda çok çocuk sahibi olmakla birlikte, tıbbi açıdan da riskli duruma düşmektedirler (Aydemir, 2011, s. 32). Küçük yaşta “gelin” olarak gittiği ailede “küçük” ve “aklı ermez” anlayışı ile hiçbir zaman kararlarda söz hakkına sahip olamayan kız çocuklarına, evlilik gibi ağır bir yükü vermekte sakınca görmemek büyük bir çelişki olarak yorumlanabilir. Bu evliliklerin olumsuz sonuçları bunlarla da sınırlı değildir. Kız çocuklarının eşleri ile sağlıklı bir iletişim kuramamaları, evlilik hayatlarının yatak odasından ibaret olması, erkeğin yaşça büyük olmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan kuşak farkı evliliğe uyum sürecini daha da zorlaştırmaktadır. Erken yaşta ve zorla evlendirilen kız çocukları kendilerine biçilmiş olan rollerin altında ezilmekte, fiziksel ve ruhsal çöküntüler yaşamaktadırlar. Öyle ki ruhsal sorunların üstesinden gelemeyen bu kız çocukları intiharı bir çıkış yolu olarak görmektedirler.⁹ TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun “Erken Yaşta Evlilikler

⁷Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, (1992) Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

⁸ Erken evlendirilen kız çocuklarının karşılaştıkları önemli sağlık sorunlarına ilişkin bkz. Naciye Yıldız ve Hilal Avcı, 2014

⁹Bu konuya ilişkin yapılmış çalışmalardan bazıları için bkz. Evrim Aktepe, İnci Meltem Atay (2017) “Çocuk Evlilikleri ve Psikososyal Sonuçları”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(4):410-420, Bulut Kasım vd. (2015). *Evaluation of the Early Age Married Girls Applying to Our Department*, *Open Journal of Pediatrics*, 5, 334-338,

Hakkında İnceleme Yapılmasına Dair” oluşturmuş olduğu alt komisyon tarafından Ankara dışında Kırıkkale, İzmir, Şanlıurfa ve Diyarbakır’da yapılan incelemeler ve toplantılar sonucunda sunulan rapora göre,

Kız çocukları kendilerini koruyamayacak yaşta ve cahil olarak evlendirilmeleri durumunda, eşleri tarafından fiziksel, duygusal, sözel ve hatta cinsel şiddete maruz kalabilmektedirler. Bu evliliklerde aile içi şiddet, geçimsizlik ve bunun sonucunda boşanmalar ve hatta intiharlar görülmektedir (2009, s. 23).

Ayrıca Soylu ve Ayaz’ın, adli değerlendirme için yönlendirilen küçük yaşta evlendirilmiş kız çocuklarının sosyo demografik özellikleri ve ruhsal değerlendirmesi üzerine yapmış oldukları çalışma oldukça önemli veriler sunmaktadır. Evlendirildiğinde 15 yaşını, değerlendirme sırasında 18 yaşını doldurmamış 48 kız ile yapılan çalışmada, olguların %29.2’sinde evlendirilme sonrası intihar düşüncelerinin olduğu, %20.8’inin evlendirilme sonrası intihar girişiminde bulunduğu saptanmıştır (Soylu ve Ayaz, 2013, s. 4).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada erken yaşta evlendirilen kadınların evlendikten sonraki deneyimleri hakkında daha kapsamlı veriler elde etmek amacıyla nitel veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği ile erken yaşta ve zorla evlendirilen kadınların evlilik süreçlerine, deneyimlerine ve sonraki yaşamlarına ilişkin zengin verilere ulaşma olanağı elde edilmiştir. Bu çalışma için yirmi altı kadın görüşmeci ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışma için önceden yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmış ve görüşme esnasında görüşmenin akışına bağlı olarak farklı alt sorular ile görüşmecinin, yanıtlarını açması sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama ve Verilerin Analiz Süreci

Bu araştırma 2017 yılı Nisan ve Ağustos ayları arasında Van kent merkezinde yapılmıştır. Araştırma etiğine uygun olarak görüşmelere başlamadan önce kadınlara araştırmanın amacı, içeriği ve aktarılan bilgilerin bilimsel amaç dışında kullanılmayacağı ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmeciler eşlerinin ya da evliliklerine onay veren başta babaları olmak üzere diğer aile üyelerinin hukuki bir sorun yaşamalarından da çekindikleri

için kimliklerinin gizli tutulacağına dair güvence istemişlerdir. Yapılan açıklamalar sonucunda görüşme yapmayı gönüllü olarak kabul eden kadınlarla görüşmeler yapılmıştır. Görüşmecilere kartopu tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Saha çalışmasına başlangıçta iki pilot görüşme yapılarak başlanmış ve bu görüşmelerde elde edilen veriler ve gözlemler de dikkate alınarak görüşme formunda değişiklikler yapılmıştır. Görüşmeler kadınların kendilerini rahat hissettikleri, yalnız olabilecekleri mekânlarda ve istedikleri zaman dilimlerinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerin bir sohbet havasında geçmiş olması görüşmecilerin çekimserliğini azaltmış ve bu durum araştırmacıya daha fazla güvenmelerine olanak sağlamıştır. Görüşmecilerin sorulan sorulara çok samimi cevap verdikleri gözlenmiştir. Görüşmeler kırk beş dakika ile bir buçuk saat arasında tamamlanmıştır. Görüşmelerin tamamı görüşmecilerin rızaları alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Teknik bir sıkıntı yaşanıp veri kaybı yaşanması ihtimaline karşı her görüşmeden hemen sonra ses kayıtları araştırmacının kendisi tarafından yazıya aktarılmıştır. Görüşmecilerin gerçek kimlikleri, konunun hassasiyeti, bölgenin sahip olduğu sosyo-kültürel kodlar ve görüşmecilerin talepleri dikkate alınarak değiştirilmiş, analizlerde farklı isimler kullanılmıştır. Son olarak, deşifreler yapılırken, görüşmecilerin kendi ifadelerinde değişiklikler veya düzeltmeler yapılmamış olup, ifadeleri olduğu gibi çalışmada kullanılmıştır.

Araştırmanın verileri toplanırken görüşmecilerin anlatıları dışında gözlem yoluyla elde edilen verilerin unutulmaması için görüşme esnasında kısa notlar alınmış ve görüşme bittikten hemen sonra araştırmacı ses kayıt cihazına gözlemlerini de aktarmıştır. Verilerin yazım aşaması tamamlandıktan sonra kodlamalar yapılmış ve belirli temaların yorumlamaları yapılmıştır. Bunun için birçok kez, yapılan deşifreler okunmuş ve gözden geçirilmiştir.

ERKEN YAŞTA EVLENDİRİLEN KADINLARIN EVLENDİRİLMELERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK GEREKÇELERİ

Kadınların anlatılarından hareketle erken yaşta ve zorla evliliklerin nedenleri çok çeşitli olmak ile beraber bu nedenler sosyo-kültürel ve ekonomik gerekçeler olarak gruplandırılabilir.

Akrabalık ve Aşiret Bağı: Kız Verilecekse Aşiretin Kararları Önemlidir

Erken yaşta evlilikler çoğunlukla geleneğe dönüşmüş şekliyle akrabalar arasında ve görücü usulü ile olmaktadır. Görücü usulü evliliklerin de her zaman rızaya dayalı olmadığı bilinmektedir. Bu çalışmaya katılan kadınların yirmisinin eşleri akraba iken, altısının akraba değildir. Bu akrabalar öncelikle baba soyundan gelen amca ve hala, anne soyundan gelen dayı

ve teyze gibi birinci dereceden akrabalarından oluşmaktadır. Aşiret yapısının var olduğu bölgelerde akrabalık bağlarının korunmasına ve akraba evliliklerinin sürdürülmesine dikkat edilmektedir.¹⁰ Aşiret ailelerinde evlenecek kızın akrabaya verilmesinin ve aşiretin dışına çıkmamasının önemli görüldüğünü, görüşmecilerden Necla ve Filiz şu şekilde ifade etmişlerdir:

Mesela benim evlilik sürecinde aşiret büyükleri evlenmesi gerekiyor dediler, istemeye geldiler beni, ben kabul etmedim. Ben kendim eşimle tanışıp evlendim. Bu evlilik konularında, kız alıp vermelerde özellikle, yani kız verilecekse aşiretin kararları önemlidir. Beni tanımadığın bir insanla evlendirmek istediler, ben kabul etmedim dışarıda tanıştığım bir insandı eşim, teklif etti “evlenir misin” dedi “evlenirim” dedim, “o zaman aileni gönder” dedim. Bu şekilde evlendik ve sadece ailemin inadına bana neden evlen dedikleri için evlendim (Necla, Yaş 36).

Eşim amcamın oğlu. Sürecin bu noktaya gelmesinin sebebi de annemin dayatmalarıydı, istemedim ben. O dönem çok da şey değildik, amca çocuğuyduk ama bizim çok da yaşam tarzımız aynı değildir onlarla. Annem şey herhalde, bana göre şey, saplantısı vardı, “kaynının oğluna kızını verdi” denilmesini istiyordu, gerçekten yani annem öyle bir anneydi, çok özentiliydi yani. Aşiretin dışına kız vermeler ya da dışından kız almalar pek hoş karşılanmaz ama eskisi gibi sert değil (Filiz, Yaş 36).

Görüşmecilerin ifadelerinden yola çıkılarak, kız alıp vermelerde akrabalık ilişkilerinin aşiret ailelerinde daha fazla gözetildiğini ve bunun evlilikler için önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. Van özelinde de aşiret yapılanmasının, evlilik kararları üzerindeki etkilerinin zayıflamış olduğu ifade edilse de hala etkili olduğu diğer görüşmecilerin ifadelerinden de çıkarılabilmektedir. Türkiye’de akraba evliliklerinin yaygın olduğu yapılan çalışmalar ile de ortaya konulmaktadır.¹¹ Özellikle de kırsal bölgelerde bu oranın arttığı ve nitekim bu çalışmanın da bu yaygınlık ile ilgili önemli veriler sunduğu söylenebilir.

Berdel Evlilikler: Eşimin Kız Kardeşini Aldılar, Benim Erkek Kardeşime Verdiler

Görüşmecilerin evlilik biçimleri, görücü usulü, berdel evlilikler ve kaçarak evlenmeler şeklinde olmuştur. Evlilik türlerinden biri olan berdel evlilikler, aile bağlarını güçlendirmek,

¹⁰Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Naciye Yıldız ve Hilal Avcı, 2014

¹¹Bu konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Güler, Ö. Küçüker, H. (2010). Early Marriages Among Adolescent Girls in Afyonkarahisar, Turkey, 7(4):365-371

düğün masraflarını daha aza indirmek için ya da aileler arasındaki sorunları -kız kaçırma, toprak davaları gibi- çözeceği düşünülerek yapılmaktadır. Yıldız ve Avcı'nın ifadesi ile;

Berdel, evlenecek iki erkeğin evlilik çağındaki kardeşlerinin birbirleriyle değiştirilmesi biçiminde gerçekleşir. Bu evlilik biçimi bir taraftan başlık parası sorununu ortadan kaldırmakta, bundan başka bölgedeki kan davalarını bitirmek için de kan döken aileden bir kızın diğer aileye verilmesi gibi durumlarda da uygulanmaktadır (Yıldız ve Avcı, 2014, s. 46).

Burada karşılıklı bir değiş tokuş söz konusudur ve kız çocukları, erkek çocuklarının evliliklerini kolaylaştıran bir nesne konumunda olmaktadır. Nitekim bu evlilik biçiminin akrabalık bağlarını olumlu yönde geliştirdiği düşünülse de bir evlilikte meydana gelen bir sorun diğer evliliği de etkilemektedir. Berdel evliliklerin, iki tarafı da olumsuz anlamda nasıl etkilediğine dair Esmâ ve Fatma'nın açıklamaları oldukça dikkat çekicidir:

Eşimle kaçtık biz. Kaçtıktan sonra aradan bir yıl geçti, işte millet araya girdi, kız verdiler, silah verdiler. O zamanın töreleri işte, barıştılar yani. Eşimin, kız kardeşini aldılar benim erkek kardeşime verdiler. Zaten kardeşim de çok küçüktü. Düşün, akşama kadar dışarıda oyun oynuyordu ve önlük giyiyordu ki beşinci sınıfa gidiyordu evlendirildiği zaman. Benim yüzümden oldu. Kardeşim yıllar sonra intikam alır gibi ikinci kez sevdiği biriyle evlendi, şimdi onunla yaşıyor. Benim hayatımı siz mahvettiniz diyor (Esmâ, Yaş 41).

Benim evliliğim berdel oldu. Yani hani, ben abimin eşi yani yengemin erkek kardeşine verildim. O zamanlar öyle yapan çoktu. Düğün masrafları da az oluyordu. İki düğünü aradan çıkardılar, ama biz de arada gittik. Şimdi bir sorun yaşasalar abim ile yengem bana yansıtıyorlar, bana çektiriyorlar. Kızımıza iyi davranmazsa ailen, biz de sana davranmayız, diyorlar yani (Fatma, Yaş 32).

Görüşmecilerin anlatımlarından hareketle, berdel evliliklerde bir ailede sorun olduğu takdirde bu durumun iki aileyi de olumsuz etkilediği görülmektedir. Yıldız ve Avcı'nın yapmış oldukları çalışmaya katılan kadınların ve karar vericilerin berdel evliliklerde, evlilikte problem olması durumunda bunun dostluk ilişkilerini bozduğunu, akraba olunduğu için sessiz kalındığını hatta boşanmaların dahi karşılıklı yapıldığını ifade etmiş olmaları bu çalışmanın da verilerini destekler niteliktedir. Onlara göre berdel evlilikler, aynı zamanda sorunların da karşılıklı takası şeklinde olmaktadır (Yıldız ve Avcı, 2014, s. 46). Berdel evliliklerin kadınların konumunu daha da olumsuz etkilediği söylenebilir ama bu çalışmadaki bir örnek,

erkeğin zorla berdel evliliğin bir parçası olmasıdır. Kaçarak evlenen görüşmeci Esmâ'nın erkek kardeşi, görümcüsü ile evlenmek zorunda bırakılmıştır. Erkek kardeş yıllar sonra ailesini mutsuz evliliğinden dolayı suçlamış ve ikinci kez evlenerek herkesi cezalandırdığını ifade etmiştir. Bu örnekte erkek kardeşin mağduriyetini, istediği bir kadın ile ikinci kez evlenerek gidermeye çalışması makul karşılanmıştır. Ancak burada dikkat çeken kısım, erkeğin kendi mağduriyetini gidermeye çalışırken, ilk eşinin üzerine kuma getirerek onun mağduriyetini arttırmasıdır.

Eğitim Hakkından Yoksun Bırakılma: Beni Okula Göndermediler Hiç Göndermediler

Kız çocuklarının eğitim haklarından yoksun bırakılmaları onları erken yaşta evliliğe iten önemli bir nedene dönüşmektedir. Bölgede kız çocuklarının okula gönderilmemelerinde ekonomik ve kültürel gerekçeler öne sürülmektedir. Bunun yanında aynı aileden erkek çocukların okutulması, aile içerisinde cinsiyete dayalı eşitsizliğin açık bir örneği olarak yorumlanabilir. Ailenin ekonomik kaynakları erkek çocuğunun eğitimi için harcanmaktadır. Kız çocuklarının bir gün baba evinden geri dönmek üzere ayrılacakları düşünülmektedir. Bu yüzden kız çocuklarını okula gönderip, onlara yatırım yapmak gereksiz bir çaba ve masraf olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda kız çocuklarının okutulmasının yadırganması ve bunun aile üzerinde bir toplumsal baskı unsuruna dönüşmesi başka bir neden olarak ileri sürülmektedir. Tüm bu sosyal ve kültürel aktarımlar kız çocuklarının da ataerkil toplumsal cinsiyet rollerini benimsemelerine ve bunu içselleştirmelerine yol açmaktadır. Bu çalışmada erken yaşta ve zorla evlendirilen kadınların eğitim düzeyleri, hiç okula gitmeyenden, ilkokul mezunu ve ilkokuldan terk olanlara doğru bir çeşitlilik arz etmektedir. Eğitim hakkı ellerinden alınan kadınlardan Neşe ve Hülya, bu durumu çevrelerindeki kız çocuklarını örnek göstererek açıklamakta ve buna razı olmak zorunda kaldıklarını şu şekilde belirtmektedirler:

Ben beşinci sınıfa kadar okudum. Babam yüksekokul mezunu ve okumam taraftarıydı. Annem de “hayır, kız çocukları okutulmaz, okumayacak” dedi. Okumadık. Diplomamı dahi almadım. Onlara göre, kızın okula gitmesi boş yere masraftı. Toplumsal baskı vardı. Ee tabi ne olacak kız okumazsa. Evde genç kız profili çizme. Küçük yaşta evlendirilme çabaları. Çevreden işte kızın büyüdü de evlensin gibi laflar. Bize demediler okul okuyun. Bize dediler, çeyiz yapmayı öğren onu öğren bunu öğren, dantel, eliş yap. Ama erkek çocuğu o çağlarda daha rahattı bize göre. Erkek çocuğunu zorla okuttururlardı, erkek çocuğu okumak istemezdi (Neşe, Yaş 31).

Beni okula göndermediler, hiç göndermediler. Abilerim okula gitti ama beni okula göndermediler. Bunda da babamın değil de annemin kararı daha etkili oldu. Annem beni okula göndermedi. Okul bizim evimizden bayağı bir uzakta idi, köyde tek bir okul vardı. Annem benim tek gidip gelmemi istemiyordu korktuğu için. Annemin de beni götürüp getirme imkânı yoktu. Bu yüzden annem istemedi okumamı. Onlar da haklıydı benim dışımda kimse göndermiyordu kızlarını, ben de itiraz etmedim pek. Arkadaşlarım da okula gitmiyorlardı (Hülya, Yaş 29).

Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, kız çocuklarının okutulmasını destekleyen taraf babalar iken, annelerin buna rıza göstermemiş olması, kız çocuklarının gelinlik kız olup, evden telli duvaklı gelin olarak çıkmasına kadar kız çocuklarından birincil derecede annelerin sorumlu tutulması olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte kız çocuklarının, evde annelerin en büyük yardımcıları olarak görülmelelerinin, okula gönderilmemelerinin bir gerekçesi olarak sunulması diğer görüşmecilerin ifadelerinden de çıkarılmaktadır. Özbay 1975 yılında yapmış olduğu aile araştırmasında % 33'lük oranla erkek çocukların okula gönderilmeme nedenlerini, erkek çocuğun okula gitmek istememesi, hastalanması, başarısız olması şeklinde sıralamaktadır. % 31'lik oranla kız çocuklarının okula gönderilmeme nedenlerinin birinci sırasında ise “evdeki işlerin aksaması” nedenin geldiğini belirtmektedir. Yıldız ve Avcı, Özbay'ın bu değerlendirmelerini, kız çocuklarının okula gönderilmemesinin sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmadığını, kız çocuklarının aynı zamanda otoriteyi ve hiyerarşik ilişkileri sorgulamadan içselleştirmelerini sağladığı şeklinde yorumlamaktadırlar (Özbay, 1884'den akt. Yıldız ve Avcı, 2014, s. 24).

Bir Kontrol Mekanizması Olarak Namus: Erkeğin Namusu Kirlenmez Ama Kız Yapamaz

Topluma, kültüre göre yorumlanan, değerler yüklenen namus, ataerkil toplumlarda daha çok kadın ve kadının cinselliği ile ilişkilendirilmektedir. Kardam vd.'ne göre, namus, toplumda, çalışma yaşamında ve aile içerisinde dürüst bir hayat sürmekle bağlantılı olan ahlâki değerleri ve uygun davranışları kapsaması gereken geniş bir kavramdır. Ancak namus; kadın, kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişki, kızların iffeti ve bekareti ve evlilikteki sadakatsizlikle bağlantılı bir kavram olarak algılanmaktadır (Kardam vd., 2015, s. 24). Türkiye'deki namus anlayışına göre, kadınların evlilik öncesi cinsel birliktelik yaşamaması, yani bekaretine zarar verecek davranışlarda bulunması ailenin saygınlığına, şerefine zarar vermek olarak nitelendirilmekte ve bu kabul edilemez yıkıcı bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Bu bakımdan namus kavramı ile toplum tarafından kadına, cinselliğe ilişkin kendisinden beklenen makbul kadınlık rollerine aykırı davranmaması gerektiğinin mesajı verilmektedir. Kadın, evlenmeden önce baba ve erkek kardeş tarafından, evlendikten sonra da kocası tarafından namusu korunması ve denetlenmesi gereken bir tehlike olarak görülmektedir. Erkek için ise namuslu olmak erkeğin bakir olup olmaması ile özdeşleştirilmemekte ve kadınların aksine erkeğin evlenmeden önce cinsel birlikteliği deneyimlemesi normal karşılanmaktadır. Bunun yanında erkeğin işinde güvenilir, dürüst olması ve aile fertlerini - daha çok kadınlarını- koruması namuslu olduğunun göstergesi olarak sunulmaktadır. Kardam vd.'nin 2005 yılında “Türkiye’deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri” üzerine İstanbul, Adana, Şanlıurfa ve Batman’da derinlemesine görüşmeler şeklinde yaptıkları çalışma, toplumun namus kavramını kadının bedeni üzerinden nasıl açıkladığına ve namus kavramına dayalı olarak işlenen namus cinayetlerinin dinamiklerine ilişkin önemli veriler sunmaktadır (Kardam vd., 2015, s. 8). Bu çalışmanın verileri de göstermiştir ki, kadınlar da namusu içselleştirmekte ve çoğunlukla cinsellik üzerinden tanımlanmaktadırlar. Bu yüzden birine gönül verdiğini utana sıkıla anlatan Songül’ün, durumun namus ile ilgisi olmadığına vurgu yapması, Leyla’nın ise kadının namusunun kızlık zarı ile ilişkili olduğunu söyleyip erkekler ile kıyaslaması dikkat çekmektedir:

Gönlüm olan birisi vardı sevmek denilemez ama olmadı, dedikodu yapan bazı insanlar yüzünden olmadı. Yanlış anlamayın namus ile ilgili değildi. Gönlümde olan birisi vardı sevmek denilemez ama (...) İstedğim çocuğa vermemelerinin etkisiyle bir sürü lafın sözün ardından çıkması üzerine, hatta gönülsüz bile diyebilirim evlendim. Benim evliliğim bir an için, bir inat üzerine oldu. Ailemin namusuydum ne de olsa. Daha fazla laf söz olmasın diye verdiler beni (Songül, Yaş 48).

Hani zorla verilme şeyi vardı ya. Bizim burada genel olarak aşiret ailesinde kıızı verdin ya artık o namustur, sen onun namususun. Erkek ne dediyse o alacak. Erkeğin namusu sorulmaz. Erkek istediği kadar kızla olabilir, gezebilir erkeğin namusu kirlenmez ama kız yapamaz. Erkeğin namusunu kaybettiğini anlamazsın ama kadının anlaşılıyor şey ile işte. Hani bilirsiniz kızlık ile¹². Bizde çok önemlidir. Gerdek gecesi kanlı çarşaf verilmelidir (Leyla, Yaş 39).

¹² Geleneksel toplumlarda kızlık zarı, kadının bekaretinin bir simgesi olarak algılanmaktadır. “Gerdek gecesi”, “ilk gece” olarak bilinen gecede bir kadının bakire olup olmadığı üzerinde bekaret kanının olduğu çarşaf ile test edilmektedir. Kaynanaya ve görümcelere verilmeyen kanlı çarşaf kadının baba evine gönderilmesine, ölüm ile cezalandırılmasına ya da başka büyük sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir.

Erken yaşta evliliklerin gerekçelerinden biri olarak gösterilen toplumdaki “namus” anlayışı, Elmas’ın örneğinde olduğu gibi, kız çocuklarının eğitim hakkından da yoksun bırakılmalarının önemli bir nedeni olarak sunulmaktadır:

Babam diyordu “Siz okula giderseniz erkeklerin peşine düşeceksiniz, namusumu kirletirsiniz” ben öyle ağlıyordum, öyle ağlıyordum beni okula gönderin, ne olur benim kardeşim gidiyor, ben de gideyim. Erkek çocukları okutuyorlardı, kızları yok. Ben bazen diyorum ki ben, babamı helal etmeyeceğim. Babam niye beni okutmadı, ben de niye şimdi böyle cahil kaldım (Elmas, Yaş 55).

Kadının namusunun, bekaretleri ile ilişkilendirilmesi, bekaretin korunması gerektiği anlayışını pekiştirmekte, bu durum kadınlar ve erkekler arasında birçok yönüyle eşitsizliği yeniden üretmektedir.

Kadınlar için evlilik öncesi cinsel birlikteliğin kabul görmediği toplumlarda erkekler için cinsel özgürlük vardır. Halk arasında ‘erkeğin elinin kiridir, yıkayınca geçer’ ya da ‘erkek adam aldatır’ şeklindeki ifadeler toplumsal kabulün göstergesidir. Böylece kadının namus ve şerefi erkekler tarafından kontrol edilen ve denetlenen, aynı zamanda erkeğin toplumsal konumunu belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 1998; Fidan, 2005’den akt. Yılmaz vd. 2009, s. 13).

Kadınların bekaretleri üzerinden maruz kaldıkları cinsiyetçi bakış açısının varlığını sürdürdüğü ve “bekaret” kavramının günümüzde hala önemini koruduğunu, görüşmecilerin dile getirmeleri daha önceki çalışmaları destekler niteliktedir.¹³

Evliliğin Kader-Kısmet İle Açıklanması: Nasıl Söyleyeyim Kader Yazmıştı Oldu

Bu çalışma kapsamında erken yaşta evlenen kadınların tamamı, evliliklerini kadere, kısmete bağlamış ve bunun üzerinden açıklamalar yapmışlardır. Görüşmecilerden Hülya ve

¹³ Kadının bekaretinin hala önemini koruduğuna ve namus ile nasıl ilişkilendirildiğine dair yapılmış çalışmalardan bazılarının verilerine ve daha detaylı bilgilere ulaşmak için bkz. Dilbaz, N. (1992). Üniversite Öğrencilerinin Cinsellikle İlgili Tutumları., Ankara Tıp Dergisi, 14 (1), s. 17–24, Fidan, D., (2005). Bekaret Muayenesi Uygulaması, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, s. 430–433, Kömürcü, N., (1992). Ebe ve Hemşirelerin Cinselliğe ve Bu Konudaki Danışmanlık Rollerine İlişkin Tutumları, 3. Ulusal Hemşirelik Kongresi, 22–26 Haziran, Sivas. Öztürk, E., (1998), Üniversite Öğrencilerinde Aşk ve Cinsellik, 7. Anadolu Psikiyatri Günleri Kongresi, Haziran, Malatya

Gül, aileleri tarafından verilen evlilik kararını, kader ve kısmet sözleri ile şu şekilde ifade etmişlerdir:

15 yaşında evlendim. Akraba evliliği zaten yani eşimle akrabayız, kuzeniz. Ben daha çok küçükken halam sen benim gelinim olacaksın demişti. Annem de halama “ben sana söz veremem, büyüsünler o zaman karar veririz” demiş. Sürekli böyle konuşmalar oluyordu. Kader yazmış işte büyüdük ve gelip istediler (Hülya, Yaş 29).

16 yaşındaydım evlendiğimde. İşte nasıl söyleyeyim kader yazmıştı oldu. Eşim halamın oğlu. Daha biz küçükken lafını etmişler. Eee öyle olunca ailede herkes bilir, onun için de başkaları gelmez istemeye. Evleneceğin insan sen doğmadan belliymiş öyle derler bizde. Kısmetin bu dediler (Gül, Yaş 28).

Kadınların çok küçük yaşlardan itibaren özellikle de birinci derecen akrabaları - teyze, hala ve amca- tarafından istenmesi ve evlilik sözlerinin alınması, o kızın başının bağlandığı anlamına gelmektedir. Burada dikkati çeken nokta, insanlar tarafından karşılıklı anlaşmalar ile verilen sözlerin, dini inanç temelli “kader” olgusu ile yorumlanıyor olması ve değiştirilemez olduğu düşüncesidir. Kadınların anlatılarından hareketle bu düşüncenin onları, sorgusuz sualsiz başlarına gelen her şeye rıza göstermeye ittiği şeklinde yorumlanabilir.

Evlilik Yaşı: Bir Ablam Dokuz, Bir Ablam On Yaşında Evlendirildi

Türkiye’de evlilik yaşında artışların olduğu yapılan çalışmalar ile ortaya konulmaktadır.¹⁴ Ancak yapılan çalışmaların verileri, çoğunlukla resmi nikâh ile sınırlı kalan istatistiklerden oluşmaktadır. Bu da resmi kayıtlara yansımayan ve dini nikâh ile meşrulaştırılan evliliklerin yaygınlığı konusunda yeterli kaynak sunmamaktadır. Toplumsal bir kurum olan aile, bireylerin belli rollere sahip oldukları toplumsal cinsiyet rollerinin, sosyal ve kültürel değerlerin kuşaklar boyunca aktarılmasını sağlayan bir kurumdur. Ailedeki diğer kadınların –anne, hala, teyze ve abla- geçmişlerinde erken evliliklerin olması ve bunu, kadınların da zaman içerisinde içselleştiriyor olmaları erken yaşta evlilikler ile ilgili değerlerin sonraki kuşaklara aktarılmasını ve kuşaklar aracılığıyla yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Görüşmecilerden Gülcan ve Ayşe kız çocuklarının, annelerinin kaderini tekrar yaşadıklarını ifade etmişlerdir:

¹⁴ Bu konuyla ilgili ayrı ayrı yapılmış daha detaylı çalışmalar için bkz. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Ankara, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2013, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Ankara

Biz beş kız, iki erkek kardeşiz. Babam kızlarını hep erken yaşta evlendirmiş. Bir ablam dokuz, bir ablam on yaşında evlendirildi. Evlendirmek için yaşımızı kimlikte büyük yazmış. Annem 15 yaşına kadar beni evlendirmemek için uğraştı, ama baş edemedi babamla. Babam, ablamları döverek vermiş kocaya. Enişterim de ablalarımın beş altı yaş büyükler. Onlar da çocukmuş. Annem ikinci eş olarak 13 yaşında babamla evlenmiş. Babam kırk yaşındaymış. Zorla dedem vermiş annemi. Hem başlık parası için hem de berdel yapmışlar (Gülcan, Yaş 35).

13 yaşında evlendim. Kızım valla ben evlenmek istemiyordum. Bizim bir komşu vardı. Bir gün abime, size izin verirseniz misafirlige, senin kardeşini istemeye gelecez dedi. O zamanlar kimse itiraz edebilir mi? Kimse sormadı “kızım bunu istiyorsun, istemiyorsun, beğendin mi beğenmedin mi?” diye. Aile istedi mi olur biter. Eee Allah kader yazmış oldu işte. Kızlar annelerinin kaderini yaşarlar derler ya, benim annem de 13 yaşında evlenmiş (Ayşe, Yaş 65).

Evlilik yaşının ne olması gerektiğine ilişkin söylemler ise kız çocuklarında tedirginliklere ve korkuya neden olmaktadır. “Evde kalma” etiketi ile karşı karşıya kalma, içinde yaşanan toplumun belirlediği evlilik yaşının üstüne çıkmak –18 ve üstü yaş- kız çocuklarında, kuma gitmek ya da yaşlı birine verilmek gibi korkulara yol açmaktadır. Şenol ve Mazman’a göre,

Kız çocuğu, bulunduğu sosyo-kültürel yapının ortalama evlilik yaşını geçtiği halde hala evlenmediyse, o kızın fiziki olarak beğenilmediği, ailesi ile ilgili olumsuzlukların olduğu, kızın beceri ve bekareti vb. ile ilgili olumsuzlukların olduğu düşüncesi yaygınlaşmaya başlamaktadır. Bu da hem kız çocuklarını hem de ailelerini olumsuz etkilemektedir. Çoğu zaman erken yaşta evlilik, kızlar ve aileleri arasında bir statü kazanma meselesine dönüşmekte, bu da erken evlilik oranlarını arttırmaktadır (Şenol ve Mazman, 2012, s. 516).

Bu gibi düşüncelerin hem kız çocukları hem de aileleri açısından, psikolojik ve toplumsal baskıya nasıl dönüştüğünü görüşmecilerden Gül şu şekilde ifade etmiştir:

Kız on sekize bile kaldı mı “evde kaldı” lafı yayılır. Bir sorunu olduğunu bile düşünürler. Zaten şayet 20 yaşına kadar da evlenmediyse yaşlı kadınlar yani kaynanalar istemiyor. Diyorlar artık, ben o kıza sözümü geçiremem ki. Evli adamlara

kuma olarak istiyorlar. Mesela amcamın kız, yirmi yaşında kuma gitti. Erkekler karar vermişti bir kere. Sen, yok istemiyorum diyemezsin. Artık kız da dedikodu çıksın istemiyor (Gül, Yaş 28).

Bir kız çocuğunun ergenliğe girdiğinin belirtisi olarak görülen “adet/regli” olması durumu onun evlilik yaşına geldiğinin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Böylece kız çocuğunun, bir an önce telli duvaklı baba evinden çıkması gerektiği anlayışı kültürel aktarım araçları ile öğretilmekte ve yeniden üretilmektedir. Örneğin, saflığı ve temizliği temsil ettiği düşünülen gelinliğin çekici hale getirilmesi, küçük yaşlardan itibaren kız çocuklarının da hayallerinde yer almasını sağlayan bir unsura dönüşmektedir. Görüşmecilerden Zeynep, gelinlik ile baba evinden çıkmanın, sosyal çevrenin de onayının alınması açısından ne kadar önemli olduğunu, Songül ise gelinlik giymeden baba evinden çıkmasının içinde bir ukdeye dönüşmüş olduğunu ifade etmiştir:

Bizim buralarda kız adet gördü mü evlenecek yaşa gelmiş demektir. Kız gelinlikle evden çıkmadı mı pek de iyi şeyler düşünülmez. Ha gelinliği kim giymez kuma olarak alınanlar giymezler. Sessizce kimseler görmeden çıkarılır evden ya da yaşını başını almış kadınlar giymez. Gelinliği aynı kefen gibi bir kez giyer bir kadın. Onun için önemlidir kızlar için. Ben giydim ama çocuktum anlamıyordum ki (Zeynep, 24 yaş)

Hani bilirsiniz her genç kızın hayalidir gelinlik. Ben istediğim gibi babamın evinden gelinlikli çıkmadım. Anneme dedim ki “anne arkamdan o kadar çok şey söylendi güzel bir gelinlik giyeyim de eş dost görsün” ama annem dedi ki “Hayır senin hiçbir şey söylemeye hakkın yok”. Bana eski bir gelinlik verdiler, düğünümü köyde yapmadılar. Hala içimde ukdedir (Songül, Yaş 48).

Sonuç itibariyle evlilik yaşı ile ilgili görüşmecilerin anlatıları, hem kendilerinin hem de en yakınlarının (örneğin, abla, kız kardeş, kuzen) erken yaşta babalar, amcalar ve ailenin diğer büyük erkekleri tarafından evlendirildiklerini ortaya koymaktadır. Orçan ve Kar’a göre, erken yaşta evlenmenin sonraki kuşaklarda kırılmaya başladığı düşünülse de, bu eğilimin gerçeğe yansımaları konusunda halen şüpheler bulunmaktadır. Bölgenin kültürel ve sosyal yapısı bu kuşukuyu besleyen olgu olarak değerlendirilmiştir (Orçan ve Kar, 2008, 13). Bu çalışmanın verileri, annelerin erken yaşta kız çocuklarının evliliklerinin engellenmesi için çok da çaba sarf etmediklerini, hatta zaman zaman bu evlilikleri onaylayan tavırlar sergilediklerini ortaya koymakta ve bu da daha önce yapılan çalışmaların verileri ile benzerlikler içermektedir.

Kadınlara dayatılan makbul kadınlık söylemleri annelerin kızlarını yetiştirme biçimlerini etkilemektedir. Tuncer' göre, makbul kadınlık normları, kadınların kızlarını da bu normlara uygun şekilde yetiştirmesini gerektirmektedir (Tuncer, 2015, s. 14). Karar vericilerin toplumsal onay ve kabulleri önemsemeleri nedeniyle, kız çocukları hakkında çıkabilecek herhangi bir dedikoduya yol açmama düşüncelerinin de erken yaşta evliliklere başka bir zemin hazırladığı görülmektedir. Son olarak, beyaz gelinlik ile baba evinden çıkmanın ne kadar önemli olduğu, aslında 'beyaz gelinliğin' toplumsal onayı sağlayıcı bir rolünün olduğu ve topluma çok önemli mesajlar verdiği söylenebilir.

Dini Nikâh: Dini ya da Resmi Nikâhın Ne Olduğunu Bilmiyordum Ki

Görüşmecilerin tamamının, küçük yaştaki evlilikleri dini nikâh ile meşrulaştırılmıştır. Kadınlar, evlendikleri zaman dini nikâhın ne anlama geldiğini ve yasal olup olmadığını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden Kübra ve Neşe, resmi nikâhın ne anlama geldiğini dahi bilmediklerini ve resmi nikahları olmadığı için sağlık sorunları yaşadıkları zaman hastaneye götürülmediklerini, hastalıklar ile geleneksel yöntemler ile mücadele etmeye çalıştıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Dini ya da resmi nikâhın ne olduğunu bilmiyordum ki. Çok küçüktüm. Annem ve babam da anlatmadı. Sadece günah olmasın diye görüşmelerimiz, eşimle dini nikâh kıyılacak dediler o kadar. Çocuk doğana kadar eşim askerdeydi, nikâh kıyılmadı. Çocukların da hemen kimliklerini çıkarmadılar. Önemli değil bir ara yaparız diyorlardı. Zaten dini nikâh varsa gerisi boş diyorlar (...) Bir de bir anlaşmazlık çıktığında resmi nikâh ile uğraşmak istemiyorlar. Dini nikâhı hemen bozuyor adam, olup bitiyor (Kübra, Yaş 34).

Dini nikâhım nişanlandıktan bir hafta sonra kıyıldı. Resmi nikâhı da yaşımda tutmadığı için yapmadılar. Ta ki 18 yaşından sonraya kadar. Nikâhım kıyıldığı dakika ben alınmadım odaya. Vekâlet vereceksin dediler, ee aklım ermiyordu ki. Babama verdim vekâleti (...) Resmi nikâhım olmadığından hastaneye de gidemezdim. Hastalanırdım şu otları ye, geçer derlerdi. Karnım burnumda olurdu alıp ta götürmezlerdi doktorlara. Koca karılara gittim, evde doğurdum iki çocuğumu. Diğerleri hastanede oldu. Çocuk olmasa resmi nikâh da kıymazlar. Niye çünkü kuma getirirler çocuk olsun diye, ona yaparlar resmi nikâhı (Neşe, Yaş 31).

Görüşmecilerden Gülcan ise babasının, kız kardeşlerinden birini dokuz, diğerini de on yaşında evlendirmesinden sonra annesinin desteği ile kendisinin 15 yaşına kadar evlenmediğini dile getirmiştir. Gülcan zorla ve istemediği bir kişi ile evlendirilmemek için kısa süre içerisinde tanıdığı şimdiki eşi ile kaçarak evlendiğini belirtmiştir. Kendisinden on yaş büyük olan kocasının ikinci eşi olan Gülcan, eşi tarafından nasıl kandırıldığını şu şekilde ifade etmiştir:

Ben 15 yaşındaydım ama babam bizim yaşımızı büyük yazdırıyordu kimliğe erken evlenelim diye. Eşimle bir arkadaşım sayesinde tanıştım. Beni görmüş o, beğenmiş, beni aradı konuşalım dedi. Neyse biz altı ay konuştuk. Bana öğrenci olduğunu söylüyordu. Benimle kaçar mısın dedi 'kaçmam, ailemi küçük düşüremem. Kaçsam da öldürürler bizi ya da affetmezler bizi' dedim. Bir gün 'çarşıya çıksana' dedi. Gittim. Otobüs biletlerini almıştı. Gittik Ankara'ya. Arkadaşı dedi "biliyorsun bu evlidir, üç çocuğu da var". Ben çok ağladım. Duymuştu herkes kaçtığımızı, geri dönemezdik. Sonra İstanbul'a gittik hemen dini nikâh kıydık. Bana söz verdi resmi nikâh da kıyacam dedi ama ilk karısına kıydı biz evlendikten sonra (Gülcan, Yaş 35)

Dini nikâh için kız çocuklarının buluğa ermiş olmalarının -regli/adet olmaları- yeterli görülmesi ve dini nikâhın resmi nikâh olmaksızın yapılması bu sorunu daha da derinleştirmektedir. Medeni Kanun'un 12. maddesinde 15 beş yaşını dolduran küçük kendi isteği veya ailesinin rızası ile ergin kabul kılınabilmektedir" (Aksoy, 2014, s. 291). Bu durum dini nikâh aracılığıyla erken yaşta ve zorla evliliklere yasal düzenlemeler yolu ile de örtük şekilde fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Dini nikâhın, erkeklere ikinci eşler almaları, istedikleri kadına resmi nikâh yapmaları gibi olanaklar sağladığını ancak kadınların hayatını daha da zorlaştırdığını görüşmecilerin ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı işbirliğiyle, 2016 yılında Aile Yapısı Araştırması yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, İstatistiki Bölge Sınıflaması (İSSB) 1. Düzey ve İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere üç büyük ili kapsayan tahminler verilmiştir. Araştırmanın bu kapsamdaki sonuçlarına göre, bireylerin evliliklerinde gerçekleştirdikleri nikâh türü incelendiğinde; bireylerin %97,1'inin hem resmi hem de dini nikâh yaptığı görülmüştür. Sadece resmi nikâh yapanların oranı %1,8 sadece dini nikâh yapanların oranı ise %1,1 olmaktadır.¹⁵ Bu veriler önemli olmakla birlikte, Türkiye'nin kırsal bölgelerinde dini nikâhın öncelikli olarak yapıldığı ve genel olarak resmi nikâhın ertelendiği yapılan başka

¹⁵ Bkz. www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869 (Erişim tarihi: 10.05.2017)

çalışmalar ile ortaya konulmaktadır. Örneğin, Orçan ve Kar, yapmış oldukları çalışmanın verilerine dayanarak, Türkiye’de özellikle resmi olmayan, dini nikâhla kurulan evlilikler oranlarının azımsanmayacak derecede olduğunu ifade etmektedirler (Orçan ve Kar, 2008, s. 25).

Başlık Parası: Babam Her Ablam İçin Başlık Parası Aldı

Aileler tarafından, ekonomik gerekçeler ileri sürülerek kızlarını evlendirdikleri savunması oldukça yaygındır. Kızlarının verilmesi karşılığında alınan ve süt parası olarak da bilinen başlık parası, “kıza çeyiz yapıldı”, “kızın çeyizindeki eksikler alınacak” gibi gerekçeler ile erkek tarafından talep edilmektedir. Alınan bu para, kız babaları tarafından kızın çeyizi için harcanacağı söylene de bunun böyle olmadığı da bilinmektedir. Bu para ile evin bir eksiği giderilmekte ya da evin oğlu için “başlık parası” olarak ayrılmaktadır. Görüşmecilerden Meryem ve Kübra’nın anlatıları, bu paranın kız çocukları için kullanılmadığına bir örnek olarak gösterilebilir:

Babam sürekli bize hadi evlenin gidin derdi. Kocaya gidin artık. Komşular “senin kızlar evde kaldı” diyorlarmış. Bize babalık yapmadı hiç. Her ablam için başlık parası aldı ama ne yaptığını bilmiyorum. O zamanlar küçüktüm. Bir ablamı da dayımın oğluna verdi öylesine para almadan. On yaşındaydı ablam. Dayım sadece dini nikâhlarını kıydı ama evlenmediler, adet olmasını bekledi. Dayım dedi bana ver kız ben kendime büyütecem (Meryem, Yaş 35).

Eşim askerden geldikten sonra sözlendik. Bizim düğün sürecimizde, örneğin bizim ailede bir miktar başlık parası alındı. Babam aldı parayı sözde kıza çeyiz alacağız eksikleri var, işte ne bileyim süt hakkıdır diye. Ama bana harcamadı. Abim evlenir diye ona sakladılar. Sanki ben maldım, onların çocukları değildim. Beni o yaşa getirmişler diye para istiyorlar. Mecbur değil mi anne baba çocuğuna bakmaya. Zaten topu topu on dört yıl baktılar sonra da evlendirdiler daha fazla masraf olmasın diye. Erkek için niye istemiyorlar? Çünkü soylarını erkek devam ettirecek (Kübra, Yaş 34).

Görüşmecilerin sözleri, erkekler için yapılan masrafların hiç düşünülmeden yapıldığını, erkeklerin evliliklerinin başlık parası gibi gerekçelerle pazarlık konusu edilmediğini, bunun yanında kızların evliliklerinin erkek çocuklarının evlilikleri için maddi bir kazanca dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Aileler tarafından kız çocukları, bir taraftan bir yük olarak görülmekte, diğer taraftan başlık parası adı altında kız çocuklarının

evlilikleri üzerinden bir kazanç sağlanmaktadır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, bu yükün bir an önce başkasına devredilmesinin en makul yolunun evlilik olarak görüldüğü söylenebilir.

ERKEN YAŞTA VE ZORLA EVLENDİRİLEN KADINLARIN EVLİLİK SÜREÇLERİ

Karar Verme Mekanizması Olarak Aile: Benim Hayatım Bir Gecede Değişti

Kadınların erken yaşta ve zorla evlendirilmelerinin altında yatan en önemli gerekçelerden biri aile ve aşiret büyükleri tarafından alınan kararlara itiraz etmenin imkânsız olmasıdır. Fikirleri sorulmadan ailenin erkekleri tarafından alınmış olan evlilik kararını kabul etmek zorunda kalan görüşmecilerden Sevgi ve Leyla'nın ifadeleri oldukça etkileyicidir:

Babam “tantıyorum çok iyi insanlar, yaşı gelmiş” dedi ve derken evlendim. Ee 14 yaşındaki bir çocuk nasıl gidip bir ebeveyn olabilir. Görücü usulü ile oldu. Fikrim sorulmadı. Geldiler istemeye. Bizde İslam'ın şartlarına göre istemeye gelince, verildiyse kız Fatiha okunur. Ondan sonra büyük dedem (büyükbabam varken babam konuşamaz bu vardır bizde) geldi beni kenara çekti müsait bir ortama “kızım seni istemeye gelmişler”. Ama benim Fatiham okunmuştu, vermişlerdi beni. İstiyor musun diye sordu. Ama biz de anne babadan saygı gördük, ben nasıl da kalkıp dedeme “hayır veremezsin” derim (Sevgi, Yaş 27).

15 yaşında bile değildim. Kız kardeşim kız değil diye yerine bayağı yüklü bir para istediler. Onun yerine evlenecek başka birini istediler. Yani takas gibi mal gibi yani öyle bir şey. Benden daha küçük bir kız kardeşim vardı, ona vereceklerdi o zaman. On yaşlarında idi, ben olmaz falan dedim, karşı çıktım. Sonra amcalarım bayağı bir şey dediler, bunlar aşirettir, bir ağabeyim var onu öldürürler falan. Tabii benim ailem fakir, amcalarım zengindi ama nereden bulacağız bu kadar parayı falan dediler. O zaman en uygunu sensin dediler. Beni götürdüler, önce yeni kızı getireceksiniz sonra diğer kızı alacaksınız dediler. Gece yarısıydı yani benim hayatım bir gecede değişti diyebiliriz. Ben baba evinden sadece bir çantayla çıktım, kol çantam elimdeydi. Bir daha da dönmedim (Leyla, Yaş 39).

Kadınlar evlilik kararının kendileri tarafından değil, evin büyük erkekleri (baba, abi, amca, dede) tarafından verildiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra annelerinin de erken yaşlarda evlendirilip, çok sıkıntılar çekmiş olmalarına rağmen bu kararı, onların da

onayladıklarını ya da onaylamak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bunun gerekçesini görüşmecilerden Mümine gelenek ve görenekler ile açıklamıştır:

O zamanlar ben istemiyordum. “Evlenmek istemiyorum” söylenemezdi, söylemedim de ama söylenemezdi zaten. Hiç fikrimi almadılar, fikir mikir yok. 15 yaşında bir çocuğun fikri olmaz ama evlenebilir. Annem dedi “biz görmüşüz tamamdır”. Annem de öyle görmüştü adetlerimiz, törelerimiz öyleydi ona göre de. Elinden bir şey gelmiyordu. Bizimkisi bir bilinmeze yolculuktu (Mümine, Yaş 56).

Ailedeki karar vericilerin kararlarının sorgulanamaz ve tartışılmaz olduğu görüşmecilerin ifadelerinden çıkarılabilmektedir. Evlilik kararını veremeyecek kadar küçük olduğu ve yeterli olgunluğa erişmediği düşünülen bir kız çocuğuna, evlilik gibi ağır bir sorumluluğun verilmesi arasında bir çelişki bulunduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecilerden biri olan Leyla'nın hayatının, karar vericilerin baskıları ve korkutmaları nedeniyle bir gecede nasıl değiştiği görülmektedir. Leyla kendisinden küçük kız kardeşinin evlendiği gün, kız kardeşinin bakire olmadığını söylemesi üzerine aile büyüklerinin kararı ile onun yerine gelin verilmiştir. Bu örnekte dikkati çeken başka bir durum ise kadının, yine erkek kardeşi için feda edilmesidir. Bu çalışmaya katılan kadınların anlatıları, alınan kararların uygulayıcıları olarak hiç bilmedikleri bir hayata sürüklendiklerini ve onlara reva görülen ‘zorunlu hayatı’ yaşamak durumunda bırakıldıklarını söylemeyi olanaklı kılmaktadır.

Evliliğe Kimin Aracı Olduğu: Akrabalar Görmüşler Beni, İstemişler Babamdan. Babam da Vermiş

Kadınların anlatılarına bakıldığında, evliliğe aracı olan kişilerin çoğunlukla akrabalar olduğu söylenebilir. Hem akraba evliliklerinde hem de akraba olmayan evliliklerde evliliğe aracı olanların genel olarak yakın akrabalar ya da ailelerinin tanıdıkları, güven duydukları kişiler oldukları görüşmecilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Görüşmecilerden Cennet ve Elif aracılardan tavsiyeleri üzerine evlendirildiklerini belirtmişlerdir:

Ben dördüncü sınıfta bitirdiğim yaz abimin düğününde akrabalar görmüşler beni, araya girmişler, istemişler babamdan babam da vermiş. Benim haberim yok. O yaştaki çocuk ana kuzusu olur. Konuşmuşlar başlık parasını. Adam evi arıyor annem cevap veriyor “Biz ne zaman gelecez gelinimizi alcaz” diyor. Annem “ne gelini” diyor. Senin küçük kızı vermişler bize diyor (Cennet, Yaş 28).

Kayınvalidem beni görmüş köyde. Sonradan öğrendim, oğluna kız bakmak için köye gelmiş zaten. Beni gördükten sonra halama açmış konuyu. Halam da anneme gelip söyledi. Böyle oldu işte. Sonra erkekler geldiler görmeye. Bir anda oldu. Eşimi doğru dürüst görmedim bile. Ben ne olduğunu anlamadım. Okul okuyacaktım ben. Evlilik nedir bilmiyordum (Elif, Yaş 26).

Evlilik için, araçların aile tarafından bilinen, sözüne itimat edilen birilerinin olması önemsenmektedir. Özellikle de kız görme geleneğinde kadınların önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Öncelikle kadınlar kız tarafına gönderilmekte daha sonra erkeklere bilgi verilmekte ve kız istemeye gidilmektedir. Görüşmecilerin bu anlatıları da, yine kız çocuklarının sürece hiçbir şekilde dâhil edilmediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Evlendirilme Kararına Kadının Tepkisi: Beni Kuma Vereceklerdi, Kabul Etmedim, Kaçtım

Kadınlardan yirmisi evlendirilme kararına çok tepki gösteremediklerini, çaresiz kabul etmek zorunda kalacaklarının farkında olduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden Kader, evlenme kararına tepki verdiğini, ama bunun da evlendirilmesine engel olmadığını belirtmiştir:

Geldiler, gördüler ama ben tepki verdim. Saldırganlaştım onlara karşı. Ben tepkimi anneme, babama gösterdim uzun bir süre, ama olmadı yine de verildim. Benim ne istediğim önemli değildi. Daha sokakta oynayan, ip atlayan bir çocuktum (Kader, Yaş 34).

Görüşmecilerden Esmâ'nın ailesine tepkisi ise, evden kaçmak şeklinde olmuştur:

On dört yaşındayken, eşim beni istedi ama beni vermiyorlardı. Üç yıl ailemi ikna etmeye çalıştı (.....) Bir türlü babam, ailem, annem yola gelmedi on yedi yaşına kadar. Üç yıldan sonra beni başkasına kuma üzerine vereceklerdi. Bizim bir akraba varmış hastanede çalışıyormuş, yok efendim hemşireler evine geliyormuş, karısı Türkçe bilmiyor, adam zorluk çekiyor. Beni meğerse ona verecekler. O da akrabam. Ben kabul etmedim sonunda kaçtım valla. Eşimle mecbur kaldık yani (Esmâ, Yaş 41).

Erken yaşta kuma olarak verilme kararına Esmâ, sevdiği ama ailesinin onaylamadığı kişi ile kaçarak tepki vermiştir. Kader'in çabaları ise bu evliliğin gerçekleşmesine engel

olamamıştır ve Kader erken yaşta üstelik hiç tanımadığı biri ile evlendirilmiştir. Görüşülen kadınların tamamı erken yaşta evlilik kararına farklı şekillerde tepki verdiklerini dile getirmişlerdir. Ancak yirmi altı görüşmeciden yalnızca ikisi sevdiği kişiler ile evlenmişlerdir. Ama bu da onların evlilik sonrası hayatlarının sorunsuz ve sıkıntısız geçtiği anlamına gelmemelidir. Bu duruma görüşmecilerden Gülcan'ın hikâyesi örnek gösterilebilir. Gülcan sevdiği kişi ile kaçarak evlenmiştir fakat eşinin ikinci karısı olmuştur. Bu kez de evden kaçtığı için öldürüleceği korkusuyla baba evine geri dönemeyen Gülcan, en nihayetinde bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.¹⁶

ERKEN YAŞTA EVLENDİRİLEN KADINLARIN EVİLİLİK SONRASI YAŞAMLARI

Daha İyi Koşullarda Yaşama Düşüncesi: Köy Hayatı Çok Zordu, Evlenip Kurtulmak İçin “Evet” Dedim

Kadınların evlendirildikten sonraki yaşamlarının onlar için ne tür sonuçlar yarattığı ve nasıl mücadele ettikleri bu çalışmanın başka önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Ailelerinin ekonomik nedenleri öne sürmelerinden ve toplumun kadına bakış açısının ortaya çıkardığı toplumsal baskıdan dolayı kadınlar da zaman zaman evliliği bir kaçış olarak görmektedirler. “Evlenirsen koca evinde daha iyi şartlarda yaşarsın” , “kendine ait özel eşyaların olur” ya da “daha rahat edersin” gibi söylemler ile kız çocukları evliliğe özendirilmekte ve evlilik maddi-manevi sıkıntılarını bittiği bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmaktadır. Ancak görüşmecilerden Sultan ve Mümine, evliliğin onlara daha iyi koşullar sunmadığını, onların yaşamlarını daha da zorlaştırdığını şu şekilde ifade etmişlerdir:

Tabii ben köyde doğup büyümüştüm. Yani köyde de aynı şeyleri yapıyordum ama hani şehire gelmiştim ve şehirde bunu devam ettiriyordum. Gelin geldiğim ailenin de durumu çok çok kötüydü, çok fakirlerdi. Ben evde ilk gelindim, on kişi aynı evdeydik. Kayınvalidem kalkmadan benim kalkmam gerekiyordu. Onların çamaşırları elde yıkanırdu, ev elde süpürülürdü. Yani ne diyeyim hepimiz aynı yerde uyuyup kalıyorduk. Mesela banyo yapmamız gerektiği zaman bunun belli bir saati vardı. Ben hiç unutmam, hayatımı, gelinliğimi hiç yaşamadım. Evlendikten bir yıl sonra böbrek hastası olduğumu fark ettim, hamile kaldım farkında olmadan. Böbreğimde olan taşın

¹⁶ Gülcan'ın evden kaçmasının da bir bedeli olmuştur. Eşinin evli olduğunu öğrendiği zaman baba evine dönemeyeceğini şu şekilde ifade etmiştir “Biz İstanbul'a gidene kadar üvey abilerim, komşular herkes öğrenmişti ben kaçmışım. Geri dönemezdim yok. Eşimin ailesi barıştık gelin dediler ama bizimkiler nerede görsek öldürecekler demişlerdi. Ben Van'a dönemem dedim eşime ama yine kandırdı beni döndük. Şimdi de kumam ile yaşıyorum işte” (Gülcan, Yaş 35).

zorluğuyla ve bebekle böbreğim çürümüş ve böbreğimi aldılar. Köy hayatı çok zordu ben de evlenip kurtulmak için “evet” dedim. Ya buradaki benim kararım ama gönülden vermiş olduğum bir karar değildi. Çocuklarım için sabrediyorum (Sultan, Yaş 43).

Evlendikten sonra ayrı eve çıkmadım evin içine girdim. Otuz kişilik bir evde yaşadım. Aynı evde yaşama kararını biz vermedik ama buna uymak zorundaydık. Tabii ki de istiyordum ayrı eve çıkmayı ama imkânlarımız yoktu o zamanlar. Ben biliyordum eşim ev yaptırıyor, eninde sonunda ayrılacaktık. Onun için çok da gırgır şamataya, kavga güdültüye gerek yoktu, zaten ayrılacaktık. Küçük iki tane görümcemiz vardı. Onlar felaketti. Onlardan çok çektik, sanki biz köleydik onların evine gelmiştik. Biz sizi neye getirdik yapın işte derlerdi, ama onlar evlendikten sonra öyle bir çekti ki hâlâ da çekiyorlar. Kayınvalidem de onlar öyle yaptığı zaman müdahale etmezdi (Mümine, Yaş 56).

Görüşmecilerin tamamı evlendikten sonra daha iyi koşullara sahip olmadıklarını, baba evine benzer ya da daha ağır şartlarda yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Kalabalık ailelere “gelin” olarak gitmelerinin çocuk bedenlerine çok ağır geldiği, sağlık sorunları yaşadıkları ve bu koşullara itiraz etmek gibi bir seçeneklerinin de olmadığı görülmektedir. Kadınların ifadelerinden yola çıkarak, bir gün yalnızca eşleri ve çocukları ile olacakları bir hayatın hayalini kurduklarını ve bunun için de sabretmek zorunda kaldıklarını söylemek mümkündür.

Alışma ve Yeni Aileye Uyum Süreci: Artık Bu Evin Gelinisin Alış, Derdiler

Erken yaşta evlendirilen kız çocuklarının, ne kadar erken evlenirlerse o kadar kolay yeni ailelerine uyum sağlayacakları düşüncesi kadınları, birçok kısıtlamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Görüşmeciler, evliliklerinin özellikle de ilk yıllarında baba evine dahi gidemediklerini, buna kaynanaları, kayınları ve eşleri tarafından izin verilmediğini belirtmişlerdir. Bunun gerekçesi de Elmas ve Hatice’ye göre, yeni aileye uyum sağlamanın bu şekilde olabileceğine ilişkin düşüncenin varlığıdır:

Gelin geldiğim ev çok kalabalıktı. Kaynanam, görümcelerim, kayınlarım vardı. On yıl beraber yaşadık. Alışmak zordu ama ona da alıştık ne yapalım. Kaynımı, kayınbabam yerine koymuştuk. Bizim eşlerimiz çalışırdı, hayatta bize para vermezdiler. Bizim kıyafetimize kadar büyük kaynım alırdı, biliyor musun? Kapının önüne çıkmak yasaktı.

Annemlere gidemezdim, sadece bayramlarda o zaman da kalamazdım. O zamanlar alışmamız için yapılıyordu ama zordu (Elmas, Yaş 55).

Biz hiç evden dışarı çıkmazdık, çıkmak yoktu. Giyim kaynanam alırdı bize getirirdi. Biz çarşı yüzü görmezdik asla. Babamın evine gidemiyordum. Düşün sağlık ocağına ben bir gün gittim çarşaf giydim gittim. Asla tek gitmezdim asla. Kaynımın kızlarıyla, kaynımın eşi ile gidebilirdim. Öyleydiler bilmiyorum. Artık bu evin gelinisin alış derdiler. Şimdi yaşlandım tek başıma gidiyorum (Hatice, Yaş 42).

Kadınların yeni ailelerine uyum sağlamaları adına, en temel ihtiyaçlarının dahi kendileri tarafından alınmadığı, herhangi bir sağlık sorunu yaşadıklarında ikinci kişiler ile gidebildikleri ve bu şekilde sosyal hayattan tamamıyla izole edildikleri söylenebilir. Diğer görüşmecilerin de anlatımlarına dayanarak, kadınların ev içi alan ile sınırlandırılmalarının gerekçesinin, yalnızca aileye uyum süreci ile ilişkisinin olmadığını söylemek mümkündür. Kadınlar, evliliklerin ilk dönemlerinde evin dışına çıkmanın ve görünür olmanın eşleri ve ailenin diğer erkekleri tarafından onaylanmadığını ifade etmişlerdir. Ancak çocuk, hatta torun sahibi olup, yaşları ilerledikten sonra evlerinden rahatlıkla çıkabildiklerini dile getirmişlerdir. Kadının cinselliğinin ön plana çıkarılması ile kadını ev içi alan ile sınırlandırmak ataerkil toplum yapısının kadına yüklediği rollerden biridir. Bu yüzden kadınlar, bedensel olarak çekici olmaktan çıktıklarını ve cinselliklerini kaybetmeye başladıklarını düşündükleri -burada kadınlar için söz konusu edilen dönem menopoz dönemidir- yaşlara geldikleri zaman daha özgür bırakıldıklarını belirtmektedirler. Görüşmecilerden Hatice, 42 yaşında olmasına rağmen kendisini neden yaşlı olarak nitelendirdiğini ve hissettiğini şu ifadeler ile açıklamaktadır:

Artık her yere serbest giriyorum, çıkıyorum. Tek başıma hastaneye gidiyorum, çarşıya gidiyorum. Eskiden o yoktu asla. Gençlik bizden geçti, yaşım kırk iki ama torunlarım var, artık kimse dönüp bakmaz, laf atmaz, ben öyle düşünüyorum. Eskiden bak çok kıskançlık vardı. İstedğim gibi giyiniyorum artık. Eskiden çarşaf giydirirdi kocam kimse görmesin diye, bir de kimseyle konuşmazdı beni. Laf atan olur diye izin vermezdi çıkmama. Çok gençtim. Bir keresinde küçük kaynım ile sağlık ocağına gittim gizlice ama öğrenmiş kocam. Eve gelince dövdü beni. Benim o zaman iki çocuğum vardı. Ama daha yaşım 19'du. Şimdi ne yaparsan yap diyor. Gelinimi görünler "kaynanan çok genç" diyorlar ama çok yorulduk, çok şey gördük, yaşlandık bu yaşta (Hatice, Yaş 42).

Ataerkil toplumlarda kadınlar yaşlandıkça saygınlık kazanmakta ve kendilerine alanlar açılmaktadır. Görüşmecilerin tamamı çok erken yaşlarda evlendirildikleri için kırklı yaşlarında ortalama 25-30 yıllık evlilikleri olan kadınlardan oluşmaktadır. Kırklı yaşlarında torun sahibi olanların var olduğu ve hayat koşullarının çok zor olduğu göz önüne alındığında, bu durumun onların kendilerini yaşlı olarak nitelendirmelerine yol açtığı söylenebilir.

Çocuk Anne Olmak: Karnımda Bebek Vardı, Ben Merdivenlerden Zıplaya Zıplaya İnerdim

Erken yaşta ve zorla evlendirilmenin en büyük bedellerinden birinin kadınlar için, kendisi daha çocukken bir çocuk dünyaya getirmek ve onun sorumluluğunu almak olduğu söylenebilir. Görüşülen kadınların hiçbiri istedikleri zamanda istedikleri kadar çocuk sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan Zehra ve Emine oyun oynama çağında daha kendileri çocukken hamile kaldıklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

Ben evlendikten sonra, camdan dışarıya oyun oynayan çocuklara bakıyordum. Ağaçları gördüğümde çok mutlu olduğum olurdu. Evi temizleyeyim de meyve ağaçlarının yanına gideyim derdim. O heyecanım vardı. Düşünün karnımda bebek vardı ben merdivenlerden zıplaya zıplaya inerdim. Dur yapma derlerdi, ama ben farkında değildim ki. Şuan 31 yaşındayım ve dört kızım var. En büyük kızım 17 yaşına girecek. Onlar da olmasaydı yapamazdım zaten. Onlara tutundum hep (Zehra, Yaş 31).

14 yaşında evlendim. Hemen evlendiğim gibi çocuğum oldu. Bu kararda hiç etkim olmadı. Eşim de 22 yaşlarındaydı. O da cahildi. Sadece askerlik yapmış. O da görücü usulü ile tavsiye üzerine evlendi benimle. Hiç konuşmadık çocuk mu yapalım diye. Ben çocuktum zaten. Ben iki çocuk yaptıktan sonra korunmanın ne olduğunu öğrendim. İki kızıma da bilmeyerek hamile kaldım. Çocuk nasıl olur onu da bilmiyordum. 17 yaşını bitirmeden iki çocuk annesiydim. 17 yaş ne demek yani (Emine, Yaş 33).

Nasıl hamile kalındığını dahi bilmeyen kadınlar, ilk çocuklarına hamile kaldıklarında bunun ne anlama geldiğini de bilmediklerini, kendileri gibi eşlerinin de aile planlamasına yönelik bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Her ne kadar farkında olmadan çocuk yaşta anne olmuş olsalar da, kadınların bugün çocukları için hayatlarındaki birçok sıkıntıya göğüs gerdikleri ve onların geleceği için mücadele ettikleri söylenebilir.

Terbiye Biçimi Olarak Şiddet: Önce Babamdan Sonra da Kocamdan Dayak Yedim

Evlenmeden önce çoğunlukla babadan, ağabeylerinden şiddet gören kadınlar evlendikten sonra da eşlerinden şiddet görmeye devam etmişlerdir. Vurgulanması gereken önemli bir nokta da, bu kadınların sadece eşlerinden değil aynı zamanda eşlerinin diğer aile bireylerinden de şiddet görmüş olmalarıdır. Ayrıca kadınların şiddetten çoğunlukla fiziksel şiddeti algıladıkları ve kendilerine edilen hakaretleri, küfürleri ya da evin dışına çıkarılmamayı bir şiddet biçimi olarak yorumlamadıkları görülmüştür. Görüşmecilerden Şükran ve Emine maruz kaldıkları fiziksel şiddeti şu şekilde dile getirmişlerdir:

Ben kendimi sana anlatayım. Amcamın oğlunun düğününe gittik bir gün (...) Ben eniştemin elinde oynadım. Kocam da karşıdan bakıyor. Dedim ki hem dayımın oğludur hem eniştemdir.. Dedim kızmaz. Ben eve geldim, içeri girdim bir yumruk yapıştırdı ha burama (yanağını göstererek) böyle kan aktı eteğime. “Ne oldu?” dedim “ne yaptım, ben bir şey yapmamışım”. “Sen dayımın elinde oynamışsın”. Benim çok zoruma gitmişti. Bir şey yapsaydım hadi neyse diyecektim haklıdır. Bize göre normaldi ama şimdi öyle değil. Bağılıyor, çağırıyor, işte küfrediyor bana, çocuklara. Beni dövüyor artık ama çocuklarıma da karışmasın diyorum, hiç sesimi çıkarmıyorum. (Şükran, Yaş 37).

Kocam annesinden, kardeşlerinden çok etkileniyordu. Onların dediği ile eşim beni döverdi. Baba evinde de babamdan bazen de abimden dayak yedim. Evlendim çilem bitmedi. Daha da arttı. Niye çünkü kaynanam da çok baskın bir kadındı. Her şey onun gibi olsun isterdi. Birkaç kez bana o da vurdu ama ben kocama söylemedim. Anasıydı bana inanmazdı ki. Daha küçükken ezeceksin başını diyorlardı eşime. Yani şimdi hani televizyonda görüyorum. Diyorlar küfür bile şiddettir. Küfür çok ağırıma gidiyor, gururuma dokunuyor. O zaman diyorum keşke dövseydi de küfretmeseydi (Emine, Yaş 33).

Erken yaşta evliliklerin en önemli sonuçlarından biri de aile içi kadına yönelik şiddetin farklı biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Kadınların ev içi roller ile sınırlandırılmaları, hakaretlere, küfürlere maruz kalmaları, eşleri ile duygusal bir yakınlığın gelişmemiş olmasına rağmen evliliği sürdürmek zorunda bırakılmaları, aile ve arkadaş çevrelerinden koparılmaları şiddetin farklı biçimlerine maruz kaldıklarının bir göstergesidir. Kadınların fiziksel şiddeti, şiddet olarak tanımlarken kendilerine küfür edilmesini, aşağılayıcı sözler sarf edilmesini veya hakaret edilmesini bir şiddet biçimi olarak tanımlamadıkları görülmektedir. Şükran ve

Emine'nin ifadelerinden hareketle, onların canını yakan asıl şeyin fiziksel değil daha çok duygusal anlamdaki aşağılanma ve kendilerini kötü hissettirecek sözler olduğu söylenebilir. Ayrıca görüşmecilerden Emine'nin fiziksel şiddeti sözlü şiddete tercih eden sözlerine rağmen, şiddet biçimlerine ilişkin bir algısının televizyon aracılığıyla oluştuğu görülmektedir. Çocuk yaşta evlendirilen kadınların, evlendikten sonra eşleri, kaynanaları ve ailenin diğer üyeleri tarafından bir terbiye etme aracı olarak görülen şiddetin hedefi oldukları kadınların anlatılarından çıkarılabilir.

Farkındalık ve Özeleştirisi: Beni Çocuk Yaşta Evlendirdiler Ama Kızlarımı Vermem

Erken yaşta evlendirilen kadınlar, kendi evliliklerini daha çok “kader, mecburiyet” gibi kavramlar ile açıklıyor olsalar da, bugün bu evlilikleri asla onaylamadıklarını vurgulamaktadırlar. Görüşmecilerden Nursel ve Sultan, kız çocuklarının benzer şeyleri yaşamamaları için mücadele ettiklerini ve eğitimlerine ağırlık verdiklerini şu sözler ile açıklamışlardır:

Benim kızıma da çok yakınlarım talip olmaya başladılar, ben artık kızımı onların ortamına koymuyorum. Beni çocuk yaşta evlendirdiler ama kızlarımı vermem ben. Benim kızım okuyacak diyorum. Büyük kızım liseye gidiyor. Dört kızım var hepsini de okutacağım. Ben okumadım, okutmadılar aynı şeyi onlar yaşamayacak (Nursel, Yaş 31).

Ben kendim hani okumadığım için genellikle çocukların eğitimi konusunda ben baskınım. Ben okutuyorum, sonuna kadar da okutacağım. Kendim görmedim ya okumadım, fakirlikle de olsa çocuklarımı sonuna kadar okutacağım, vazgeçmem. Eşim çok destek olmuyor, her şeyleri ile ben ilgileniyorum. Kızlarım istedikleri insanlarla evlenecekler ama çocuk yaşta değil. Ben, çocuk yaşta evlendirildim hayatım bitti, tükendim. Aileme şimdi söylüyorum hakkımı helal etmiyorum size. Haklısın biz haksızlık ettik diyorlar. Mesela şimdi benim kızlarımı destekliyorlar (Sultan, Yaş 43).

Kadınlar, evliliğe ilişkin deneyimlerinden yola çıkarak erken yaşta evliliklere asla onay vermemekte ve onaylayıcı bir dil kullanmamaktadırlar. Buna kız çocuklarını erken yaşta evliliklerden korumak adına belli akraba toplantılarına dâhil etmemeleri, eğitim almalarına dikkat etmeleri örnek gösterilebilir. Aynı zamanda kendi evliliklerinin karar vericisi konumunda olan anne ve babalarının da bugün pişmanlık duyduklarını ve hata yaptıklarını dile getirdiklerini belirtmişlerdir. Bu da erken ve zorla evliliklere yönelik hem karar vericiler

açısından, hem de bu duruma rıza göstermek zorunda olduklarını düşünen kadınlar açısından bir farkındalığın geliştiğini göstermektedir. Kadınlar artık, erken evliliklerin kuşaklar aracılığıyla aktarılmasının bir parçası olmak istememektedirler. Erken yaşta evliliğe, çalınmış ve yaşanmamış çocukluğa, maruz kalınan şiddete, yaşanan tüm kötü anılara rağmen kadınlar, kendi çocukları üzerinden yeni bir yaşamı inşa etmektedirler.

Sonuç

Bu çalışma ile erken yaşta evlendirilmiş kadınların kendi anlatılarından hareketle onları erken yaşta evlenmeye iten nedenler, sonuçlar ve evlendikten sonraki deneyimlerinin nasıl olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüşülen kadınların erken yaşta evlenmelerinin nedenlerine bakıldığı zaman birçok yönüyle ortaklıklara sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler, Van kent merkezindeki aşiret yapılarının -geçmişte olduğu kadar sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerde etkin olmasalar da- hem akrabalık bağlarının korunmasında hem de erken yaşta evliliklerin devamlılığını sağlamada hala etkili oldukları söylenebilir. Bu çalışmada, farklı ekonomik ve sosyal gerekçeler ile erken yaşta evlilikler sorunu açıklanmaya çalışılmış, bu evliliklerin kuşaklar aracılığıyla yeniden üretildiği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte kadının toplumdaki eşitsiz konumunu pekiştirmeye yardımcı olan toplumsal cinsiyet rollerinin, kadınların hayatının denetim altında tutulmasına, eğitim haklarından yoksun bırakılmalarına, tanımadıkları erkekler ile erken yaşta evlendirilmelerine, namus adı altında bedenlerinin kontrol edilmesine, kuma olarak verilmelerine ya da üzerlerine kuma getirilmesine razı gelmek zorunda bırakılmalarına neden olduğu gerçeği bu çalışma ile de ortaya konulmuştur. Erken yaşta evlilik kararlarının çoğunlukla babalar, ailenin diğer erkek üyeleri –dede, amca, abi- ile aşiretin üyeleri tarafından verildiği ve bu kararda kadının etkisinin olmadığı vurgulanmıştır.

Bu çalışmanın diğer önemli bir boyutunu da kadınların evlilik sonrası süreçlerinin nasıl olduğu oluşturmaktadır. Bu bakımdan, evlilik sonrası deneyimlerine bakıldığında, kadınların kamusal hayatın dışına itilerek ev içi alan ile sınırlandırıldıkları, çocuk yaşta bilinçsiz şekilde gebe kaldıkları, anne olmanın ağır sorumluluğunu yükledikleri, önemli sağlık sorunları yaşadıkları, yeni bir aileye dahil olma sürecinde birçok zorlukla karşı karşıya kaldıkları ve şiddetin farklı biçimlerine maruz kaldıkları görüşmecilerin anlatımları ile desteklenmiştir. Kadınların bu sorunlar ile mücadele etme yöntemleri ise çoğunlukla sabretmek, kabullenmek, çocuklarına tutunmak, kız çocuklarının eğitimlerine önem vererek erken yaşta evlendirilmelerine engel olmak ve erken yaşta evliliklerin sürdürülmesinin bir aracı olmamak şeklindedir. Eğitim haklarından yoksun bırakılmalarını ve erken yaşta

evlendirilmelerini gelenekler, görenekler, kader ve kısmet ile açıklayan kadınların, kız çocukları için böyle bir dili kullanmıyor olmaları farkındalıklarının arttığını göstermiştir.

Erken yaşta evlilikler sorunu dünyada ve Türkiye’de daha kalıcı çözümler üretilmedikçe yaşanmaya devam edecektir. Bu çalışmanın verilerinin mevcut literatürü destekler nitelikte ve çoğunlukla benzerlikleri içeriyor olması, bu evliliklerin günümüzde halen devam ettiğini, yapılan çalışmaların, mücadele etme yöntemlerinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan çözüm odaklı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Erken yaşta evlilikler daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye’nin Güney Doğu ve Doğu Anadolu Bölgelerine has bir durum değildir ve bölgeden bölgeye gerekçelerinde farklılıkları barındırmaktadır. Bu çalışmaya katılan yirmi altı kadının anlatılarından hareketle bu sorunu bir bölgeye veya şehre mal ederek genelleme yapma çabasının bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, İ. (2011). Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 17, (367-388).

Aksoy, S. (2014). Gelinlik Değil Kefen Giydirilmiş Çocuklar, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 1, (291-294).

Akyüz, J. (2005). Evlilik Sözleşmesinin Bir Ögesi olarak Mehir Hakkında Bazı Düşünceler, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 38, (214-228).

Aydemir, E. (2011). Evcilik mi Evcilik Mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler, USAK Yayınları

Boran P.Gülçay G., Devocioğlu E., Eren T. (2013). Çocuk Gelinler, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 26, (58-62).

Bulut, K., Uysal, C., Korkmaz, M., Sivri. S. , Bozkurt, İ., Durmaz, U., Tıraşçı, Y., Gören, S. (2015). Evaluation of the Early Age Married Girls Applying to Our Department, Open Journal of Pediatrics, 5, (334-338).

Burcu, E., Yıldırım, F., Sırma, Ç., Saniyaman, S. (2015). Çiçeklerin Kaderi: Türkiye’de Kadınların Erken Evliliği Üzerine Nitel Bir Araştırma, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Bilig, Bahar, 73, (63-98).

Caldwell, B. K. (2005). Factors Affecting Female Age at Marriage in South Asia, XXV International Conference Of The International Union For The Scientific Study of Population, Tours, France, s. 1-25

Çaha, H., Aydın, E. S. (2014). Değişen Türkiye’de Kadın: Türkiye’de Kadının Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Siyasal Durumu, KADEM, İstanbul

Çakmak, D.(2009). Türkiye’de Çocuk Gelinler, Birinci Hukukun Gençleri Sempozyumu, Hukuk Devletinde Kişisel Güvenlik, Bildiri Tam Metinler E-Kitabı, 20-21 Mart, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara

Evrin A., Atay, İ. (2017). Çocuk Evlilikleri ve Psikososyal Sonuçları, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9(4), 410-420.

Güler, Ö. Küçük, H. (2010). Early Marriages Among Adolescent Girls in Afyonkarahisar, Turkey, 7(4): 365-371

Kardam, F., Alpar, Z., Yüksel, İ., Ergün, E. (2005). Türkiye’deki Namus Cinayetlerinin Dinamikleri. Eylem Programı İçin Sonuç Raporu, Nüfus Bilim Derneği, Ankara

Kaptanoğlu, Y. İ., Ergöçmen, B. (2012). Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol, Sosyoloji Derneği, Türkiye Sosyoloji Araştırmaları Dergisi Cilt: 15 Sayı: 2, Güz

Sing, S. , Renee S. (1996). Early Marriage among Women in Developing Countries, International Family Planning Perspectives, Cilt: 22, s. 148-175

Soylu, N., Ayaz, M. (2013). Adli Değerlendirme İçin Yönlendirilen Küçük Yaşta Evlendirilmiş Kız Çocuklarının Sosyodemografik Özellikleri ve Ruhsal değerlendirmesi, Anadolu Psikiyatri Dergisi, 14, (136-44).

Şen, H. (2014). Çocuk Gelinler: Evcilikten Evliliğe, Ankara, Detay Yayıncılık

Şenol, D., Alp, Y.E. (2012). Çocuk Gelin ve Çocuk Dul Kadınlara Kırıkkale Örneğiyle Sosyolojik Bir Bakış, Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu Bildiri Kitabı, 18-19 Mayıs, s.248-260, Ankara

Şenol, D., Mazman, İ. (2012) Uluslararası Katılımlı Çocuk İhtiyaçları Sempozyumu Bildiri Kitabı, 18-19 Mayıs, s.500-517, Ankara

TBMM (2009). Erken Yaşta Evlilikler Hakkında İnceleme Yapılmasına Dair Rapor, Ankara, TBMM

Tuncer, S. (2015). Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusal Feminist Bir Saha Hikâyesi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2(2): 30-58

Orçan, M., Kar, M. (2008). Türkiye’de Erken Yaşta Yapılan Evlilikler ve Risk Algısı: Bismil Örneği, Aile ve Toplum, Yıl: 10, Cilt: 4, Sayı: 14, Nisan-Mayıs-Haziran

Özcebe, H., Küçük B.B. (2013). Önemli Bir Kız Çocuk ve Kadın Sorunu: Çocuk Evlilikler, Türk Pediatri Arşivi, (86-93)

Yıldız, N., Avcı H. (2014). Erken Evliliklerin Toplumsal Meşruiyeti: Nitel Bir Çalışma

Yıldız, H. D., (1992). Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu

Yılmaz, D. V., Zeyneloğlu, S. , Kocaöz, S. , Taşkın, L., Eroğlu, K., (2009). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri, Cilt:6 (1)

KÖY – KENT GEÇİŞ BÖLGESİ: EKOTON – İSTANBUL KÖYLERİ ÖRNEĞİ**VILLAGE – URBAN TRANSITION ZONE:
EKOTON – EXAMPLE OF VILLAGES OF ISTANBUL****Fourkan CHALIL¹****ÖZET**

İstanbul ve Kocaeli kentleri sınırları içerisinde bulunan köylerin 6360 sayılı kanun kapsamında mahalleye dönüştürülmesi, yeni bir köy tanımı ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda köy ile kent arasındaki ayrımın hangi eksende şekillendiği sorunsalı yeniden gündeme gelmiştir. Kenti anlama iddiasındaki modern sosyolojinin; köy ve kent arasına keskin sınırlar çekme çabası içerisinde olması hem köyün hem de kentin doğru analizi noktasında yetersiz gibi gözükmemektedir. Fonksiyonel ve yönetsel sınır farklılıklarının yanı sıra köy ve kent karakteri taşıyan birimlerin arasında bir derece farklılığın bulunması, söz konusu iki birimin keskin bir şekilde ayrılamayacağını göstermektedir.

Bu çalışmada İstanbul ilinin Anadolu yakasından 3 (üç), Avrupa yakasından 3 (üç) olmak üzere yargısal örnekleme kriterlerine göre belirlenen toplam 6 (altı) yerleşim birimi; çoğunlukla ikincil veri kaynaklarından yararlanılarak incelenecek; hem köy hem de kent karakteri taşıyan kimi bölgelerin nasıl bir yerleşim birimi oluşturdukları sorusuna bir cevap aranacak, yanı sıra ne kent ne de köy olabilen bu yerleşim birimlerinin nasıl ortaya çıktığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Köy, Ekoton, Göç, Kent Sosyolojisi, Köy Sosyolojisi

ABSTRACT

Conversion of the villages within the municipal boundaries of Istanbul and Kocaeli into neighbourhoods under the law no. 6360 requires a new definition of the village. Following this legislation, the difference between the village and the city seems to be in need of reconsideration. Modern sociology that essentially claims to understand the city seems to be inadequate in the point of analysing both the city and the village in this case. It is, also, inadequate in its effort to draw sharp lines between these two. In addition to the difference in the functional and administrative boundaries, there is a degree of differentiation between the units carrying the village character and the city character, which means that the two units cannot be defined distinctively.

In this study, a total of 6 (six) settlements of Istanbul, 3 (three) on the Anatolian side and 3 (three) on the European side, will be examined by using mostly secondary data sources and a solution on the questions about what kind of regions are carrying village characters and urban characters will be sought. Moreover, the question of how these settlements, which can be neither cities nor villages, are shaped is to be examined.

Key Words: Urban, Village, Ekoton, Urban Sociology, Village Sociology

¹ İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Lisans Öğrencisi, E-Posta: f.haliloglu.tr@gmail.com

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde Türkiye'nin yanı sıra genel olarak tüm dünyada kavram tanımlamaları yetersiz olmuştur ve söz konusu tanımlar her gelişim sürecinde yeni belirsizlikler doğurmaktadır. Örneğin Max Weber sosyolojiyi, “toplumsal eylemi inceleyen bilim”, Émile Durkheim “toplumsal kurumların bilimi” olarak tanımlamış; Georg Simmel “insan ilişkilerini inceleyen bilim dalı” olarak açıklamıştır (Koenning, 2000, s. 1). Şüphesiz günümüz sosyolojisi söz konusu tanımlardan çok daha fazlasıdır ve bu tanımlar yanlış olmamakla birlikte eksiktir. En geniş anlamıyla bugün sosyoloji; “toplum içindeki bireyi, grupları, kurumları, bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri, yine bunlardan ayrı ayrı ve/veya müştereken kaynaklanan sorunları ve meseleleri bağlantılar kurarak inceleyen bilim dalı” olarak tanımlanabilmektedir (Sezal, vd., 2014, s. 6).

Tıpkı sosyolojinin olduğu gibi, onun inceleme nesnesi olan köy ve kentin de tanımı muğlaktır. Sözgelimi, homojen bir topluluk olarak köyün tanımı, baz alınan esaslara göre değişiklikler göstermektedir ve nüfusun esas alındığı tanımların yanı sıra fonksiyonel farkları esas alan tanımlamalar da vardır. Örneğin Ruşen Keleş (1961, s. 17), yönetsel sınırlar ölçütüne dikkat çekerek belediye sınırları içerisinde kalan nüfusa kentli nüfus denildiğini ifade etmiştir. Eğer köy ve kent ayırımını yalnızca bu kapsamda değerlendirirsek konu bizim açımızdan oldukça basit olacak ve köy tanımı bu sınırlar içerisinde kolaylıkla yapılabilecektir. Örneğin köylü nüfus, kentli nüfusun aksine, belediye sınırları dışında kalan nüfus şeklinde tanımlanabilecektir. Ancak Ruşen Keleş'in atıfta bulunduğu tanım, fonksiyonel farklılıkları tanım dışı bırakmakta ve sosyolojik açıdan köyü anlamak hususunda eksik kalmaktadır. Buna kıyasla Behice Boran (Tezcan, 1970, s. 155), köy ile kent arasındaki farkı nüfus sayısına göre değil, fonksiyonlara göre ayırmıştır. Köyde esas olan tarımsal üretimdir ve köylü geçimini çiftçilikten sağlayan kişidir. Behice Boran'a göre kentin geçimi tarım dışı faaliyetler, özellikle de ticaret ve sanayidir. Bu durum, yani köyün birçok farklı yönden değerlendirilmesi, yalın ve genel-geçer bir köy tanımı yapabilmeyi güçleştirmektedir.

Aslında köy ile kent arasındaki sınırlar, gerek belediye sınırları ve nüfus esas alınsın gerekse de fonksiyonel farklılıklara dayandırılınsın, her ne kadar keskin bir çizgi ile ayrıştırılmaya çalışılsa da söz konusu sınırların bu kadar keskin olmadığını söylemek mümkündür.

“Kent ve köy, boşlukta kendiliğinden mevcut ayrı ayrı varlıklar değildir. Her birinin diğerinde de rastlanan, onunkiyle karışan özellikleri vardır. Bir toplumun sırf köy veya sırf kent sayılması değil, diğer bir topluma göre, daha fazla köysel veya daha fazla kentsel olarak nitelendirilmesi mümkün olabilir” (Keleş, 1961, s. 22).

Esasen köy ile kent arasındaki sınırlar keskin olmamakla beraber bu durumun tek nedeni çeşitli tanımlamalardan doğan farklılıklar değildir. Bu sorunsalın bir diğer nedeni hem kentsel hem köysel özellikler taşıyan birtakım bölgeleri, köy ya da kent tanımları içerisine sıkıştırmaya çalışmaktan doğmaktadır. Nitekim bu açıdan bakıldığında bu bölgeler ne tam köy ne tam kent olarak ve bu bölgelerde yaşayan insanlar ne tam köylü ne de tam kentli olarak tanımlanabilir. Özünde bu bölgeler köy ile kent arasında bulunan bir geçiş bölgesidir.

2012 yılında çıkarılan bir kanunla İstanbul ve Kocaeli il mülki sınırları içerisinde bulunan köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak, bağlı buldukları ilçe belediyesine mahalle olarak katılmaları köy ve kent tanımını yeniden gündeme getirmiştir.² Söz konusu kanun kapsamında hem nüfus açısından hem de fonksiyonel açıdan hâlâ köy özellikleri taşıyan birçok yerleşim yeri kente dahil edilmiş, mahalleye dönüştürülmüştür. Bu durum sosyolojik açıdan köy ve kentin tanımlanmasında yeni belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim sosyoloji nezdinde köyün ya da kentin yalnızca yönetsel sınırlar arasına sıkıştırılması mümkün gözükmemektedir ve köy – kent tanımının netlik kazanmaması durumu giderek daha da önemli bir sorun haline gelmektedir.

Halihazırda köy – kent tanımı sorunsalının çözümü, söz konusu “geçiş bölgesini” tanımlamakla olası gözükmemektedir. Bu bölgenin tanımlanması, kavramsallaştırılması ve hem kent hem de köy özellikleriyle onların dışında bağımsız bir yerleşim yeri olarak adlandırılması köy ve kent tanımını kolaylaştıracak, kayda değer bir biçimde rahatlatacaktır.

Özellikle anakentlerde görülen söz konusu geçiş bölgesini “Ekoton” olarak tanımlamak mümkündür. Ekoton sözcüğünün etimolojisi, Yunancada *oikos* (ev) ve *tonos* (gerilim) sözcüklerinin birleşiminden doğmuştur. Sözcük ekolojide; “mekânsal olarak yana yana yer alabilen, farklı ekosistemler arasındaki geçiş alanı” olarak açıklanabilir (Demet Yücel, 2013, s. 90).

Sosyoloji açısından köy ve kent arasındaki geçiş bölgesinin de tıpkı ekolojideki “ekoton” kavramıyla benzer özellikler taşıdığı gözlemlenmektedir. Bu durum bize ekoton hakkında birtakım ipuçları verirken aynı zamanda da köyü ve kenti tanımlamakta yardımcı olabilecek olguları da ortaya koymaktadır.

Tanım sorunsalını aşabilmek ve genel-geçer tanımlar üretebilmek için tabiriyle her ayrıntıyı ilmek ilmek öreerek kavramlaştırmak ve de karışıklığa mahal vermeyecek derecede özgün argümanlar sunmak gerekli gözükmemektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde ekotonu

² Kabulü 12/11/2012 tarihli olan 6360 sayılı kanuna <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html> adresinden ulaşabilirsiniz. Erişim tarihi: 2 Kasım 2017

daha iyi anlayabilmek ve somut verilerle destekleyebilmek için öncesinde köy ve kentin tanımlarını yeniden incelemek, ayrıntılarıyla bir kez daha ele almak gerekli gözükmektedir.

2. KÖY BİRİMİNİN TANIM SORUNSALI

Bir yerleşim birimi olarak köyün sosyolojik yönden tanımlanmasında üzerinde durulan iki temel ölçüt söz konusudur. Bu iki ölçüt etkileşim halindedir ve sosyoloji yönünden köye bakış açısını şekillendirecek, değiştirecek bir olgu niteliğindedir. Bu ölçütlerden ilki, yönetsel sınırlar ölçütüdür. Bahsi geçen bu ölçüt, köyü ekonomik, sosyal ve demografik kriterleri baz alarak değerlendirir. Türk anayasası da köyü bu ölçütün temeli üzerine yerleştirir ve 18 Mart 1924 tarihli 442 sayılı Köy Kanunu uyarınca “nüfusu iki binden aşığı olan yurlara köy denir” şeklinde tanımlar. Söz konusu kanunun devam maddesinde köyü ortaya çıkaran olgular sıralanır. Buna göre “Cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar bağ ve bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil ederler.”³ Bu kanunu kabul ederek yapılan tanımlamalarda “kamu idarelerinin en küçüğü ve mahalli idarelerin en eskisi olan köy; cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan, toplu veya dağınık evlerde oturan insanların bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte meydana getirdikleri teşkilat birimi” olarak ifade edilir (Kavruk, 2004, s. 16).

Aynı zamanda köyü yönetsel sınırlar ölçütüne göre tanımlayan başka kimseler de vardır. Nitekim “bu esası kabul edenlere göre, belirli sınırlar içindeki yersel yönetim birimine ‘kent’, bu sınırlar dışında kalan yerlere de ‘köy’ adı verilmektedir. Bu amaçla, genel olarak, belediye sınırları içindeki nüfusa kentli nüfus deniliyor” (Keleş, 1961, s. 17) şeklinde ifade edilirken, yine köyü yönetsel sınırlar ölçütüne göre ve Köy Kanunu kapsamında değerlendiren bir tanımda köy, “belediye teşkilatına sahip olmayan ve nüfusu iki bini aşmayan, halkın müşterek ve mahalli ihtiyaçlarını karşılamakla görevli, ortak veya özel aynı vasıtaları bulunan ve genel karar organları halk tarafından seçilen mahalli idare niteliğinde bir kamu tüzelkişisi” olarak tanımlanmaktadır (Yayla, 1968, s. 2).

Köy tanımında esas alınan ikinci ölçüt, fonksiyonel farklılıklar ölçütüdür. Bu tanımlamalarda demografik yapı veya yönetsel sınırlar yerine, köyün işlevi üzerinde durulmaktadır. Sosyo-kültürel altyapı, üretim biçimi ve ilişkileri ve benzeri olgular esas alınarak yapılan bu tanımlamalarda bir yerleşim yeri olarak köy, “iş bölümünün gelişmediği, ekonomisi tarıma dayanan, geniş aile türünün, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin var olduğu, bu açıdan kentsel topluluklardan ayrılan toplulukların yaşadığı yerleşmeler” olarak

³ Söz konusu kanun hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>
Erişim tarihi: 5 Kasım 2017

tanımlanmaktadır (Geray, 1975, s. 16). Fonksiyonel farklılık ölçütüne bir başka örnek olarak Ertan Özensel (2015, s. 43) köyün, farklılaşmanın çok görülmediği, toplumsal denetimin epey yüksek olduğu, yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu ve biz duygusunun hakim olduğu bir topluma tekabül ettiğini ifade etmiştir; Orhan Türkdoğan (2006, s. 126) köyü, tarımsal mesleği seçmekle, tabii muhite yakınlığı ile cemaat tipinin küçüklüğü, fazla toplumsal mütecanislik, daha az toplumsal hareketlilik ve tabakalaşma gibi faktörlerle beslenen birim olarak çözümlenmiştir. Bunun yanı sıra Cevat Geray (1968, s. 277) köyün, ayrı bir coğrafi ve ekolojik noktada yerleşmiş oluşuna dikkat çekerek köyü, kendisine özgü bir iş-güç biçimi, toplumsal örgütü, kültürü, özel adı ve tarihi bulunan, genellikle az nüfuslu bir insan birliği olarak tanımlamıştır.

Gerek yönetsel ölçütlere göre yapılmış tanımlamalar gerekse de fonksiyonel farklılıklar ölçütüne göre getirilmiş açıklamalar esas alınsın köyü, tek bir bakış açısıyla tanımlamak oldukça yanıltıcı olacak ve de eksik ya da yanlış yorumlamaların doğmasına neden olacaktır.

Köyü tanımlamak yalnızca demografik yapı, yönetsel sınırlar ve benzeri gibi ölçütlerle yapılamayacağı gibi yalnızca fonksiyonel farklılıklara dayanarak da yapılamaz. Köyün en doğru tanımının, iki kavramı da harmanlayarak yapılabilmesi olası gözükmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde köy; ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanan, nüfusu iki binden az olan, geniş aile türünün ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin var olduğu; cami, okul, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan, toplu veya dağınık evlerde oturan, kendine özel adı ve kültürü olan homojen bir birim ve toplumun en küçük yerleşim yeri olarak tanımlanabilir.

3. KENT BİRİMİNİN TANIM SORUNSALI

Bir yerleşim birimi olarak kent, sosyolojinin başlıca inceleme nesnelere diyebiliriz. Bu bağlamda modern sosyoloji, kenti anlama ve açıklama iddiasındadır. Nitekim günümüz sosyolojisi; kent konusunda kapsamlı çalışmalar üretmiş, kenti birçok farklı açıdan ele alarak birtakım açıklamalar geliştirmiştir. Bu açıklamalar genellikle kentin yapısı ve daha çok “kentleşme” kavramı etrafında şekillenmiş, kentin kendisini anlamak konusunda eksik kalmıştır. Bunun yanı sıra kentin yapısı ve kentleşme olgusunu açıklama girişimi, kenti anlamak noktasında önemli adımlar gibi gözükmektedir. Bir kent bilimcisi olan David Harvey, söz konusu eksikliğin kentin anlaşılması konusunda aşılması gereken birinci sorun olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Harvey; sosyolog, iktisatçı, coğrafyacı, mimar, kent plancısı ve benzerlerinin kendi kapalı dünyalarında yaşayarak yalnız yollar çizdiklerini, her disiplinin kenti, kendi kuram ve önermelerini deneyeceği bir laboratuvar olarak kullandığını yine de

hiçbirinin kentin kendisi hakkında ortaya yeni kuram ve önermeler çıkarmadığını dile getirmiştir (Harvey, 2003, s. 27). Gerçekten de disiplinler arası işbirliği eksikliği, sosyal bilimlerdeki tanım sorunsalının en önemli nedenlerinden biri gibi durmaktadır ve bu sorunsalın aşımı, söz konusu işbirliğini sağlamak ile olası gözükmektedir. Bu kapsamda kenti birçok disiplinin yönünden ele almak ve açıklamaya çalışmak, kentin kendisini anlamak konusunda yardımcı olacak gibidir.

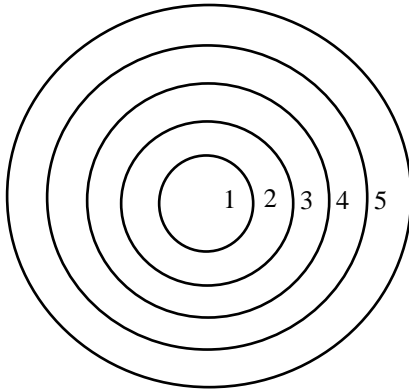
İlk dönem klasik sosyologları, Sanayi Devrimi'nin ardından ortaya çıkan toplumsal sorunları ve bu sorunların en belirgin ve yoğun olarak gözlemlendiği kentleri anlamaya ve açıklamaya çalışmış, bu bağlamda söz konusu sorunlara bir çözüm arayışı içerisinde olmuşlardır. Nitekim klasik sosyolog, Alman bilim insanı Georg Simmel'e göre kent, modern insanın yaşamında merkezi bir konuma sahiptir. Tarihsel miras ve dış kültür karşısında, kişilerin kendi özerklik ve bireyselliklerini koruma çabasının, modern hayatın en temel sorunu olduğunu vurgulayan Georg Simmel; kent gibi, sosyal ilişkilerin çok kapsamlı ve karmaşık bir şekil aldığı sosyal çevre içerisinde yaşamını sürdüren bireyin, durmadan değişen, hızla birbiri ardına akıp giden ve genellikle birbiriyle çatışan bir sürü izlenimle karşı karşıya kaldığını ve bundan dolayı, kendisini çatışmalardan, tehlikelerden ve dış dünyanın değişmelerinden koruyabilecek bir kişilik yapısı geliştirmek durumunda olduğunu ifade etmiştir ve bu amaçla kent insanının, köyde yaşayan bir insan gibi kalbiyle/doğrularıyla değil, beyniyle ve düşüncesiyle hareket edeceğini belirtmiştir (Simmel, 1996, s. 82).

Sosyal bilimler tarafından çeşitli açılardan yorumlanan kentin belki de en net ve yalın tanımı Louis Wirth tarafından yapılmıştır. Louis Wirth'e göre (1938, s. 112-116) sosyolojik yönden kent, göreceli olarak büyük, yoğun ve toplumsal olarak heterojen bireylerin sürekli yerleşim yeri olarak tanımlanabilir. Georg Simmel'in etkisinin bariz görüldüğü Louis Wirth, kentliliği ise bir yaşam biçimi olarak görmüştür. Nitekim kentlerde çok sayıda insanın birbirine yakın mesafede ikamet etmelerine karşın insanların kişisel olarak birbirini tanımadan yaşadıklarını belirten Louis Wirth; fiziksel bağların yakın, sosyal bağların ise uzak olduğunu belirtmiştir. Buna göre, "Uzak, soğuk ve bezgin görünüm" başkalarının beklentileri karşısında bireyi koruyucu bir kalkandır (Wirth, 1938, s. 12).

Yine ilk dönem sosyologlarından Ferdinand Tönnies kenti, "cemaat" ve "cemiyyet" kavramsallaştırmasıyla ele alır. Bunun yanı sıra Emile Durkheim kenti, mekanik ve organik dayanışma bağlamında değerlendirir. Tüm toplum tarihini, sınıf çatışmaları tarihi olarak olumlayan Karl Marx ise kenti, kapitalist üretim biçimi üzerinden açıklar. Öte yandan Max Weber, tek bir tanım yerine; tüketici ve üretici kent, kale ve garnizon kenti, politik-idari kent

gibi tipleştirmelere gitmiştir (Koyuncu, 2011, s. 34). Kuşkusuz kent konusundaki en kapsamlı ve etkili çalışmaların Chicago Okulu tarafından yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki söz konusu çalışmaların bir uygulama alanı bulduğu Chicago kenti, bu çalışmalar ekseninde şekillenmiştir diyebiliriz. Chicago Okulu'nun aynı zamanda Ekolojik Okul olarak da anılmasının nedeni, kentsel ekolojik kuramın burada üretilmiş olmasından kaynaklanır. Nitekim kentsel ekolojik kuramın genel çerçevesi, Robert E. Park tarafından belirlenmiştir (Martindale, 2005, s. 49). Robert E. Park'a göre kent, "uygar insanın doğal habitata" dır. Ona göre kent yalnızca fiziksel bir mekanizma ve yapay bir inşa değildir. Kent doğanın, bilhassa da insan doğasının bir ürünüdür. Kent nüfusunun daha büyük bir mobilitesini ve yoğunlaşmasını sağlayan ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, kentin ekolojik örgütlenmesindeki temel faktörlerdir. Tüm bu ekolojik ve coğrafi özelliklerin yanı sıra, kentin aynı zamanda ekonomik bir örgütlenme olduğunu gözlemleyen Park'a göre kentin ekonomik örgütlenmesinin çekirdeği ise iş bölümüdür (Park'tan akt. Koyuncu, 2011, s. 37). Robert E. Park'ın kent anlayışı, "kendine ait yasalarca üretilen mekânda dıştan düzenlenen bir birim" olarak özetlenebilir (Martindale, 2005, s. 49).

Kentsel ekolojik yaklaşımda kurumsal çerçevenin mekânsal uyarlaması Anthony Burgess tarafından geliştirilmiştir. Anthony Burgess, kentsel büyüme sürecini açıklamak üzere ortak özekli çemberler kuramını geliştirmiştir (Aslanoğlu, 1998, s. 29).

1. Özeksel iş ve ticaret bölgesi
2. Geçiş bölgesi
3. İşçilerin oturdukları bölge
4. Yüksek kaliteli oturma alanları
5. Yörekentler (Banliyöler)

Şekil 1: Ortak Özekli Çemberler Kuramı

Çemberin; çekirdek diyebileceğimiz halkasında iş ve ticaret bölgesi, ikinci halkasında ise niteliksel olarak daha kötü bir durumda bulunan oturma bölgesi bulunmaktadır. Nitekim çöküntü alanlarının yer aldığı bu halka, Louis Wirth tarafından, geçiş bölgesi olarak adlandırılır. Üçüncü halkada geçiş bölgesinden kaçan, çalıştıkları yerlere ulaşımın kolay olduğu yerlerde oturmayı tercih eden sanayi işçileri yaşamlarını sürdürür (Harris ve Ulman, 2002, s. 66). Dördüncü halka, üst sınıflara ait apartman veya müstakil konutların yer aldığı bir

oturma alanıdır. Bu alan diğer bölgelere göre daha yüksek kalitededir. Nihayet beşinci bölge ise kent sınırlarının dışında kalan yörekent (banliyö) alanlarındaki üst sınıflara ait yerleşim yerlerinde hızlı ulaşım yolları boyunca uzanan alanı betimler (Kanbak, 2017, s. 87). Yukarıda kısaca özet geçtiğimiz yaklaşımların yanı sıra Amerikalı sosyolog Herbert J. Gans'a göre hem uydu kentlerde hem de kent merkezinde hala küçük köyler yaşamaktadır. Söz konusu yaklaşım açısından kent, birçok köyün bir araya gelmesinden oluşur. Bu gruplara “kent köylüleri” denilmektedir (Gans, 1962, s. 52).

Modern kentleri “iç kent” (inner city), “dış kent” (outer city) ve banliyö olmak üzere ayıran Herbert J. Gans; iç kent kavramından, merkezi iş bölgesinin etrafını kaplayan, öğrencilerin, bekarların, yoksulların, etnik azınlıkların ve bohemlerin yerleşik olduğu geçici yerleşim alanlarını ve çöküntü bölgelerini, dış kent kavramından ise işçi sınıfından ve orta sınıftan ailelerin yerleşik olduğu istikrarlı konut alanlarını tanımlamaktadır. Nitekim banliyö kavramı ile de dış kent ile benzer bir şekilde, ancak daha düşük yoğunlukta ve kentin daha uzağında kalan bölgeleri açıklamaya çalışmıştır (Gans, 1962, s. 98-110).

Kentleri fonksiyonel yönleriyle açıklamaya çalışan kimi tanımların yanı sıra söz konusu tanımlamalarda daha çok kentin yapısı üzerinde durulduğu ve kente yönelik verilen tüm tanımlar incelendiğinde birçok sosyoloğun belli başlı kavramlar üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Birçok sosyolog tarafından kentin, üretimin denetlendiği ve örgütlendiği, nüfusun yoğun olduğu, bağımlılıkların azaldığı, bütünleşmenin arttığı, ticaretin örgütlendiği, gelişme ve uygarlıkla birlikte anılan bir yaşam birimi olduğunun altı çizilmektedir (Koyuncu, 2011, s. 32).

Yapılan tanımlamalar birleştirildiğinde kentin tarımsal olmayan üretim yapıldığı, kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine ulaşmış bir mekân olması ön plana çıkmaktadır (Hayta, 2016, s. 166).

4. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

İstanbul ilinin Avrupa yakasından Çakmaklı, Çeltik ve Büyük Sinekli olmak üzere 3 (üç), Anadolu yakasından Dereseki, Göçbeyli ve Ağva/Kadıköy Köyü olmak üzere toplamda 6 (altı) yerleşim birimi incelenmek üzere çeşitli kriterler değerlendirilerek seçilmiştir. Söz konusu yerleşim birimleri; köy ve kent merkezi arasındaki mesafe, köylerin denize uzaklığı, coğrafi konumları, nüfus gibi hususlar temel alınarak değerlendirilmiştir. Sözgelimi, Avrupa yakasında bulunan Çakmaklı, İstanbul ilinin merkez ilçesi Fatih'e 40 km, Büyükçekmece ilçesine ise 11 km mesafede bulunmaktadır. Avrupa yakasında incelenecek köyler arasında

Fatih ilçesine en yakın olan yerleşim birimi Çakmaklı'dır. Öte yandan Çeltik Köyü, Fatih ilçesine 90 km mesafede bulunmaktadır ve güneydedir. Büyük Sinekli Köyü ise Çeltik Köyü ile aynı hizada kuzeyde, merkez ilçe Fatih'e 80 km, Silivri ilçesine 20 km uzaklıkta yer almaktadır. Anadolu yakasında bulunan Dereseki Köyü, Fatih ilçesine 40 km, Beykoz ilçesine ise 8 km mesafededir. Anadolu yakasında incelenecek köyler arasında merkez ilçe Fatih'e en yakın olan yerleşim birimi Dereseki Köyü'dür. Diğer yandan Göçbeyli Köyü, Fatih ilçesine 55 km mesafededir. Kadıköy Köyü ise merkez ilçe Fatih'e 116 km mesafede bulunmaktadır.

Söz konusu yerleşim birimleri ile Fatih ilçesi arasındaki mesafenin dışında bir diğer belirleyici unsur ise incelenen yerleşim birimlerinin Marmara Denizi'ne olan mesafesidir. Bu bağlamda Çakmaklı'nın Marmara Denizi'ne uzaklığı 12 km, Çeltik köyünün ise 10 km'dir. Öte yandan Avrupa yakasında incelenen son yerleşim birimi Büyük Sinekli ise Marmara Denizi'ne 24 km mesafededir. Anadolu yakasında bulunan Dereseki'nin Marmara Denizi'ne uzaklığı 34 km, Göçbeyli köyünün ise 32 km'dir. Bunun yanı sıra Anadolu yakasında incelenen son yerleşim birimi Kadıköy Köyü'nün ise Marmara Denizi'ne uzaklığı ise 58 km'dir. Ayrıca Karadeniz'e 15 km mesafede bulunan söz konusu yerleşim birimi, bu özelliği ile diğer yerleşim birimlerinden ayrılmaktadır.

Yerleşim birimlerinin belirlenmesi aşamasında başvurulan diğer bir ölçüt ise birimlerin nüfus bilgileridir. Sözgelimi, Çakmaklı'nın 2014 yılında ulaştığı toplam nüfus 4622 kişidir. Hızlı bir nüfus artışı gösteren Çakmaklı, bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Bir diğer yerleşim birimi Çeltik Köyü'nün 2017 yılında ulaşmış olduğu toplam nüfus 1218, Büyük Sinekli Köyü'nün ise 2012 yılında ulaşabildiği toplam nüfus 336 kişidir. Diğer yandan Anadolu yakasında bulunan Dereseki Köyü'nün 2014 yılındaki toplam nüfusu 1455, Göçbeyli Köyü'nün ise 2012 yılındaki toplam nüfusu 1052 kişiden oluşmaktadır. Kadıköy Köyü'nün ise 2012 yılındaki toplam nüfusu 141 kişidir.

İncelenen yerleşim birimlerinin seçimi aşamasında birimlerin, olabildiğince kapsayıcı olmasına ve farklı karakterler taşımaya özellikle özen gösterilmiştir. Söz konusu yerleşim birimleri çoğunlukla ikincil veri kaynaklarından yararlanılarak incelenmiş, yanı sıra birinci elden gözlem ve mülakat yöntemleri de kullanılmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Silivri'den 19 km uzaklıkta yer alan Çeltik Köyü'nün geçim kaynakları arasında çiftçilik önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra fabrika işçiliği ve hayvancılık da geçim kaynaklarındandır. Tahıl, ay çiçeği, domates yetiştiriciliği ve mantarcılık bölgenin en önemli ekonomik etkinliğidir. Yalnızca ilköğretim okulunun bulunduğu köyde okul, 1937 yılında

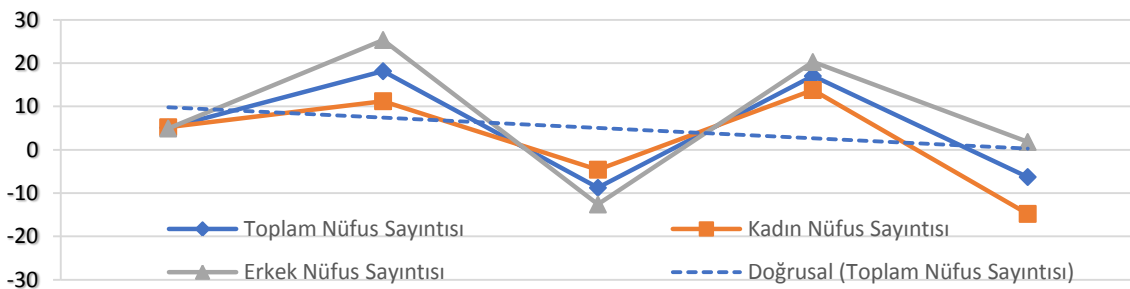
eğitim-öğretim etkinliğine başlamıştır. Tüm yolları asfalt ve kilit taşı döşeli olan Çeltik Köyü'nde aynı zamanda 80 metrelik bir sondaj kuyusu da vardır.

Geniş tarım arazileri üzerine kurulu birçok çiftlik işletmesinin bulunduğu yerleşim biriminin küçük bir kısmını ise aile tipi küçük tarım işletmelerinin oluşturduğu görülmektedir. Büyük çiftlik işletmeleri ile mücadele etmeyi başaramayan aile tipi küçük tarım işletmelerinin zaman içerisinde yok olduğu ve önceden işletme sahibi olan çiftçilerin sonrasında ya söz konusu büyük çiftlik işletmelerinde tarım işçisi ya da yerleşim birimine yakın bölgelerde bulunan çeşitli fabrikalarda sanayi işçisi olduğu köy halkı tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Büyük çiftlik işletmelerinin sayısının artmasıyla birlikte köydeki yaşamın değiştiğini söyleyen köy halkı, gelenek ve göreneklerin gün geçtikçe yok olduğunu dile getirmiştir. Bunun yanı sıra komşuluk ilişkilerinin de her geçen gün biraz daha zayıfladığı birçok köylü tarafından dile getirilmiştir. Bir yolun iki yanı etrafında kurulu Çeltik Köyü, hat köy tipine örnek olarak gösterilebilir.

	1985	1990	2000	2007	2010	2011	2012	2017
Kadın	500	526	585	558	635	562	535	541
Erkek	481	505	633	553	665	557	553	677
Toplam	981	1031	1218	1111	1300	1119	1068	1218

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) www.tuik.gov.tr

Tablo 1'de Çeltik Köyü'nün 1985 yılından 2017 yılına kadar olan nüfus bilgileri görülmektedir. Bu kapsamda Çeltik Köyü'nün en düşük nüfusu 500 kadın ve 481 erkek bireyden oluşmak üzere toplamda 981 kişi ile 1985 yılıdır. 1985 yılından 2007 yılına kadar nüfusunda artış gözlenen Çeltik Köyü'nün nüfusu, 2007 yılında 558 kadın, 553 erkek olmak üzere toplamda 1111 kişiye gerilemiş, ardından yine artışa geçerek 2017 yılında tarihinin en yüksek nüfusuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Çeltik Köyü'nün 2017 yılındaki nüfus oranı; 541 kadın ve 677 erkek bireyden oluşmak üzere toplamda 1218 kişiden oluşmaktadır.

İstanbul ilinin Fatih ilçesine 80 km uzaklıkta olan Büyük Sinekli Köyü'nün geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Köyde bir ilköğretim okulu bulunmaktadır ancak bu okul eğitim ve öğretim etkinliği gerçekleştirilmemektedir. Köye ulaşım yolu asfalttır.

Genel olarak aile tipi küçük tarım işletmelerinin oluşturduğu Büyük Sinekli'de hayvancılığın ciddi oranda azaldığı, birçok köylünün kâr edemediğinden dolayı hayvancılık yapmak istemediği köyün birçok üyesi tarafından dile getirilmiştir.

1985-1990 1990-2000 2000-2007 2007-2010 2007-2010

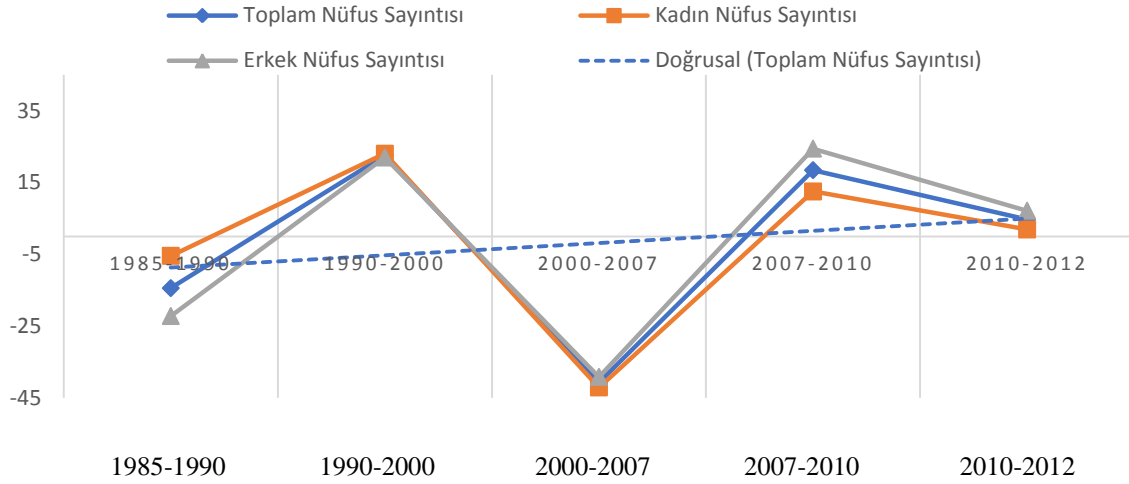
Grafik 1. Çeltik Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

Genellikle cami ve köy kahvesi etrafında kümelenen köy halkı, teknoloji ve çeşitli olgulara bağlı olarak değişen sosyal yaşamda kültür, gelenek ve göreneklerini koruma çabası içerisinde gibi görünmektedir. Köy dışından bir bireye ev ya da arazi satışının hoş karşılanmadığını dile getiren köylüler, aynı zamanda köy hanelerinin arasında sık sık ziyaretlerin gerçekleştirildiğini de sözlere eklemiştir. Bu durum bize Büyük Sinekli Köyü'nün homojen yapısını koruduğunu ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin hala geçerli olduğunu göstermektedir.

	1985	1990	2000	2007	2010	2011	2012
Kadın	202	191	235	136	153	160	156
Erkek	234	182	222	135	168	180	180
Toplam	406	373	457	271	321	340	336

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

Tablo 2'de Büyük Sinekli Köyü'nün 1985 yılından 2012 yılına kadar olan nüfus bilgileri görülmektedir. Bu kapsamda 1985 yılında 202 kadın ve 234 erkek olmak üzere toplam nüfusu 406 olan Büyük Sinekli Köyü, en yüksek nüfus oranına da bu yılda ulaşmıştır. Düzensiz nüfus verileri gözlenen Büyük Sinekli Köyü'nün en düşük nüfusu ise 2007 yılındadır. Bu bağlamda 2007 yılında Büyük Sinekli Köyü'nün nüfusu 136 kadın, 135 erkek olmak üzere toplamda 271 kişidir. Ulaşılan en güncel tarih 2012 yılında ise 156 kadın ve 180 erkekte olmak üzere toplamda 336 kişi yaşamaktadır.

Grafik 2. Büyük Sinekli Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

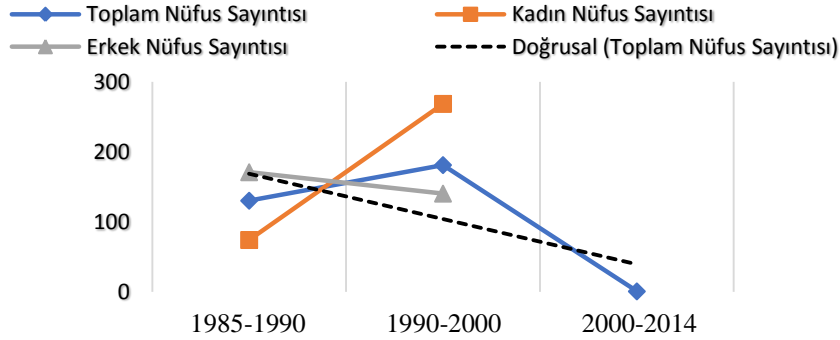
İstanbul ilinin merkez ilçelerinden biri olan ve Fatih'e 40 km uzaklıkta bulunan Çakmaklı'nın geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve fabrika işçiliğidir. Kuzeyinde site evleri, batısında 19 Mayıs, güneyinde Cumhuriyet Mahallesi, doğusunda ise Esenyurt ilçesi bulunması bakımından kent merkezine en yakın köy birimidir.

Hem köy hem de kent karakteri taşıdığı gözlemlenen Çakmaklı'nın bir bölgesinde site evleri, bir bölgesinde ise köy evlerinin bulunduğu görülmektedir. Tarım arazilerinin geniş bir alan kapladığı yerleşim biriminde bir çiftçi, gözünü kaldırıp ileriye baktığında siteleri, gökdelenleri görmektedir. Aldığı yoğun göç etkisiyle sosyo-kültürel altyapısında büyük değişmelerin yaşandığı Çakmaklı'nın köy karakterinin büyük bir erozyona uğradığı rahatlıkla söylenebilir. Köy kahvehanesinde gerçekleştirilen mülakatlara göre, köyün yaşlı nüfusunun büyük bir kısmının Çakmaklı'da doğduğu ancak bölgenin imara açılmasının ardından yapılan yeni sitelerle birlikte köyün homojenliğinin bozulduğu ve bu bağlamda yüz yüze komşuluk ilişkilerinin de ciddi oranda azaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra gelenek ve göreneklerin de değişen sosyo-kültürel altyapıyla birlikte zaman içerisinde yok olduğu, köyün yaşlı nüfusu tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

	1985	1990	2000	2014
Kadın	298	519	1914	
Erkek	411	1114	2679	
Toplam	709	1633	4593	4622

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

Tablo 3'te Çakmaklı Köyü'nün 1985 yılından 2014 yılına kadar uzanan nüfus bilgileri görülmektedir. Bu kapsamda 1985 yılında 298 kadın ve 411 erkek olmak üzere toplamda 709 kişi olan Çakmaklı Köyü'nün nüfusu, verilerdeki en düşük nüfus oranıdır. 1985 yılından 2014 yılına kadar nüfusunun devamlı arttığı görülen Çakmaklı Köyü'nün en yüksek nüfusu 2014 yılındadır. Bu bağlamda 2014 yılında söz konusu yerleşim biriminin nüfusu 4622 kişiden oluşmaktadır.

Grafik 3. Çakmaklı Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

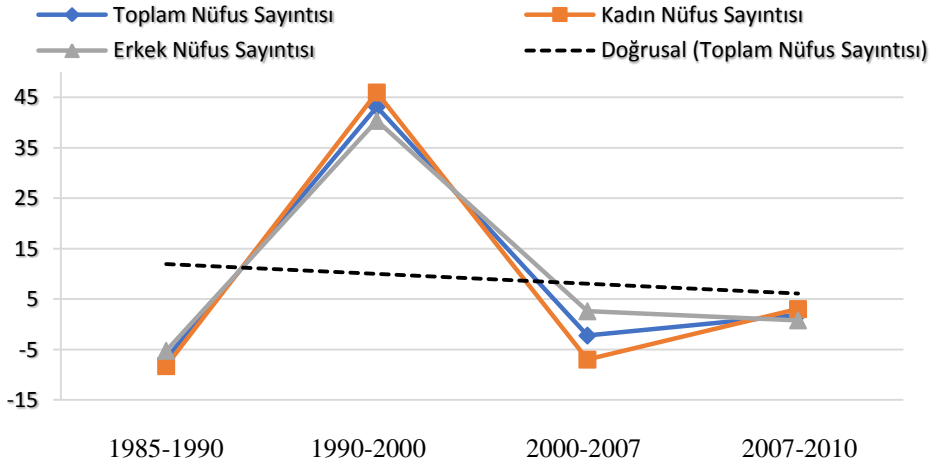
İstanbul iline 40 km uzaklıkta bulunan Dereseği Köyü, Beykoz ilçesine ise sadece 8 km uzaklıktadır. Söz konusu yerleşim biriminin geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Bunun yanı sıra fabrika işçiliği de yapılmaktadır. Rumlar tarafından kurulan köyde ilköğretim okulu yoktur. Bu yüzden aşımali eğitim yapılmaktadır.

Görece kalabalık bir nüfusa sahip olan Dereseği Köyü'nde bulunan konut fazlalığı oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra tarım arazilerinin küçük ve köyün dış bölgelerinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda köyde yapılan mülakatlara göre tarım arazilerinin, çoğunlukla miras yoluyla bölündüğü ve söz konusu arazilerin üzerine yeni konutların yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda köyün eski nüfusunun Beykoz ilçesine ya da İstanbul'un diğer ilçelerine göç ettiği, aynı zamanda köyün de doğumların yanı sıra yeni göçler aldığı köylü tarafından dile getirilmiştir. Bu durum bize köyün demografik yapısında değişikliklerin olduğunu, söz konusu değişikliklerin ise köyün sosyo-kültürel altyapısını değiştirerek şekillendirdiğini göstermektedir. Öte yandan köyün homojen yapısının bozulduğu ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı yapılan gözlem ve mülakatlar sonucunda anlaşılmaktadır.

	1985	1990	2000	2007	2010	2014
Kadın	555	509	743	691	712	
Erkek	552	523	734	753	759	
Toplam	1107	1032	1477	1444	1471	1455

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

Tablo 4'te Dereseki Köyü'nün 1985 yılından 2014 yılına kadar olan nüfus bilgileri görülmektedir. Bu kapsamda Dereseki Köyü'nün en düşük nüfus oranı; 555 kadın ve 552 erkek olmak üzere toplamda 1107 kişi ile 1985 yılındadır. 1990 yılında azalış göstermesine karşın düzenli olarak artan nüfus oranı en yüksek düzeyine 2010 yılında ulaşmıştır. Bu bağlamda söz konusu yılda 712 kadın ve 759 erkekten oluşmak üzere toplam nüfus 1471 kişidir. Ulaşılan en son veri 2014 yılına aittir ve söz konusu yılda ise nüfus 1455 kişiden oluşmaktadır.

Grafik 4. Dereseki Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

Fatih ilçesine 55 km uzaklıkta bulunan Göçbeyli Köyü'nün geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. 1951 yılına kadar Gebze'ye bağlı olan köy, söz konusu yıldan sonra İstanbul'a bağlanmıştır ve Pendik ilçesine 27 km uzaklıktadır. Köyde bir ilköğretim okulu vardır.

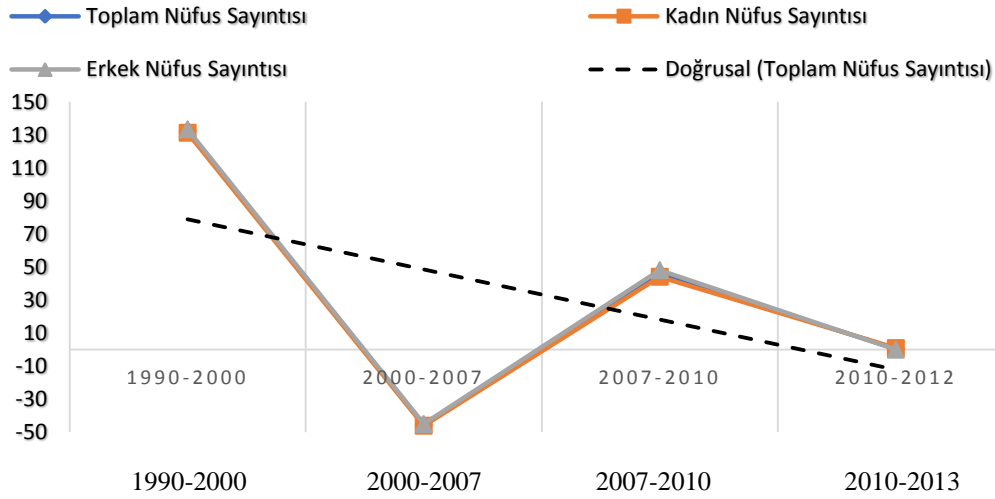
Hem geniş hem de küçük tarım arazilerine sahip Göçbeyli Köyü'nde büyük çiftlik işletmeleri olduğu gibi, aile tipi küçük tarım işletmeleri de vardır. Bu yönüyle yerleşim biriminin bütünüyle köy karakteri taşıdığı söylenebilir. Diğer yandan köyde gerçekleştirilen mülakatlara göre köyün, gelenek ve göreneklerine büyük ölçüde sahip çıktığı ve bu olguların köy halkı tarafından özveriyle korunmaya çalışıldığı köyün yaşlı nüfusu tarafından sıklıkla

dile getirilmiştir. Bu mülakatların sonucunda köyün homojen yapısını koruduğu ve yüz yüze komşuluk ilişkilerinin varlığını sürdürdüğü rahatlıkla söylenebilir.

	1990	2000	2007	2010	2011	2012
Kadın	281	650	351	506	517	511
Erkek	284	663	365	541	570	541
Toplam	565	1313	716	1047	1087	1052

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

Tablo 5’te Göçbeyli Köyü’nün 1990 yılından, 2012 yılına kadar olan nüfus bilgileri görülmektedir. Bu kapsamda Göçbeyli Köyü’nün en düşük nüfus oranı; 281 kadın, 284 erkek olmak üzere toplamda 565 kişiyle 1990 yılındadır. Düzensiz nüfus artış ve azalışı gözlenen Göçbeyli Köyü’nün ulaştığı en yüksek nüfus oranı ise 517 kadın, 570 erkek olmak üzere toplamda 1087 kişiyle 2011 yılında görünmüştür. Ulaşılan en güncel nüfus verisi ise 2012 yılındadır ve söz konusu yılda 511 kadın, 541 erkek olmak üzere toplamda 1052 kişiden oluşmaktadır.

Grafik 5. Göçbeyli Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

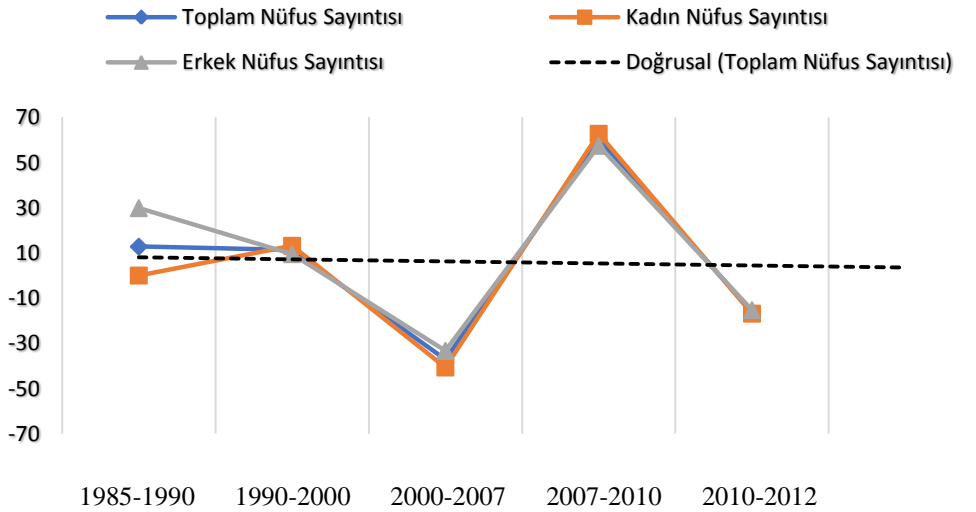
Ağva ilçesine 7 km uzaklıkta olan Kadıköy Köyü’nün geçim kaynağı ağırlıklı olarak fındık üretimidir. Bunun yanı sıra arı yetiştiriciliği ve bal üretimi de yapılan köyde, ilköğretim okulu olmadığından dolayı taşınmalı eğitim yapılmaktadır.

Köyde yapılan gözlemlerde köyün büyük bir kısmının aile tipi küçük tarım işletmeciliği yaptığı görülmüştür. Aynı zamanda tarım arazilerinin miras yoluyla bölündüğü

ve köyün dışında bulunduğu anlaşılmıştır. Çoğunlukla köyün yaşlı nüfusu ile yapılan mülakat sonuçlarına göre, gelenek ve göreneklerin yüksek oranda varlığını sürdürdüğü köylüler tarafından dile getirilmiş, özellikle komşuluk ve akraba ziyaretinin değeri üzerinde duran köylüler, söz konusu bölgede hala “biz” duygusunun hakim olduğunu vurgulamışlardır. Bu durum bize köyün homojen yapısını hala korumakta olduğunu ve birincil ilişkilerin varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Tablo 6. Ağva/Kadıköy Köyü Nüfus Haritası							
	1985	1990	2000	2007	2010	2011	2012
Kadın	76	76	86	51	83	78	69
Erkek	57	74	81	54	85	80	72
Toplam	133	150	167	105	168	158	141
Kaynbak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr							

Tablo 6’da Ağva/Kadıköy Köyü’nün 1985 yılından 2012 yılına kadar olan nüfus bilgileri görülmektedir. Buna göre Ağva/Kadıköy Köyü’nün en düşük nüfus verisi 2007 yılındadır. Söz konusu yılda nüfus; 51 kadın, 54 erkek olmak üzere toplamda 105 kişiden oluşmaktadır. Ulaştığı en yüksek nüfus verisi ise 83 kadın, 85 erkek olmak üzere toplamda 168 kişi ile 2010 yılındadır. Ulaşılan en güncel nüfus verisi ise 2012 yılındadır ve söz konusu yıl içinde nüfus 69 kadın ve 72 erkek olmak üzere toplamda 141 kişidir.

Grafik 6. Ağva/Kadıköy Köyü Nüfus Artış-Azalış Yüzdeleri

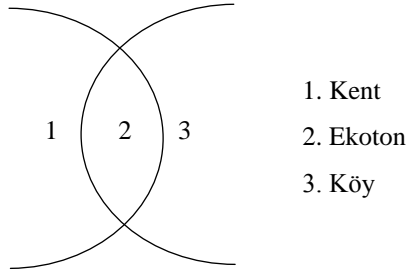
6. EKOTON: KÖY VE KENT ARASINDAKİ GEÇİŞ BÖLGESİ

Bir ekoloji terimi olarak “Ekoton” sözcüğü, Yunancada *oikos* (ev) ve *tonos* (gerilim) köklerinden gelmektedir. Sözcük ekolojide; “mekânsal olarak yan yana yer alabilen, farklı ekosistemler arasındaki geçiş alanı” olarak tanımlanmaktadır (Demet Yücel, 2013, s. 90). Söz konusu geçiş alanı, iki komünitenin özelliklerini de kısmen içinde barındırdığından hem tür ve ayrıca birey sayısı hem de tür ve bireylerin sahip olduğu özellikler açısından farklılıklar göstermektedir. Ekoloji açısından ekotonda; birey sayısı azalış gösterirken, tür çeşitliliği artış gösterir.

Hem yönetsel sınırlar açısından hem de fonksiyonel açıdan çeşitli farklılıklar gösteren köy ve kent kavramları, her ne kadar birçok sosyal bilimci tarafından keskin çizgilerle ayrıştırılmaya çalışılsa da kent, köysel ve de köy ise kentsel birtakım özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum köy ve kent ayırımını doğru bir biçimde yapabilmeyi güçleştirmektedir. Gerçekte tamamen köy karakteri gösteren bir topluluktan sırf kent karakteri gösteren bir topluluğa geçişin birdenbire değil fakat yavaş yavaş ve yumuşak bir şekilde olması, yani çeşit çeşit topluluklar arasında “şu köydür”, “bu kenttir” diyebileceğimiz kesin bir nitelik farkından çok, derece farklılıklarının görülmesi köyü ve kenti tanımlamada bizi dikkatli olmaya sevk etmelidir (Kurtkan, 1968, s. 75).

Amiran Kurtkan’ın “derece farklılıkları” üzerinden yaptığı değerlendirme ve onun perspektifinde kendisine “yavaş yavaş ve yumuşak bir geçiş” şeklinde karşılık bulan olgu, ekoloji literatüründe karşımıza çıkan “ekoton” sözcüğü ile benzer birtakım özellikleri içerisinde taşımaktadır. Köy ve kent olgusunu doğru anlayabilmek için söz konusu derece farklılıklarını olabilecek en iyi ve en kapsamlı ölçüde okuyabilmek gerekli gibi görünmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen farklılıkları göz önünde bulundurarak dereceleri adlandırmak mümkündür. Söz konusu adlandırma hem köy ve kent karakterlerinin çözümlenmesini kolaylaştıracak hem de köy ve kent ayırımı hususunda sosyoloji disiplinine yardımcı olacak nitelikleri de beraberinde getirecektir.

Bu açıdan değerlendirdiğimizde; yalnızca kent karakteri gösteren yerleşim biriminden, yalnızca köy karakteri gösteren diğer yerleşim birimi arasındaki geçiş alanını “Ekoton” olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir.

Şekil 2. Köy ve Kent Arasındaki Geçiş Bölgesi: Ekoton

Ekoloji açısından çayırılık alan ile orman arasındaki geçiş alanı; bünyesinde barındırdığı bitkilerin çeşitli benzerlik ve farklılıklar taşımamasından dolayı “ekoton” olarak tanımlanmıştır. Nitekim bu bölgeler ne tam olarak çayırılık alan ne de tam olarak orman ismiyle anılabilir. Bu bağlamda sosyolojik açıdan bir değerlendirme yaptığımızda iki yerleşim birimi arasında kalan söz konusu geçiş birimi de ne tam olarak kent ne de tam olarak köy karakteri taşımaktadır; aynı zamanda yine söz konusu yerleşim biriminde yaşayan insanlar ne tam kentli olarak ne de tam köylü olarak açıklanabilir. Bu durum sosyolojik yönden “ekoton” kavramsallaştırmasının da önünü açmaktadır.

Sosyolojik yönden ekoton biriminin özelliklerini iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklardan ilki, ekoton biriminin fonksiyonel özellikleridir. Bunun yanı sıra ikinci temel başlık ise ekoton biriminin yapısal özellikleridir.

Köydeki yaşam biçimi kentli özellikleriyle donanırken kendi geleneksel niteliklerini yitirir (Güçbilmez, 1972, s. 3). İç göç, kentsel dönüşüm ve benzeri olgular ile kent merkezinin dışına doğru seyreden toplumsal hareketlilik, köyün geleneksel niteliklerinde kayda değer bozulmalara neden olmuştur. Özellikle “biz” duygusunun hâkim olduğu köy topluluğu yeni yerleşmelerle birlikte bu niteliğini kaybetmeye başlamış, homojen bir topluluk olma özelliğini kaybetmiştir. Yüz yüze ilişkiler ve toplumsal denetim giderek azalırken; farklılaşmalar artmaya başlamıştır. Başlıca geçim kaynağı tarımsal üretim olan köy, bu özelliğini de kaybederek tarım-dışı üretime yönelmeye başlamış, fabrika ve sanayi işçiliği söz konusu topluluklarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Köyün kaybettiği fonksiyonel özellikleri bağlamında ortaya çıkan yeni özellikler, aslında ekoton toplumunun özelliklerine tekabül etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ekotonun fonksiyonel özellikleri; bünyesinde zaman zaman homojen, zaman zaman ise heterojen özellikleri barındırması, “biz” duygusunun giderek “ben” duygusuna dönüşmesi, kentten daha az ve köyden daha fazla toplumsal hareketliliğin görülmesi ve hem tarım hem de tarım-dışı üretimin gözlemlenmesi olarak sıralanabilir.

Ekotonun yapısal özellikleri incelenirken üzerinde özellikle durulması gereken kavram kentleşmedir. Birbirinden farklı girdileri kendi bünyesinde barındıran kentleşme olgusu; aynı zamanda toplumsal ve kültürel yaşam biçiminin dönüşümüyle ilgili ve kendi hiyerarşisi içinde katmanları olan bir olgudur. Buralarda yaşayanların özel hayatlarında, ekonomik, sosyal ve siyasal davranış açısından etkileyen ve devletin de belirli birtakım faaliyetlerini gerektiren nedenleri ve sonuçları açısından, pek çok toplumsal soruna kaynaklık etmektedir. Bundan dolayı planlı ve programlı müdahaleyi gerektiren bir değişme sürecinin, toplumsal boyutu olarak ortaya çıkmaktadır (Koyuncu, 2011, s. 32). Bu bağlamda ekotonun yapısal özellikleri incelendiğinde, birçok özelliğin, çarpık kentleşme ve/veya hatalı kent planlaması sonucunda doğduğu gözükmektedir. Bu konuda örnek olarak; tarlasını süren çiftçinin başını kaldırdığında gökdelenleri görmesi, bölge halkının site evleri, apartmanlar, süpermarketler ve plazalarla tanışması ve iki farklı toplumsal sınıfın bir arada yaşamaya başlaması sıralanabilir. Nitekim tarla ve gökdelenlerin yakın mesafelerde bulunması, tek katlı müstakil köy evleri ile apartmanların arasında yalnızca bir cadde olması gibi olgular ekotonların yapısal özelliklerini oluşturmaktadır.

Ekoton biriminin genellikle anakentlerde görüldüğü rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu yerleşim biriminin özellikle Marmara Bölgesi'nin bütününde ve daha yoğun olarak da İstanbul'da görülmesinin birçok nedenini sıralamak mümkündür. Türkiye, 1950'lerden itibaren kırsal kesimlerden kentlere doğru yoğun bir içgöç ile yüz yüze kalmıştır (Özensel, 2015, s. 50). Bölgenin sanayi kentlerinden oluşması, iş imkanının fazlalığı ve Güneydoğu Anadolu'da varlığını sürdüren terör olayları söz konusu göçün nedenleri olarak sıralanabilir.

Tablo 7. İstanbul Göç Haritası					
Yıllar	Toplam Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
1975 – 1980	4.074.806	557.082	268.429	288.653	73,4
1980 – 1985	5.068.512	576.782	279.184	297.598	60,5
1985 – 1990	6.433.569	995.717	339.040	656.677	107,6
1995 – 2000	9.044.859	920.955	513.507	407.448	46,1
2007 – 2008	12.697.164	374.868	348.193	26.675	2,1
2008 – 2009	12.915.158	388.467	348.986	39.481	3,1
2009 – 2010	13.255.685	439.515	336.932	102.583	7,8
2010 – 2011	13.624.240	450.445	328.663	121.782	9,0
2011 – 2012	13.854.740	384.535	354.074	30.461	2,2
2012 – 2013	14.160.467	437.922	371.601	66.321	4,7
2013 – 2014	14.377.018	438.998	424.662	14.336	1,0
2014 – 2015	14.657.434	453.407	402.886	50.543	3,5
2015 – 2016	14.804.116	369.582	440.889	-71.307	-4,8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

Tablo 7’de İstanbul ilinin 1975’ten 2016 yılına kadar aldığı ve verdiği göç verileri görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu’ndan derlenen verilere göre İstanbul ilinin en düşük nüfus oranı 4.074.806 kişiyle 1975-1980 yılları arasındadır. Söz konusu yıllar arasında İstanbul ilinin aldığı göç 557.082 kişi, verdiği göç ise 268.429 kişidir. 1985-1990 yılları ise İstanbul ilinin en yoğun göç ile karşılaştığı yıllardır. Buna göre söz konusu yıllar arasında İstanbul ili, 995.717 kişilik bir göç almıştır ve yine aynı yıllar içerisinde 339.040 kişilik bir göç vermiştir. Bunun yanı sıra İstanbul ilinin aldığı en düşük göç verisi 2011-2012 yılları arasındadır. Söz konusu yıllarda aldığı göç 384.535 kişiyken, verdiği göç ise 354.074 kişidir. 2015-2016 yılında toplam nüfus, 14.804.116 kişiye ulaşmıştır. Bu yıl aralıkları aynı zamanda İstanbul ilinin ulaşılan en yüksek nüfus verisidir. Nitekim tüm tablo boyunca yalnızca 2015-2016 yılında, İstanbul ilinin verdiği göç, aldığı göç miktarını geçmiştir ve net göç hızında %4,8 oranında bir azalma meydana gelmiştir.

Anakentin yaşanılan göçü içine sindirememesi bağlamında ortaya çıkan gecekondulaşma ve kentleşme hareketleri, ekoton biriminin ortaya çıkışındaki başlıca etkenler olarak görülebilir.

7. EKOTON BAĞLAMINDA KIR – KENT AYIRIMI

Köy ve kent birbirlerinin özelliklerini içerisinde barındırıyor olmakla birlikte bir o kadar da farklı özellikler taşıyan iki yerleşim birimidir. Söz konusu iki yerleşim biriminin birbirinden keskin farklarla ayrıldığını söylemek yanlış olacaktır.

Kent ile köy arasındaki ayırımı fonksiyonel farklar ölçütü üzerinden değerlendiren Behice Boran’a (Tezcan, 1970, s. 155) göre köy, başlıca ekonomik dayanağı tarımsal üretim olan topluluktur. Kentin geçimi, ekonomik temeli ise tarım dışı üretim ve ekonomik faaliyetlerdir. Bu tarım dışı faaliyetler özellikle ticaret ve sanayidir.

Cevat Geray’ın (1975, s. 16) yapmış olduğu köy tanımı, aynı zamanda köy ve kent arasındaki ayırımın da ipuçlarını vermektedir. Bu tanıma göre bir yerleşim yeri olarak köy, iş bölümünün gelişmediği, ekonomisi tarıma dayanan, geniş aile türünün, yüz yüze komşuluk ilişkilerinin var olduğu yerleşmelerdir. Bu tanım bağlamında kent, iş bölümünün geliştiği, ekonomisi tarım dışı, ticaret ve sanayiye dayanan, çekirdek aile türünün var olduğu, komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğu yerleşmeler olarak tanımlanabilir. Yine fonksiyonel farklılıklar ölçütüne dayanarak yapılan bu tanımlamalar, köy ve kent arasındaki ayırımın genel hatlarını çizmektedir.

Öte yandan yönetsel sınırlar ölçütünü kabul edenlere göre, belirli sınırlar içindeki yersel yönetim birimlerine “kent”, bu sınırlar dışında kalan yerlere de “köy” adı verilmektedir

(Keleş, 1961, s. 17). Örneğin, yönetsel sınırlar esasını temel alan bir tanımda köy, belediye teşkilatına sahip olmayan ve nüfusu iki bini aşmayan yerleşim birimi olarak tanımlanmaktadır (Yayla, 1968, s. 2). Bu kapsamda değerlendirildiğinde belediye sınırları içindeki nüfusa kentli nüfus denilmektedir.

Ertan Özensel, Türkiye’de Kırsal Yapıların Dönüşümü (2015, s. 43-44) adlı kitabında hem yönetsel sınırlar ölçütünü hem de fonksiyonel farklılıklar ölçütünü esas alarak bir ayırım yapmaktadır. Söz konusu ayırım iki ölçütü de harmanlaması bakımından köy ve kent farklılaşmasını açıklayıcı nitelikte gibi durmaktadır. Bu ayırma göre köy; nüfus açısından küçük, farklılaşmanın pek görülmediği, toplumsal denetimin oldukça yüksek olduğu, yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu ve biz duygusunun hâkim olduğu bir topluma tekabül etmektedir. Buna karşılık kent toplumu, nüfus açısından büyük, daha çok farklılaşmış, toplumsal denetimin daha düşük seviyede olduğu, gayri şahsi ilişkilerin yaygın olduğu ve ben duygusunun hâkim olduğu bir toplumdur.

Her iki yerleşim biriminin de belli başlı özelliklerini bünyesinde barındıran geçiş bölgesinin birçok sosyoloğun kafasını karıştırdığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim söz konusu bölgeye bir isim vermek ve bölgenin bu isim altında karakterini analiz etmek kır ve kent ayırımı hususunda sosyal bilimcilere yardımcı olacak niteliktedir. Ekoton olarak isimlendirdiğimiz geçiş bölgesinin, yakın olduğu yerleşim birimi bağlamında, kimi zaman yoğun olarak “ben”, kimi zaman ise yoğun olarak “biz” duygusuna hâkim olması, tarım ve tarım-dışı üretimin bir arada bulunması ve benzeri birçok farklılık gösteren olgulardan kaynaklı olarak kafa karıştırıcı olması oldukça doğal gözükmektedir. Bu bağlamda ekoton kavramsallaştırması kır ve kent ayırımı bağlamında kilit bir nitelik taşıyor gibi durmaktadır.

8. SONUÇ

Köy ekonomisi, tarım ve çiftçiliğe dayanmaktadır. Bunun haricinde Dereseği Köyü’nde de görüldüğü üzere zaman zaman çiftçilik ve tarım-dışı üretimin de olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Kent ekonomisi ise büyük oranda sanayi ve tarım-dışı üretime dayanmaktadır. Ayrıca hizmet sektörü de kent ekonomisinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kır ve kent ayırımı en yalın haliyle bu şekilde yapılmakta ve özellikle anakentlerde söz konusu iki yerleşim birimi arasındaki geçiş keskin değil, yumuşak bir şekilde gerçekleşmektedir. Söz konusu geçiş sürecinde belli başlı bölgelerde köy ve kent kesişmekte ve bu bölgeler her iki yerleşim biriminin özelliklerini de sergilemektedir. Zaman zaman kır, zaman zaman kent özellikleri taşıyan bu bölgelerin analizinin doğru yapılması ancak, söz konusu bölgeyi diğer

bölgelerden bağımsız olarak düşünmekle mümkündür. Çünkü bu bölgeler hem kır hem de kent karakteri göstermesiyle kendi kişisel ve bağımsız karakterini oluşturmaktadır. Çakmaklı Köyü örneğinde de görüldüğü gibi bu durum bizi ekotona götürmektedir.

Türkiye’de büyük bir iç göçün 1950’lerde başladığı bilenen bir gerçektir. Bu bağlamda anakent, gelen göçü sindirememiş ve İstanbul’da ilk gecekondulaşma başlamıştır. 1980 sonrası neo-liberal iktisat politikaları -24 Ocak Kararları olarak da bilinir- ile birlikte çiftçi Anadolu’da geçimini sağlayamamış ve çareyi Batı’ya doğru, özellikle anakente göç etmekte bulmuştur. 1985-1990 yılları arasında 6.433.569 kişiye ulaşan anakentin nüfusu, %107,6’lık bir göç hızıyla tarihindeki en yoğun göç ile karşı karşıya kalmıştır. Yeni kararlar etkisini uzunca bir süre sürdürmüş ve 1990-1995 yılları arasında anakentin nüfusu %46.1’lik bir göç hızıyla 9.044.859 kişiye ulaşmıştır. Özellikle 1985 ve 1990 yılları arasında gelen göçü sindiremeyen anakente gecekondulaşma hareketleri başlamış, bu bağlamda kentin sosyo-kültürel altyapısı değişmiştir. Bir hat üzerinde, yatay bir şekilde gelişen anakent; zamanla köylere kadar ulaşmış ve buradaki sosyo-kültürel altyapıyı da şekillendirmiş ve değiştirmiştir. Bu bağlamda özellikle Çakmaklı Köyü’nün nüfus artışı dikkat çekicidir. Söz konusu durum bize, ekoton biriminin ortaya çıkmasındaki en büyük nedenin iç göç olduğunu göstermektedir.

Geçiş bölgeleri; kültür, gelenek-görenek, sosyal yaşam ve ekonomik üretim açısından kendilerine özgü bir kimlik taşımaktadırlar. Bu bağlamda ekoton birimi, kır ve kent biriminden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra söz konusu bölgelerde yaşayan insanı ne kentli ne de köylü olarak tanımlamak mümkündür. Yine bu bölgelerde yaşayan insanlar, her iki birimin de özelliklerini taşımakta ve bu ekseninde kendilerine özgü yeni bir kimlik oluşturmaktadırlar. Her iki birimin etkisinde ancak bağımsız bir şekilde gelişen ekoton biriminin, başlı başına bir inceleme nesnesi olduğu ve analiz edilmesi gerektiği oldukça açıktır.

İç göç, gecekondulaşma, kentleşme hareketleri, kırsal alanların imara açılması ve benzeri olgular ekseninde değişkenlik gösteren ekoton biriminin, bulunduğu coğrafya da bu olgulara bağlı olarak şekillenmektedir. Sözelimi, bugün ekoton karakteri taşıyan bir bölge yarın kent; bugün köy karakteri taşıyan bir bölge ise yarın ekoton karakteri taşıyacaktır. Bu bağlamda ekoton biriminin, geçici bir birim olduğunu söylemek mümkündür. Süregelen kentleşme hareketleri ve diğer olgular düşünüldüğünde kent, ekotonlar oluşturarak köyü emecek ve orta vadeli bir zaman dilimi içerisinde anakente köy karakteri taşıyan bir yerleşim birimi kalmayacak gibi gözükmektedir. Söz konusu durum, iç göçe ve kentleşme hareketlerine bağlı olarak, sürekli sosyo-kültürel altyapının değişmesi, işsizliğin ve

yoksulluğun artması, suç oranının yükselmesi gibi belli başlı sonuçlar doğuracaktır. Bu süreçte birtakım önlemlerin alınması zorunlu gibi gözükmektedir. Söz konusu süreçte:

1. İşsizlik sorununa karşı üretimi artıracak yatırımların önünün açılması, yatırım ortamının sürekli iyileştirilmesi ve bu bağlamda istihdamın artırılması,
2. Kırsal kalkınma kapsamında kırsal alanlarda iyileştirme çalışmalarının yapılması, köyün çekici kılınması, genç nüfusa yönelik sosyal ve kültürel yatırımların yapılması ve çiftçinin üretime teşvik edilerek içgöçün kontrol altında tutulması,
3. Planlı ve programlı bir kentsel dönüşüm ekseninde kentin içgöçü sindirebilecek bir hale getirilmesi,
4. Sosyal yaşamın iyileştirilmesi ve istihdamın artırılmasıyla doğru orantılı olarak yoksullukla mücadele politikalarının daha fazla üzerinde durulması, toplumsal kontrol mekanizmasının düzenlenmesi ve bu bağlamda suç önleme politikalarının geliştirilmesi gibi önlemlerin alınması kritik bir rol oynayacak gibi durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, R. (1998). Kent, Kimlik, Küreselleşme. Bursa: Asa Yayınevi.
- Bookchin, M. (1999). Kentsiz Kentleşme, Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, Çev. B. Özçalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boran, B. (1945). Toplumsal Yapı Araştırmaları. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Centre of Sorting Out the Possibilities, R. G. Knight (der.), Cities in a Global Society, London, Sage Publications.
- Demet Yücel, S. (2013). Bitişik Ekosistemler Arasındaki Sınırlar: Ekolojik Geçiş Zonları. Tasarım+Kuram Dergisi, Sayı 15.
- Durkheim, E. (1964). The Division of Labour. George Simpson (trans). New York – London: Free Press.
- Gans, H. J., (1962). “Urbanism and Suburbanism as a Way of Life”, in A. M. Rose ed. *Human Behaviour and Social Processes*, Houghton Mifflin, Boston, s. 625-648.
- Geray, C. (1968). Toplum Kalkınması Örnek Olay Araştırmaları Konusunda Bir Deneme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 23 (4), 183-214
- Geray, C. (1975). Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 30 (1), 45-66.
- Güçbilmez, E. (1972). Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Harris, C. D. ve Ullman, E. L. (2002). Kentin Doğası. (Alkan. A ve Duru B.) 20. Yüzyıl Kenti. Ankara: İmge Yayınevi, 55-75.
- Harvey, D., (2003). Sosyal Adalet ve Şehir. Morali M. (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (2), 165-184.
- İsbir, E. G. (1982). Kentleşme Metropolitan Alan ve Yönetimi. Ankara: AİTİA Yayınları.
- Kanbak, A. (2013). Chicago Okulu. Uğurlu, Ö., Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A., Şiriner, M. (der) Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları içinde, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Kartal, G. K. (1978). Kentleşme ve İnsan, Ankara: TODAİE Yayını.
- Kavruk, H. (2014). Köy ve Mahalle: Yerleşim ve Yönetim Birimi. İstanbul: Odak Yayınları.
- Keleş, R. (1961). Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Keleş, R. (2002). Kentleşme Politikası. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koenning, S. (2000). Sosyoloji: Toplum Bilimine Giriş. İstanbul: Ütopya Yayınları
- Koyuncu, A. (2011). Sosyoloji Kuramında Kent. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 25.
- Kurtkan, A. (1968). Köy Sosyolojisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Martindale, D. (2005), Şehir Kuramı, *Şehir ve Cemiyet* içinde, haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul
- Marx, K. ve Engels, F. (1999). Alman İdeolojisi. S. Belli (çev). 4. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Özensel, E. (2015). Türkiye’de Kırsal Yapıların Dönüşümü, İstanbul: Çizgi Kitabevi
- Öztürk, Ş. (2014). Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Sezal, İ., v.d. (2014). Sosyolojiye Giriş. İstanbul: Beta Basım
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam. Düzgören ,B. Ö. (çev). Cogito, İstanbul. 81-89.
- Suher, H. (1991). Kentleşme ve Kentleşme Politikaları. İstanbul: TÜSES Yayınları (1-15).
- Tezcan M. (1970). Sosyolojik Yönden Köy (Tanımı ve Özellikleri). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Yayını
- Tonnies, F. (1988). Community & Society. (Gemeinschaft und Gesellschaft). Charles P.Loomis (trans). New Brunswick (USA) & Oxford (UK): Transaction Books.
- Türkdoğan, O. (2006). Türkiye’de Köy Sosyolojisi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. in p. Hatt and A. J. Reiss eds. Cities and Society. New York: Free Press.
- Yayla Y. (1968). Köye Hizmet Teşkilatı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, Fakülteler Matbaası.

İSTİFA EDEN JANDARMA SUBAYLARINDA İŞE YABANCILAŞMA¹

WORK ALIENATION OF RESIGNED GENDARMARIE OFFICERS

Evren MÜHÜRÇÜOĞLU²

ÖZET

Çalışmanın kapsamını Jandarma Genel Komutanlığı'nda çalışmış ve daha sonrasında çeşitli nedenlerle istifa etmiş eski Jandarma Subayları oluşturmaktadır. Çalışmada istifa eden jandarma subaylarının, eski kurumlarında çalıştıkları süreçte işe yabancılaşmalarının bulunup bulunmadığı, yabancılaşma mevcut ise nedenlerinin neler olduğu kendi bakış açılarından anlaşılmasına çalışılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada jandarma subaylarının işe yabancılaşma yaşayıp yaşamadıklarının yanında, istifa kararlarında işe yabancılaşmanın etkili olup olmadığını anlamak amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Altısı Kara Harp Okulu mezunu, dördü Sözleşmeli olmak üzere toplam on eski Jandarma Subayı ile görüşülmüştür. Çalışmada görüşme verilerinden hareketle öncelikli olarak eski Jandarma subaylarının işe yabancılaşma nedenleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra da istifa nedenleri belirlenerek, istifaya işe yabancılaşmanın mı neden olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jandarma Subayları, İşe Yabancılaşma, İstifa

ABSTRACT

This study's scope is formed with the former Gendarmerie Officers who worked in the Gendarmerie General Command and subsequently resigned for various reasons. In this study, it is tried to be understood that whether resigned gendarmerie officers had any work alienation or not while working in their former institution and if they had, it is also tried to be understood from their perspective that what were the reasons of work alienation.

In this context, it is aimed to understand whether gendarmerie officers have work alienation or not and besides it their resignation decision caused by alienation or not. This study is a qualitative research, using semi-structured interview technique.

In this study; ten former Gendarmerie Officers, six of them graduated from Kara Harp Okulu and four of them are contracted, were interviewed. Data from interviews; firstly, explained the reasons of alienation to work of former Gendarmerie Officers. Secondly, the causes of resignation are determined and tried to understand whether the resignation is caused by alienation or not.

Keywords: Gendarmerie Officers, Work Alienation, Resignation

¹ Bu makale, Dr. Evren MÜHÜRÇÜOĞLU'nun "İşe ve Kuruma Yabancılaşma: İstifa Eden Jandarma Subayları Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Karşıyaka Belediyesi, muhurcu@gmail.com, 505 349 7186.

GİRİŞ

Marx'a (2004, s. 31) göre, özü itibarı ile üretken olmak isteyen insanın, yaşama kattığı en büyük değer olan çalışma ve üretme eylemi, insanın varlığını sürdürmesi için gerekli bir araçtır. Yaptığı iş ile bu eylemi gerçekleştiren günümüz çalışanı, bir yandan varlığını sürdürebilmekte iken, diğer yandan da toplumda, yaptığı işe göre de bir yer edinebilmektedir. İş her ne kadar insanın kendisini var etmesini sağlasa da, uygun bir ortam sağlanamaması durumunda yabancılaştırmanın da kaynağı olarak ortaya çıkabilmektedir.

Meta üretim sürecinde, işin çalışanın kendisine yabancı bir şey olarak, kendisinin dışında bağımsız bir şekilde var olması, çalışana başkaldırması, kendi başına bir güç haline gelmesi anlamıyla işe yabancılaştırma ilk kez Karl Marx (2004, s. 26) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Eleştirel bir bakış ile kapitalist sistemin yarattığı yabancılaştırmalar zincirine vurgu yapan Marksist yaklaşıma göre işe yabancılaştırma, insanın gerçek özünden uzaklaşarak (Ergil, 1980, s. 35) kendi yarattığı şeylerden kopması, bunları kendi dışında birer soyut varlık, aşkın birer güç gibi görmesi, üretim-tüketim ilişkilerinin ortaya çıkardığı imkânları kullanamamasıdır (Yalçın, 2010, s. 15). Günümüz çalışanı yabancılaştırmadan derin bir şekilde etkilenmektedir (Durakbaşı, 2003, s. 28).

Nettler (1957) ve Seeman'e (1983) göre, zihinsel ve duygusal bozukluklar, diğer insanlara karşı aşırı hassasiyet, intihara eğilim, madde kullanımı, evliliğe dair olumsuz bir bakış açısına sahip olma, suçlu davranışlara yönelme ve aşırı alkol tüketimi işe yabancılaştırmanın olumsuz etkilerinden bir kısmıdır.

Sadece meta üretimi yapılan fabrika ve atölyelerde işe yabancılaştırma yaşandığını düşünmenin yanıltıcı olduğu söylenebilir. Zira Aiken ve Hage'e (1966) göre meta üretimi yapılan yerlerin yanı sıra, sivil toplum kuruluşları, okullar ve hastaneler gibi hizmet üreten yerlerde de işe yabancılaştırma yaşanmaktadır.

Ülkemizde hizmet üreten devlet kurumlarında yaşanan işe yabancılaştırmaya dayalı çalışmalar özellikle eğitim kurumuna yönelik olup Özdayı (1991), Elma (2003), Temel (2010) ve Akın Kösterelioğlu'nun (2011) öğretmenlere dayalı olarak yaptıkları çalışmalar buna örnek verilebilir. Bu çalışmalara göre öğretmenler, yaş, meslekte çalışma süreleri, branşları, medenî durumları, aldıkları maaş gibi farklı nedenlerle, farklı boyutlarda işe yabancılaştırma yaşayabilmektedir.

Çalışma hayatının her alanında olduğu gibi, devlet kurumlarında hizmet üreten çalışanların işe yabancılaştırmalarına dair araştırmaların sadece eğitim kurumu ile kısıtlı kalmaması gerektiği açıktır. Bu çalışmaların yanında, haklarında işe yabancılaştırma

bağlamında hiç çalışma yapılmamış, güvenlik hizmeti sağlayan³ asker ve kolluk görevlisi gibi çalışanlara dair çalışmaların yapılması da gerekmektedir.

Türk Silâhlı Kuvvetleri (TSK), yapısı itibarı ile işe yabancılaşma alanında çalışma yapılması en zor kurumlardan biridir. Fakat özellikle son yıllarda, TSK'de erken emekliliğin ve istifaların çok fazla arttığına dair basında da yer alan haberlerin artması, TSK'de bu konuda çalışmalar yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira 2013 yılında Milli Savunma Bakanı (MSB) İsmet Yılmaz'ın yaptığı açıklamaya göre, 01 Ocak 2009 - 21 Ocak 2012 tarihleri arasında 13 bin 751 general, amiral, subay ve astsubay TSK'den istifa etmiştir (Hürriyet, 2013). Benzer şekilde 30 Mayıs 2013 tarihinde Radikal (2013) Gazetesi'nin web sitesinden yayınlanan habere göre, bir hafta içerisinde 300 subay ve astsubay istifa etmiş ya da erken emekliliğe ayrılmıştır. Yüksek sayılarda istifaların ve erken emekliliklerin görüldüğü askerî kurumlarda çalışanların, neden istifa ettiklerinin ya da erken emekliliğe ayrıldıklarının ortaya konulması literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İşe Yabancılaşma

Toplumsallaşma sürecinde, birey içselleştirdiği norm ve değerler sayesinde toplumun bir üyesi haline gelmektedir. Otoritenin, kuralların ve kurumların meşruluğunun kabulü bu süreç içerisinde gerçekleşmekte olup, aile kurumu, arkadaşlık çevresi, eğitim kurumları ve çalışma ortamı bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Eğer toplumsallaşma sürecinde birey kuralları ve değerleri içselleştiremezse, bu durumda anomi veya yabancılaşma durumu gerçekleşebilmektedir (Konuk, 2003, s. 271).

Marx, kapitalist sisteme dayalı üretim ilişkilerinin, özel mülkiyete dayandığını; kâr sağlama ve artı değer oluşturma hedefli üretim mantığının çalışanları farklı şekillerde ve boyutlarda yabancılaştırdığını vurgulamaktadır. Marx'ın bu yaklaşımına göre insanın işe yabancılaşması dört boyutta gerçekleşmektedir. Bunlar: 1) Çalışma eylemine, 2) Yaptığı iş sonucu ortaya çıkan ürüne, 3) Diğer işçilere ve insanlara ve de 4) Kendi potansiyeline yabancılaşmadır (Macionis, 2005, s. 100-101).

Marx'a (2004, s. 31) göre insan üretken olmak ister. Bu anlamı ile çalışmak ve üretmek, yaşama katkıda bulunan en önemli değerlerden biri olduğu gibi, insanın varlığını

³ Ülkemizde güvenlik hizmeti üretimi temelde iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan biri olan dış güvenliğin sağlanması Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından verilen bir hizmet olup, askerî bir nitelik taşımaktadır. Bir diğeri ise; Jandarma Genel Komutanlığı (J.Gn.K.lığı), Emniyet Genel Müdürlüğü ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nca verilmekte olan iç güvenlik hizmeti olup, temelde adlî ve mülkî bir nitelik taşımaktadır.

sürdürmesi için de gerekliliklerini sağlayan bir araçtır. Üretim eylemi sırasında yaratıcılığını kullanan insan, doğayı ve dış dünyayı işlediği gibi, kendisini de yeniden ve yeniden işlemekte ve yaratmaktadır (Durakbaşı, 2003, s. 28). Marx'ın çalışma eylemine çok fazla değer vermesinin sebebi, bu eylemin insanın kendini gerçekleştirmesine katkıda bulunduğuna inanmasının yanı sıra, yabancılaşmanın da temel sebebi olarak görmesidir (Toker Kılınç, 2004, s. 10). İşe yabancılaşma açıklanırken çalışma sürecindeki kontrolün kaybedilmesine özel bir vurgu yapılır. Bu vurgu sadece ücretlendirmeye yönelik değil, daha çok bilinçli ve yaratıcı anlamdaki üretim eyleminin kendisinedir (Ferguson ve Lavalette, 2004, s. 301). Kapitalist sistemin üretim ilişkilerine bakıldığında, üretim araçlarını ellerinde bulduran sermaye sahibi azınlık tarafından, tekniğe, bilgiye ve sanata dair yeteneklerini kullanarak üretim yapan çalışanların emeği sömürülmektedir (Ferguson ve Lavalette, 2004, s. 299-300). Zira çalışanlar bu duruma razı olmadıklarında, açıklıkla yüzleşebileceklerinin bilincindedirler (Fromm, 1998, s. 86). Bu anlamıyla üretim araçlarının kontrolünün çalışan çoğunlukta olmaması, çalışma eylemine yabancılaşma boyutuyla önemlidir. Kapitalist sistem çalışanların yeteneklerini sömürmenin yanında, neyi, nasıl yapacakları konusunda da aşırı bir kontrol uygulamaktadır. Çalışanların günlük rutin ve can sıkıcı hale gelen işleri tıpkı bir makineyi ve üretim bandını andırmaktadır. Mümkün olsa, çalışanın yerine makinelerin konulması kaçınılmazdır. Fakat makinelerin her işi yapması şu andaki teknoloji ile mümkün olmadığı için, mevcut sistemde insanın makineye çevrilmesi tercih edilmiştir (Macionis, 2005, s. 100).

İnsan sadece yaptığı çalışma eylemine yabancılaşmamakta, aynı zamanda elleri ile var ettiği ürüne de yabancılaşmaktadır. Mevcut ekonomik düzende, yapılan işin sonucunda çıkan ürün ya da hizmet çalışana değil, kâr sağlamak ve artı değer kazanmak için onu pazarlayan kapital sahibine aittir. Marx bu sebeple işçinin yatırdığından daha fazlasını kaybettiğini belirtmektedir (Macionis, 2005, s. 100-101). Marx'a (2004, s. 26) göre, çalışanın kendi ürününe dışlaştırılması, sadece çalışma eyleminin şeyleşmesi, dışsal bir varoluş haline gelmesi anlamına gelmez, çalışma eyleminin çalışanın kendisine yabancı bir şey olarak kendisinin dışında bağımsız var olması, kendisine başkaldırması, kendi başına bir güç haline gelmesi anlamına da gelir. Nesneye verdiği yaşamın düşman ve yabancı bir şey olarak kendisinin karşısına çıkması anlamına gelir. Mandel'e (1998, s. 15) göre yabancılaşma tam bu noktada ortaya çıkar. Yani işbölümü içerisinde yapılan meta üretimi sonucu, çalışanın ürünlerinden ayrılmasıyla.

İşe yabancılaşmanın diğer bir boyutu, bireyin çalışma arkadaşlarına ve de çevresindeki insanlara yabancılaşmasıdır. Wallace ve Wolf (2004, s. 324) işbölümünün, özel mülkiyet kurumunun ve ticarî ilişkilerin, insanları yalnız ürettiklerine değil, kendilerine ve

arkadaşlarına da yabancılaştırdıklarını belirtmektedir. Marx'a göre, insanlar çalıştıkları yerlerde topluluk bağları oluşturmak isterler. Fakat endüstriyel kapitalizm, işbirlikçi olmaktan öte rekabetçidir. Günümüzde fabrikalar ve de oluşturulan çalışma ortamları çalışma arkadaşlığına çok az fırsat vermektedir (Macionis, 2005, s. 101). Fromm (2006, s. 131-132) günümüz insanının, çalışma ve de sosyal hayattaki ilişkisini, birbirini kullanan iki canlı makine ilişkisine benzetmektedir. "İşveren çalışanlarını, satıcı alıcıları, politikacı seçmenlerini suistimal boyutunda kullanmaktadır. Herkes birbirine göre, hayatlarını daha refah ve kolay kılacak, her an miadı dolabilecek bir maldır. Şimdi olmasa bile, er ya da geç o maldan (insandan) istifade edebileceği olasılığını hep aklında tutan birey, ona hep bir yakınlık gösterir. Günümüz insan ilişkilerinde nefret ve sevgiden öte, yüzeysellik, daha da çok uzaklık ve kayıtsızlık vardır. Yüzeyselliğin yanında çok büyük bir güvensizlik duygusu da bu eğreti ilişki modelinde yer almaktadır." Fromm'a göre günümüz toplumu, birbirine yabancılaşmış, bencil çıkarlarla birbirini kullanma gereksinimi duyan bireylerden oluşmaktadır.

İşe yabancılaşmanın belki de en dramatik boyutu insanın kendi potansiyeline yabancılaşmasıdır. Marx'a göre yabancılaşan insan, çalışırken kendisini gerçekleştirememektedir. Çalışan kendisini inkâr etmekte, iyi hissetmekten öte acı çekmekte, kendi fiziksel ve mental enerjisini geliştiremediği gibi, fiziksel olarak da tükenmekte; kendisini manevî anlamda değersiz hissetmektedir. Böylelikle çalışan kendisini sadece boş zamanlarında evinde hissetmekte, işte kendisini evsiz ve güvensiz hissetmektedir. Kısacası endüstriyel kapitalizm, en iyi kalite ile açıklanabilecek insan işini köreltmekte ve insanlık dışı bir deneyime çevirmektedir (Macionis, 2005, s. 101).

2. İşe Yabancılaşmanın Boyutları

Çalışanı derinden etkileyen işe yabancılaşmanın varlığının tespiti önemli bir konudur. Yabancılaşmayı, bireyin kişisel duruşu açısından ele alarak, bu kavramı sosyo-psikolojik açıdan ortaya koymaya çalışan (Çapan, 2009, s. 19) ve işe yabancılaşmayı, "amaçsızlık ve gelecekle ilgili çabaların yetersizliği, başka kişilerle temastan ve iletişimden kaçınma, kendini zavallı görme ve çaresizlik, ilgisizlik ve can sıkıntısı, değişmelere direnme, sınırlı bir alternatif kullanımı ile yeni tercih ve kararlara yönelememek" (Temel, 2010, s. 13) olarak tanımlayan Seeman'e göre yabancılaşmanın var olduğunu anlamaya yarayacak beş boyut bulunmaktadır. Bunlar: 1) Güçsüzlük, 2) Anlamsızlık, 3) Kuralsızlık, 4) Yalıtılmışlık (topluma yabancılaşma) ve 5) Kendine yabancılaşmadır (Seeman, 1959, s. 784-790).

Yabancılaşmanın güçsüzlük boyutunda çalışan, geleceğe dair beklentilerinin ve yaptıklarının sonuçlarına kendisinin karar veremeyeceğine inanır (Seeman, 1959, s. 784).

Bununda ötesinde birey, olayların kendini sürüklediği yön itibarı ile ya da olaylara vereceği tepkilerde gerçek benliğini yansıtamadığı duygusundan (Başaran, 1992, s. 229) dolayı kendi kaderini kontrol etmekte başarısızlık yaşadığına inanır (Şimşek vd., 2006, s. 574). Bu anlamıyla güçsüzlük bireyin arzu ettiği kontrol derecesi ile beklentisi olan kontrol arasındaki tutarsızlığın sonucu olarak hissettiği hayal kırıklığıdır (Seeman, 1959, s. 784).

Seeman'ın ikinci ortaya koyduğu boyut anlamsızlıktır. Seeman'e (1959, s. 786) göre anlamsızlık, bireyin karar verme sürecinde açık olma ile ilgili asgari bireysel standartları karşılanmadığında, bireyin neye inanacağı konusunda yaşadığı karışık durumdur. Bu durumda insan, öğretilen doğruların kendisini bir sonuca götürmeyeceğine inanır (Bolton, 1972, s. 544) ve davranışların geleceğe dair yaratacağı sonuçları hakkında net bir öngörüye sahip değildir (Travis, 1986, s. 67).

Üçüncü boyut olan kuralsızlık, sosyo-psikolojik bir görünümde olup, çalışanın bireysel anlamda kurallara saygısını yitirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Seeman, 1975, s. 102).

Yabancılaşmanın entelektüel boyutu olan yalıtılmışlıkta, çalışan popüler kültürün standartlarından, sahip olduğu bilgi birikimi ve meslekî deneyimlerinden dolayı (Seeman, 1959, s. 788-789), kendi çalışma alt-kültüründen ve çalışma arkadaşlarından dostça olmayan duygularla uzaklaşır (Nettler, 1957, s. 672). Çalışanın, çalışma ortamındaki toplumdaki uzaklaşması sonucunda, toplumsal roller anlamını yitirir ve bir belirsizlik durumu ortaya çıkar (Affinnih, 1997).

Seeman'ın ortaya koyduğu son ve en marjinal boyut kendine yabancılaşmadır. Seeman'e (1959, s. 789) göre bu yabancılaşma türü, bireyin kendisini yabancı olarak hissetmesi tecrübesidir. Bireyin belirli bir davranışının, geleceğe yönelik beklentileri ile uyuşmaması, kendi varlığına yabancılaşması ile sonuçlanmakta (Tolan, 1980, s. 128) ve beklentilerinin dışına çıkması farklı davranmasına yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle yabancılaşmanın bu boyutu, kişinin eylemlerinin kendi dışındaki doyumlar için bir araç durumuna gelmesidir (Tekin, 2012, s. 39).

3. Jandarma Genel Komutanlığı ve Subaylık Sistemine Genel Bakış

Güvenlik tarih boyunca toplumların en önemli kaygılarından biri olmuştur. Güvenlik kaygısına paralel olarak devletler de, varlığını sürdürüp iç güvenliğini sağlayacak kanunlara, onları uygulayacak ve uygulatacak kuvvete ihtiyaç duymuştur (Doğan, 2010, s. 6-7). Kolluk adı altında ortaya çıkan bu kuvvet kamu düzeni sağlamaya yönelik bir kamu hizmeti faaliyetidir (Gözler, 2010, s. 577).

Ülkemizde kolluk kuvvetleri genel ve özel kolluk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Em.Tşk.Kan., 1937, s. md.3). Genel kolluk emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan, diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren ve silâhlı bir kuvvet olan Jandarma, Polis (J.Yntl., 1983, s. md.3) (Kolluk.Org) ve Sahil Güvenlik'tir. Özel kolluk ise genel kolluk dışında kalan ve özel kanunlara göre kurulan ve bu kanunla verilen belli görevleri yapan kolluktur (Em.Tşk.Kan., 1937, s. md.3). Özel kolluğa bekçiler, köy korucuları ve özel güvenlik teşkilâtları gösterilebilir (Fendoğlu, 1997, s. 233).

Çalışma içerisinde ele alınan Jandarma Genel Komutanlığı bir genel kolluk kuvveti olup, polis ile aynı görevleri yerine getirmektedir. Jandarma'yı Polis'ten ayıran en önemli iki özellikten birisi Polis'in görev alanı kent iken (J.Kan., 1983, s. md.10), Jandarma'nın görev alanının Polis'in sorumluluk bölgesi dışında kalan kırsalda olmasıdır. Bir diğeri de; Jandarma'nın askerî⁴ bir kolluk teşkilâtı olmasıdır.

Her örgütsel yapının iç işleyişinde, işin yapılış esaslarını ortaya koyan kendi kuralları bulunmakta olup, Jandarma Genel Komutanlığı'nın da uymak zorunda bulunduğu hem askerî yapısı nedeniyle İç Hizmet Kanunu (İç.Hiz.Kan., 1961), Personel Kanunu (Per.Kan., 1967) vb. gibi askerî mevzuat kapsamındaki kuralları, hem de kolluk olması nedeniyle de Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu (J.Kan., 1983), Polis Vazife Salahiyet Kanunu (PVSK, 1934), Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK, 2004) vb. gibi hukukî mevzuat kapsamındaki kuralları bulunmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığı'nda; hem hizmetin verilmiş esasları, hem de personel ilişkilerini tanımlayan kurum politikasının tamamı bu ve benzeri mevzuata dayalı yönetmeliklerle düzenlenmektedir.

Bu kapsamda Jandarma Genel Komutanlığı'nın dört temel görevi bulunmaktadır. Bunlar mülkî, adlî, askerî ve diğer görevler olarak adlandırılmaktadır (J.Kan., 1983, s. md.7).

Mülkî görev, idarî kolluk görevi anlamında kullanılmaktadır. idarî kolluk görevi, kamu düzenini korumak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla hukukun öngördüğü ölçüler içinde kişilerin hürriyetlerini sınırlayan ya da yasaklar getiren tüm işlem ve faaliyetleri tanımlamaktadır. İdarî kolluk görevleri genel olarak suçları önleme fonksiyonuna sahip olup Bu nedenle idarî kolluk deyimi yerine önleyici kolluk görevi denmesi, bu görevin amacını daha iyi anlatmaktadır (Çermeli ve Atabey, 2002, s. 380). Amacı kamu düzeninin bozulmasını engellemektir (Giritli vd., 2012, s. 1008).

⁴ 27 Temmuz 2016 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile J.Gn.K.lığı'nın Genel Kurmay Başkanlığı ile organik bağı sonlandırılarak, doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır (KHK-668, 2016, s. md.6). Bu bağlılığın değişmesi ile J.Gn.K.lığı'nın asker kişiliği sona ermekle birlikte, çalışmanın araştırma grubu bu KHK'dan önce istifa etmiş personelden oluştuğu için, bu tarihten önceki mevzuat ve bilgiler esas alınmıştır.

Emniyet ve asayiş görevini yerine getiren il jandarma alay komutanlıkları, ilçe jandarma bölük komutanlıkları ve bağlısı bulunan karakol komutanlıkları; mülki görevlerin yapılması yönünden mahallî mülkî idare amirleri olan, kaymakam ve valilere karşı sorumludurlar. Bu hiyerarşik yapı sebebiyle; mahallî mülkî amirlerin, mevzuata uygun isteklerini yerine getirme zorunluluğu bulunmaktadır (J.Kan., 1983).

Jandarmanın adlî görevleri bakımından; adlî kolluk amirlik ve makamları, adlî teşkilat esas tutularak belirlenmektedir. Adlî teşkilat ilçe esasına göre kurulmuş olup, her ilçedeki asliye mahkemesi teşkilatının yanında bulunan, ilçe Jandarma bölük komutanları, o ilçenin Jandarma biriminin adlî kolluk amiri olarak atanmaktadır. İlçe Jandarma bölük komutanlığının, İlçe Jandarma Bölük Komutanı dışında kalan, Subay, Astsubay, Uzman Jandarma, erbaş ve erleri adlî kolluk memuru sayılmaktadır (J.Yntl., 1983, s. md.148).

Jandarma adlî kolluk makam ve memurları, Cumhuriyet Savcılarının kanun ve nizam hükümlerine uygun isteklerini yerine getirmekle yükümlüdürler (J.Yntl., 1983, s. md.149). Zira Cumhuriyet Savcıları Jandarma'nın adlî amirleridir ve soruşturma işlemlerinin, Cumhuriyet savcısının emir ve talimatları doğrultusunda öncelikle adlî kolluğa yaptırılması esastır. Adlî kolluk görevlilerinin de, Cumhuriyet savcısının adlî görevlere ilişkin emirlerini yerine getirmekle mükelleftir (CMK, 2004, s. md.164).

Jandarmanın, askerî makamlarla ilişkisi; eğitim-öğretim, disiplin, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali ile askerî suçlar yönünden bulunmaktadır (J.Yntl., 1983, s. md.152). Askerî makamlarla ilişkilere dayanan askerî görevler kapsamında da; Jandarma garnizon komutanlığı görevini üstlenebilmekte (J.Yntl., 1983, s. md.131), askerî inzibat teşkilatının bulunmadığı garnizonlarda askerî inzibat görevini yerine getirmekte (J.Yntl., 1983, s. md.132), firarî ve kaçak askerleri yakalamakta (J.Yntl., 1983, s. md.133), askerî yasak bölgelerine yapılan kanun dışı girişlere müdahale etmekte (J.Yntl., 1983, s. md.137), seferberlik halinde tebligatları yapmakta (J.Yntl., 1983, s. md.138), seferberlik ve savaş halinde gerekli olan bölümü Kuvvet Komutanlıklarının emrine girebilmekte (J.Yntl., 1983, s. md.139) ve savaş halinde geri bölge savunması görevini üstlenmektedir (J.Yntl., 1983, s. md.140).

Jandarmanın yukarıda sayılan mülkî, adlî ve askerî görevlerinin dışında kalan görevlere ise diğer görevler denilmektedir. Diğer görevler kapsamında;

1) Adlî görevlerini yerine getirmek için olay yerine gidecek olan Hâkim ve Savcıların korunmakta; asayiş açısından kritik bölge ve yollarda, mülki amirin istemiyle, postaların, Devlete ait para nakillerinin güvenliğini sağlamak maksadıyla, refakat devriyesi ya da özel koruma görevlisi görevlendirilmekte; devlet büyüklerinin kendi sorumluluk bölgelerinden

geçişleri esnasında güvenliklerinin sağlanması ve konut güvenliklerinin sağlanması ile Özel Yasaları gereği, bazı bina, tesis ve buna benzer yerlerin dış güvenlikleri sağlanmakta; böylelikle Özel Koruma ve Kollama Görevi yerine getirilmekte (J.Yntl., 1983, s. md.43).

2) Önemli uyuşturucu madde kaçakçılığı olaylarında ele geçirilen uyuşturucu maddenin menşinin tayin edilmesi amacıyla bilimsel araştırma ve analizler yapılmakta (Uy.Mad.Yntl., 1982, s. md.7).

3) Barut ve Patlayıcı Maddelerle, Silah ve Teferruatının ve Av Malzemesinin Sureti Murakebesine Dair Tüzük hükümleri Jandarma İç Güvenlik Birliklerince yerine getirilmekte (J.Yntl., 1983, s. md.43).

4) Zoralıma tâbi silâh ve malzemenin muhafazası yapılmakta (Zoralım.Yntl., 1984, s. md.6). KKK Yazıyor.

5) Silâh ruhsatları ve avcılık belgeleri hazırlanmakta ve mülki amirin onayına sunulmaktadır.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın kurumsal yapısı subay, astsubay, uzman jandarma, uzman erbaş, askeri öğrenci, erbaş ve erler ile sivil memur ve işçilerden oluşmaktadır (J.Kan., 1983, s. md.13; J.Yntl., 1983, s. md.175; Uz.Erb.Kan., 1986).

Çalışma kapsamında ele alınacak askerî grup jandarma subayları olup, kanuna göre silahlı kuvvetlere alınan asteğmenden mareşale kadar rütbeyi taşıyan asker kişilere subay adı verilmektedir (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.3).

Jandarma Genel Komutanlığının subay ihtiyacı farklı şekillerde karşılanmaktadır. Bunlar: (1) Harp Okullarını bitiren, (2) Fakülte ve yüksekokullarda yetiştirilen, (3) Fakülte veya yüksekokul bitirenlerden muvazzaf subay olma ve yedek subaylıktan muvazzaf subaylığa geçme yoluyla sağlanan, (4) Astsubaylıktan subay olma yoluyla muvazzaf subaylığa geçirilen subaylarla karşılanmaktadır (J.Yntl., 1983, s. md.176). Bunların yanı sıra fakülte düzeyinde bir okulu bitirerek, yapılan sınavları başarı ile bitirenler de sözleşmeli subay olarak görev almaktadır (Söz.Sb.Astsb.Kan., 2001).

Jandarma Genel Komutanlığı'ndaki hiyerarşik yapının anlaşılmasında ast-üst ve amir-maiyet kavramları önemlidir. Üst kavramı, rütbe veya kıdemce büyüklüğünü göstermekte olup, Ast kavramı ise, üstün rütbece veya kıdemce aşağısında bulunan kimse olarak tanımlanmaktadır (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.10). Amir, makamı ve memuriyeti itibariyle emretme yetkisine sahip kişiler için kullanılmaktadır. Maiyet ise, amirin emri altındakilere denilmektedir (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.9). Hiyerarşik yapının anlaşılması için gerekli olan bir diğer kavramda emirdir. Emir, hizmete ait bir talep veya yasağın söz, yazı ve diğer şekillerde ifade edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.8). Görüldüğü

üzere askerî temelli bir kurum olan Jandarma'da emir verme yetkisine sahip olan sadece amirdir.

Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) askerî bir kolluk teşkilatı olması sebebiyle, bu kurum içerisindeki egemen olan amirlere askerî bir tabir olan komutan adı verilmektedir. Kayalak ve arkadaşlarına (2008, s. 1-35) göre komutan; liderlik ve yönetim becerilerini kendi şahsiyetinde toplamış, amir yetkisini kullanan asker kişi demektir. Komutanlık yapan egemenlerin; zeka ve akıl, irade kuvveti, özgüven, cesaret ve yiğitlik, kararlı olmak, inisiyatif sahibi olmak ve katlanabilmek, durumu süratle kavrayabilmek ve doğru karar verebilmek, soğukkanlılık, hesaplı risk alabilmek, ahlâkî değerlere sahip olmak, dengeli ve tutarlı olmak, insanları güçlendirmek ve olaylara yön verebilmek, fedakârlık ve feragat sahibi olmak, bilgili olmak ve kendini geliştirmek, silâh arkadaşlığı bilincini ve birlik ruhunu oluşturmak (ekip çalışması), hitabet ve ikna kabiliyeti, yaratıcılık ve yenilikçilik, sezgi ve öngörü sahibi olmak, karizma ve etkileme gücü gibi liderlik özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir.

JGK'deki birlikler ve bu birliklere atanan personelin rütbeleri esas alındığında, hiyerarşik yapı içerisinde dört temel komuta biriminin olduğu görülmektedir. Bunlar: Alt seviye, orta seviye ve üst seviye komuta birimleri ile kurum stratejilerini belirleyen stratejik komuta birimleridir.

a Alt Seviye Komuta Birimleri: Uzman Jandarma Çavuşların, Astsubayların, Teğmen ve Üsteğmen rütbesindeki subayların oluşturduğu; Devriye Komutanlığı, Tim Komutanlığı ve Karakol Komutanlığı gibi görevleri kapsayan komuta birimleridir.

b Orta Seviye Komuta Birimleri: Görevlerinde yetkin Başçavuş ve Kıdemli Başçavuş rütbelerinde bulunan Astsubaylar ile Üsteğmen, Yüzbaşı ve Binbaşı rütbelerinde bulunan subayların oluşturduğu; İlçe Jandarma Komutanlığı, Komando Bölük ve Tabur Komutanlığı gibi görevleri kapsayan komuta birimleridir.

c Üst Seviye Komuta Birimleri: Yarbay ve Albay rütbelerinde bulunan subayların oluşturduğu; İl Jandarma Komutanlığı, Alay Komutanlığı gibi görevleri kapsayan komuta birimleridir.

d Stratejik Komuta Birimleri: Tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral ve orgeneral rütbelerinde bulunan subayların oluşturduğu; Bölge Komutanlığı, Asayiş Kolordu Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı gibi görevleri kapsayan komuta birimleridir.

Her kurumsal yapıda olduğu gibi, kamu güvenliği hizmetinin sağlanmasında önemli görevleri olan Jandarma Genel Komutanlığı'nın komuta birimlerinin yönetim kademelerini yetiştirmek için uyguladığı meslek içi eğitim programları mevcuttur. Özellikle de üst seviye komuta birimlerinde görev alacak kurmay subayların ve stratejik komuta birimlerinde görev

alacak general rütbesindeki personelin yetiştirilmesi kurum için çok önemlidir. Bütün Jandarma Subayları general olamamaktadır. General rütbelerine daha çok kurmay subaylardan atama yapılmakta olup, Kara Harp Okulu mezunu bir jandarma subayının kurmay subay olabilmesi için Harp Akademilerine Giriş Sınavı'nı kazanması, Kuvvet Harp Akademisi'nde eğitimini başarı ile tamamlaması ve Albay rütbesinin sonuna kadar iyi bir sicil ve görev safahatı ile çalışmış olması gerekmektedir (Harp.Aka.Kan., 1989, s. md.10). İki yıl süren zorlu ve uzun bir çalışma temposu gerektiren Harp Akademisi eğitiminde, Jandarma Subayları Kara Kuvvetleri Komutanlığı subayları ile birlikte, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın savaş öncelikli görevlerine yönelik eğitim almaktadırlar.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın hiyerarşik yapısı içerisinde; resmî veya hususi bir iş sebebiyle bir amiri ya da üstü ile münasebette bulunacak her ast, her zaman askerî usullere ve askerî terbiyeye tamamıyla uymak, amirlerine (komutanlarına) ve üstlerine karşı yüksek bir saygı göstermek zorundadır (İç.Hiz.Yön., 1961, s. md.6). Maiyet aldığı bir emirden dolayı amirine mütalaada bulunamaz. Maiyet aldığı emri hiçbir kayıt ve şarta bağlanmaksızın ve hiçbir düşünceye kapılmaksızın yapmak zorundadır. Emir ve itaat ilişkisi ile ilgili düzenlemeler çok serttir. Zira mevzuata göre, bir emri alırken ya da aldıktan sonra mırıldanan, doğru bulmadığını sezdirecek hâl ve harekette bulunan maiyete ceza verilmektedir (İç.Hiz.Yön., 1961, s. md.10). Bu durum Jandarma Genel Komutanlığı'nda disiplinin sağlanması için önemli görülmektedir.

Mevzuat kapsamında disiplin; “kanunlara, nizamlara ve amirlere mutlak bir itaat ve astının ve üstünün hukukuna riayet” (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.13) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda yer alan “Kanun ve nizamlar” kavramı; tüzükler, kararnameler, yönetmelikler, talimnameler ve talimatları içeren mevzuatı anlatmaktadır (İç Hizmet Yönetmeliği, md. 86/b (Karaduman, et al., 2008, s. ...). “Amir”; makam ve memuriyet itibarı ile emir verme yetkisine sahip kişileri tanımlamaktadır (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.9). “Mutlak bir itaat” askerî disiplinin temelini oluşturmakta olup, itaat; her astın amirinden aldığı emri hiçbir kayıt ve şart düşünmeksizin ve en ufak bir tereddüde yer vermeyecek şekilde canla başla yapması, mevzuatın dışına çıkmaması ve yasaklanan hususları yapmaması anlamını taşımaktadır (İç.Hiz.Yön., 1961, s. md.86). “Astın ve üstün hukukuna riayet”de ise; astın, amir ve üstüne genel adap ve askeri usullere uygun tam bir saygı göstermesi, (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.14) üst ve amirin de mevzuatın içerisinde kendisine verilen yetkiyi kötüye kullanmayarak astının haklarına insanî ve hukukî saygı göstermek zorunda olması şeklinde tanımlanmaktadır.

Jandarma Genel Komutanlığı'nda hangi kademedede olursa olsun komutan konumundaki her amir; disiplinin azıcık dahi bozulduğunu veya gevşediğini sezdiği anda,

bunun maddî ve manevî sebeplerini araştırarak gidermek ve disiplinin korunması için mevzuat çerçevesinde her türlü tedbiri almak ve yetkilerini tamamıyla kullanarak disiplini sağlamak zorundadır (İç.Hiz.Yön., 1961, s. md.3). Disiplini sağlamak amacıyla amir konumunda bulunan komutan yetkisi dâhilinde bulunan disiplin tecavüzlerine⁵, disiplin suçlarına ve askerî kabahatlere ceza verebileceği gibi, yetkisini aşan bir durum var ise, bu durumda ilgili vakayı üst amir ya da ilgili mahkemelere göndererek cezalandırılmasını sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır (As.Cz.Kan., 1930 B, s. md.162; Dis.Mah.Kan., 1964, s. md.7; As.Cz.Kan., 1930 A, s. md.162; J.Yntl., 1983, s. md.186).

Başaran'a (1992, s. 187) göre örgüt bütünlük içerisindeki tüm işlerini işbölümü çerçevesinde çalışanlarına görev olarak dağıtır. Verilen işlerin çalışanlarca istenilen nitelik ve nicelikte yapılabilmesi için, işbölümü kapsamında işverenin çalışanları amaca uygun yönlendirmesi, yönetmesi ve bir takım olarak çalıştırabilmesi gerekmektedir. Jandarma Genel Komutanlığı'nda, organik dayanışmaya dayalı işbölümü bulunmaktadır. Bu kapsamda da Jandarma Genel Komutanlığı Karargâhı bünyesinde işbölümü kapsamında ihtisaslaşmış birimler bulunmakla birlikte (J.Yntl., 1983, s. md.5), bunun yanında, aslî görevli İlçe Jandarma ve bağlısı Karakol Komutanlıklarına yardımcı olması gereken, İl Jandarma Komutanlığı bünyesinde de ihtisaslaşmış birimler bulunmaktadır (Avcı, 2009, s. 48-49). Jandarma Genel Komutanlığı yaptığı sınavlarla, astsubay ve uzman jandarma çavuşlardan ihtisaslaşmalarını sağladığı personelden bu birimlere atamalarını yaparken, subayları ihtisaslaşma kapsamında uzmanlaşmalarını gerçekleştirmemekte, her türlü birim ve birlikte görevlendirmektedir.

Rotasyonun⁶ Jandarma Genel Komutanlığı'nda çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Dinçer'e (1992, s. 142-143) göre rotasyon sayesinde, farklı birimlerde ve işlerde çalışarak işin bütününe gören çalışan üretim sürecindeki önemini anlamakta, işi monotonlaşmaktan çıkmakta, tatminsizlik ortadan kalkmaktadır. Jandarma Genel Komutanlığı'nda görevli jandarma subaylarının rotasyonu da, Subay ve Astsubay Atama Yönetmeliği'ne göre yapılmaktadır. Bu yönetmelik kapsamında subaylar; Jandarma Genel Komutanlığı'nın hizmet ihtiyacı esas alınarak, meslek hayatları boyunca değişik garnizonlarda vazifelerini yapacak şekilde atanmaktadır (Sb.Astsb.Atama.Yön., 2005, s. md.6). Atamalarda personelin en az sayıda garnizon değiştirmesi esas alınmakta olup, asgari 2 yıl çalışabilecekleri garnizonlara

⁵ Bu kanunda; disiplin tecavüzü ile ilgili belirtilen maddelerin tamamı 31 Ocak 2013 tarihinde yürürlükten kalkmış olup, araştırma grubumuzda yer alan subayların çalıştığı dönemde yürürlükte olduğu için çalışmamızda yer verilmiştir.

⁶ Rotasyon kavramı Jandarma Genel Komutanlığı kurumsal yapısı içerisinde tayin ya da atama olarak kullanılmaktadır.

atandırılmaları esastır (Sb.Astsb.Atama.Yön., 2005, s. md.8). Bu atama kriteri sebebiyle, Jandarma Genel Komutanlığı'nda görevli yardımcı sınıf kategorisine girmeyen tüm personel, meslek safahatları boyunca en az sekiz defa farklı şehirlerdeki birliklere atanmaktadırlar. Jandarma Subaylarının atanma ve yer değiştirmeleri, hizmetin aksatılmadan yürütülmesine bağlı olarak memleketin ekonomik, sosyal, iklim, ulaştırma, kültür ve sağlık durumları ile personelin aile durumunun da göz önüne alınarak yapılması esastır (J.Yntl., 1983, s. md.183; Sb.Astsb.Atama.Yön., 2005, s. md.14,43).

ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Bu çalışma, bir taraftan asker yönü ile ortaya çıkan, diğer taraftan da devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının icra kuvveti (Avcı, 2009, s. 21) olması yönü ile genel kolluk (J.Yntl., 1983, s. md.3) kuvveti olan Jandarma Genel Komutanlığı'ndan istifa eden Jandarma Subayları üzerine kurulmuştur. Çalışmanın konusu önceden Jandarma Genel Komutanlığı'nda çalışmış olup, daha sonra çeşitli nedenlerle istifa etmiş jandarma subaylarının işe yabancılaşmalarıdır. Bu bağlamda çalışmada jandarma subaylarının işe yabancılaşmasını sağlayan nedenlerin, istifa nedenleri ile ilişkilendirilerek, istifa kararında işe yabancılaşmanın etkili olup olmadığının anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışma eski Jandarma Subaylarının, istifa etmeye kadar varan yaşam deneyimlerini, işe yabancılaşma bağlamında nasıl yorumladıkları, konu ile ilgili duygularına, motivasyonlarına nasıl anlam verdiklerini anlamaya çalışması yönüyle niteldir (Merriam, 2015, s. 5; Berg ve Lune, 2015, s. 32).

Çalışmada, Jandarma'nın alt ve orta seviye komuta birimlerinde en az bir yıl komutanlık yapmış üsteğmen, yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde iken istifa etmeyi tercih etmiş jandarma subaylarından oluşturulan araştırma grubu ile istifa süreci subaylarda oluşan işe yabancılaşma bağlamında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Belirtilen kıstaslardaki araştırma grubu oluşturulurken ağ ya da zincir olarak da adlandırılan kartopu tekniği tercih edilmiştir (Neuman, 2012, s. 324-325). Böylelikle çalışma kapsamında, kartopu tekniği ile ulaşılan 6 eski Kara Harp Okulu mezunu muvazzaf subay, 4 sözleşmeli subay olmak üzere toplam 10 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın başında üçüncü bir subay grubu olan, Jandarma'da çalışırken girdikleri meslekte yükselme sınavlarında başarılı olarak subay olmuş astsubay

kökenli subayların da araştırma kapsamında olması planlanırken, bu grupta yer alan eski subaylara ulaşılamamıştır⁷.

Çalışmada, istifa eden subayların anlatılarını bir araya getirerek, zihinlerinden geçenleri açığa çıkarmayı (Patton, 2014, s. 341) ve kendilerini daha rahat ifade edebilmelerini sağlayan açık uçlu sorularla (Mayring, 2000, s. 56-58) araştırmacının katılımcılara bakış açılarını anlamasını kolaylaştıran (Patton, 2014, s. 21) yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Nitel çalışmalarda görüşmede söylenenler önemli olduğu kadar, katılımcıların tepkileri de bir o kadar önemlidir. Bu sebeple araştırmacının söylenenlerin yanında, tepkileri de kaydedebilen usta bir gözlemci olması gerekir (Patton, 2014, s. 27). Diğer bir ifade ile görüşmelerin yüz yüze yapılması, daha sağlıklı bir veri toplama sürecinin yürütülmesini sağlamaktadır. Çalışma kapsamında yer alan katılımcıların hepsinin Türkiye'nin farklı kentlerinde yaşıyor olmasından dolayı, fiziksel olarak yüz yüze görüşme imkânı bulunamamıştır. Fakat günümüz gelişen teknolojisi fiziksel olarak olmasa bile, elektronik ortamda yüz yüze görüşme imkânı sunmaktadır. Zira bilgisayar destekli kişisel görüşme aracılığıyla, katılımcılarla görsel temas kurulabildiği gibi, soru sorarken ve cevaplar alınırken, jest ve mimik gibi görsel ipuçları da gözlemlenebilmektedir (Berg ve Lune, 2015, s. 156). Bu sebeplerle çalışmadaki katılımcılarla ilk görüşmeler Facebook Messenger ve Skype gibi çevrimiçi görüntülü görüşme platformlarında yapılmıştır. Çalışmada ikinci ve üçüncü görüşmeler ise telefonla yapılmıştır. Zira Berg ve Lune'a (2015, s. 153) göre daha önce yüz yüze görüşmeler yürütülen ya da çalışma sırasında yakın ilişkiler kurulabilen katılımcılardan bu şekilde sağlıklı veriler toplanabilmektedir.

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanan veriler betimsel analiz ile değerlendirilmiş ve sonuca ulaşılmıştır. Merriam (2015, s. 165) kelimelerin, harflerin, sayıların, sözcük gruplarının kodlamada kullanılabileceğini söylemiş olsa da, çalışmanın kodlamasında daha çok doğrudan alıntılar tercih edilmiştir. Analizde, temalara ulaşmak için iki temel yöntem tavsiye edilmektedir. Bunlardan birincisi temaları problem cümleleri temelinde oluşturmak, ikincisi ise cevaplardan temalara ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 223-224). Bu çalışmada sorulara verilen cevapların ortaya koyduğu kavramlar ve betimlemelerle temalara ulaşılmıştır.

⁷ Astsubay kaynaklı subayların, subay olduktan sonra, parasız emeklilik adı verilen emeklilik sürelerine az kalması sebebiyle, meslekten ayrılmak için bu süreyi bekleyerek emekli olmayı tercih ettikleri değerlendirilmektedir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın sistematik olması açısından veriler şu başlıklar altında analiz edilecektir. Bunlar; "kurumun işleyişinden kaynaklanan nedenler", "çalışanların niteliklerine uygun görevlendirmelerin yapılmaması", "Harp Akademisi sınavı ve kurmaylık sistemi", "sözleşmeli subaylık sistemi", "yönetim kadrosunun olumsuz tavırları", "mobbing", "çalışma arkadaşlarının olumsuz tavırları" ve "toplumun olumsuz tutumu"dur.

1. Kurumun İşleyişinden Kaynaklanan Nedenler

Jandarma Genel Komutanlığı'nın mevzuata dayalı sistemsel yapısına rağmen katılımcılar, eski çalıştıkları kurumdan kendilerini uzaklaştıran, kurumun işleyişinden kaynaklanan sıkıntıların varlığına dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi kurumun kendilerine değer vermediği yönünde oluşan algıdır. Kurumun kendilerini birey olarak değil de, bir sayı olarak görmesinden kaynaklanan rahatsızlıklarını dile getiren katılımcılar, çok yoğun bir çalışma ortamına sürüklendiklerini ve bunun karşılığının da verilmemesinden kaynaklı olarak kuruma bağlılıklarının azaldığını belirtmektedir. Bu anlamda H2 katılımcısının "*Bir torba var ve o torbanın içine atıldık diye düşündüm ben. Bireysel olarak senin ya da benim bir önemimin kalmadığını düşündüm ben. O torbanın içine atıldık, herhangi bir tane, biri olacaktık yani.*"⁸ ifadesi, H6 katılımcısının "*Sen personelini sistemine küstürürsen, bu personeli tutamazsın.*" ifadesi ile S1 katılımcısının "*Kendi personelini bu kadar yıpratın, bu kadar çok çalıştıran ve bunun karşılığını en az seviyede veren kurumlardan birisi. ... Ciddi bir stres.*" ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda jandarma subayları, hem kaderlerini kontrol edemedikleri yönüyle yaşadıkları çaresizlik hissi ve kendi insanî var oluş amaçları dışında kullanıldıklarını düşünmeleri nedeni ile güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler. Bunun yanında kuruma küstürüldüklerini ve kurumdan uzaklaşmaya başladıklarını belirtmeleri yönüyle yalıtılmışlık boyutu ile işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran bir diğer neden de, kurumun aile bütünlüğünü ve aile bireylerinin özellikli durumlarını dikkate almadan atamalarını yaptığını düşünmeleridir. Rotasyonun yapılış esaslarını ortaya koyan mevzuata rağmen adil olunmadığını değerlendiren katılımcılar, aile bütünlüğünün bozulduğunu, aile bireylerinden birinin sağlık sorunlarını takip edebileceği donanımlı bir hastanenin olmadığı yere tayin edildiğini, bunun sonucunda aile bireylerinin ve kendilerinin psikolojik olarak etkilendiklerini

⁸ Altı çizili katılımcı alıntıları, katılımcıların hem işe yabancılaşma hem de istifa nedeni olarak belirttikleri ifadelerdir.

belirtmektedirler. Bu anlamda H4 katılımcısının "Haksız bir tayin. ... Aile bütünlüğüm bozuldu. ... Mahkemeye verdim. ... Komutanlık savunmasında ... çarpıtmaları filan görünce ben olayın düzeninin çok basit ve ... olduğunu gördüm. Mücadele bile etmemeye karar verdim. ... Bizim kızın git gide psikolojisi bozulmaya başlamıştı (Ayrı kaldıkları için)." ifadesi, S3 katılımcısının "Atamalarda adaletsizlik, ondan sonra kişilerin backgroundlarının hiçbir şekilde değerlendirilmemesi, geçmişinin hiçbir şekilde oraya yansıtılmaması, vakıf oldukları özelliklerin hiçbir şekilde değerlendirilmeden atamaların yapılması... / (Son atandığı yere dair) Çocuğum rahatsız. ... Dikkate alınmadı. ... Yeni evlenmişim ve aile götürülemeyecek bir garnizona gönderdiler." ifadeleri ile S4 katılımcısının "Eşimin durumu dolayısıyla bir sene daha ... çalışmam konusunda talepte bulunmuştum. Oradaki bir yüzbaşı bana -Kardeş sen bilirsin, insanlar geçici, kurumlar kalıcıdır.- ... Eşimle ayrı kaldık yaklaşık bir yıl." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda jandarma subayları kaderlerini kontrol edemedikleri ve ailelerine gerekli desteği veremedikleri düşüncesinden kaynaklanan çaresizlik hissi nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran bir diğer neden ise, subaylara yönelik ihtisaslaşmanın olmadığını ve aşırı iş yükü olduğunu düşünmeleridir. Bu anlamda H6 katılımcısının "Senin 1 kişiyle 3 kişiyle yaptırдың işi, aynı işin benzerini yapan polis teşkilatı 30 kişiyle yapıyor." ifadesi, S1 katılımcısının "Birçok insanın yapabileceği iş bir kişiye yükleniyor. ... Aynı anda çok fazla iş. ... profesyonelleşemeyen, her işten azıcık anlayan, ama hiçbir işi tam olarak bilmeyen bir yapıda ..." ifadesi ile S2 katılımcısının "Bakıyorsun adam komando tugayına gidiyor ... Oradan ... Bölük komutanlığına gidiyor, ilçe jandarma komutanlığına 2-3 yıl orada çalışıyor. Oradan veriyorlar köpek bölüğü komutanlığına." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sürekli değişik meslekî bilgiler gerektiren farklı birim ve birliklerde çalıştırılan jandarma subayları, organizasyon içerisindeki konumunu anlayamaması nedeniyle anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında görevlendirildiği birliğe göre bazen birden fazla birimin emir komutası verilen ve tüm bu işleri yetersiz personelle gerçekleştirmeye çalışan jandarma subayları da, bilgi ve personel yetersizliği sonucunda oluşan çaresizlik hissi nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran bir diğer neden, alt ve orta seviye komuta birimlerinde komutanlık yapan ve bir tesiste konuşlu birliğe emir komuta eden subaylara harcama ve donatım yetkisinin verilmemesidir. Bu anlamda H6 katılımcısının

"Maddi kaynaklarını etkin kullanacaksın. Birliklerine dağıtacaksın. Birliklerinin maddi imkânsızlıklarla işlerini yürütmek zorunda bırakmayacaksın." ifadesi ile S4 katılımcısının "Ne bütçemiz var, ne personel olarak çok yeterli, ne araç olarak çok yeterli." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kendi emir komutalarında bulunan personelin hem yaşam alanlarından sorumlu olan, hem de göreve yönelik her türlü hazırlığı araç ve gereç bağlamında dengeli bir şekilde plânlamaya çalışan jandarma subayları, imkânsızlıklar ve harcama-donatma yetkisine sahip üst komuta birimindeki komutanlarının yeterli şekilde destek olmamasından dolayı yaşadığı çaresizlik hissi nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Yapısal anlamda katılımcıların en çok sorguladıkları ve çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran bir diğer neden de; Jandarma'nın temel görevleri ve çok başlıklığıdır. Bu anlamda H1 katılımcısının "Adlî görevleri ve mülkî görevleri aslî görevlerdi. ... Savcı bir şey yapmamızı istiyordu. Tugay komutanı hayır, bana sormadan yapamazsınız diyordu. ... Kimin amir olduğunu bir türlü anlatamıyorduk diğer kuvvetlere. ... Diğer görevler ve özellikle askerî görevler, Jandarma'ya engeldi." ifadesi ile S1 katılımcısının "Asker olarak ya da bir jandarma olarak bakış açısı birbirinden çok farklı. Yani hem kolluk görevi, hem askerî görevler, hem diğer görevler, hem şunlar hem bunlar olmuyor yani. Bir kurumun çalışma sisteminin içerisinde sadece üstleri olarak başka bir makamın olması lazım yani tek bir makamın olması lazım. Yani karacı geliyor, Genelkurmay, şunlar şunları yapacaksınız diyor ... Vali geliyor. şunları şunları şunları yapacaksınız diyor." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda katılımcılara göre Jandarma'nın aslî görevleri, kolluk kapsamındaki adlî ve mülkî görevleri iken, garnizonda bulunan askerî makamların askerî görevlere öncelik verilmesini istemeleri sonucunda, jandarmanın subaylarının organizasyondaki rolüne anlam verememesi nedeniyle anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabildikleri görülmektedirler. Bunun yanında çok başlılığa dayalı sorun olarak; Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı yapısı ile en üst stratejik komuta birimince bir Kara Kuvvetleri Komutanlığı birliği gibi değerlendirilen Jandarma; aynı anda keşişen görevleri olduğunda, önceliği askerî görevlere verilmesini bekleyen asker amirleri ikna etmede yaşadıkları sıkıntıların yarattığı çaresizlik nedeniyle güçsüzlük boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran bir diğer neden; subayların hedeflerine ve hak ettiklerine ulaşmalarının önüne geçildiğine inanmalarıdır. Katılımcılar uğradıkları bir haksızlık olduğunda ya da karşılaştıkları sorun olduğunda iletebilecekleri kurumsal bir merciinin olduğuna inanmamaktadırlar. Bu anlamda H2 katılımcısının "Teşkilatın benim

beklentilerimi karşılayamayacağını düşündüğüm için ayrıldım... / Adalet dağıtırken, adalet arar hale geldim. ... Umudumu kaybettim. ... (Erken terfi) Alamadığımı öğrenince çok büyük hayal kırıklığı oldu." ifadeleri, H5 katılımcısının "*Meslek içerisinde ... hedefler koydum ... hepsi bloklandı. ... Benim var olma sebeplerim engellenmiş oldu."* ifadesi, H6 katılımcısının "*Personel politikaları şeffaf olacak teşkilatın. ... Görev de hakkaniyetli dağıtılacak ... ödül de ..."* ifadesi ile S2 katılımcısının "*Psikolojim bozuktu. İnsan üzülüyor. Elinden bir şey de gelmiyor. Çünkü karşısında devasa bir yapı var. Kendini anlatamıyorsun, dinleyen yok. Dinleyenler olsa bile, kimsenin elinden bir şey gelmiyor."* ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mevzuata göre sorunların üst amire, onun yeterli gelmediği durumlarda da iki üst amire iletilmesi esası varken (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.25-30), bu kaidenin işlemeyeceğine inanılması nedeniyle çaresizlik hissi ile güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, çalışmada kurumun işleyişinden kaynaklı jandarma subaylarını istifa kararı vermeye yönlendirebilen üç neden tespit edilmiştir. Bunlar; kurumun kendilerine değer vermediği yönünde oluşan algı, kurumun aile bütünlüğünü ve aile bireylerinin özellikli durumlarını dikkate almadan atamalarını yaptıklarını düşünmeleri ile subayların hedeflerine ve meslekî beklentilerine ulaşmalarının önüne geçildiğine inanmalarıdır.

2. Niteliklerine Uygun Görevlendirmenin Yapılmaması

Bir kurumun yönetim kadrosu için en önemli konulardan biri çalışanlarının motivasyonudur. Çünkü hem yöneticinin, hem de kurumun başarısı, iyi motive olmuş çalışanlarının kolektif çalışmasında gizlidir. Bu anlamıyla çalışanların nitelikleri kapsamında, bilgi, yetenek ve güçlerini kurumsal amaç doğrultusunda kullanabilmesi ve kendi varlığını gösterebilmesi önemlidir (Zeynel, 2014, s. 9). Jandarma subayları da mesleğe girdikten sonra edindikleri niteliklere ya da Jandarma'da çalışmaya başlamadan önce edindikleri ve de kuruma uyumlu hale getirebildikleri niteliklerine göre görevlendirmelerinin yapılmasını beklediklerini belirtmektedir.

Jandarma'ya yönelik hiçbir eğitim almadan kuruma katılan Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuş subay katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran önemli nedenlerinden biri; meslek içerisinde iken kendilerini geliştirdikleri alanla ilgili kasten görevlendirilmediklerine inanmalarıdır. Bu anlamda H1 katılımcısının "*... (bölümünü) bitirdim ... Zaten ... (o bölümde) kullanıyorlardı ... Artık ben yeterliyim, bundan sonrada burada kullanın (kuruma verdiği resmi yazının içeriğini kısaca bu şekilde özetledi) ... bu yazıya inat, hemen (başka bir birimi*

kastederek) tayinimi çıkardı." ifadesi ile H5 katılımcısının "Jandarmaya bilimi sokmaya çalıştım. ... Kurulacak ARGE birimine alınacaktım. Almadılar. ... Kriminoloji kursuna gönderilecektim, Amerika'ya. O engellendi." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kurum ihtiyacı olduğunu değerlendirdikleri konularda kendilerini yetiştirmeye çalışan jandarma subayları, yeni edindikleri niteliklerine yönelik görevlerde çalışma çabalarının, üst kademenin yaptığı psikolojik baskılar ve kurumun bu çabaları görmezden geldiğine inanmaları sonucunda yaşadıkları çaresizlik hissi nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında kuruma katkı sağlayabileceklerine inandıkları alanlarda görevlendirilmeyen jandarma subayları, bireysel standartlarının karşılanmaması nedeniyle de anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Sözleşmeli jandarma subay katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran en önemli nedenlerinden biri, lisans düzeyinde aldıkları eğitime uygun görevlendirmelerin yapılmadığına inanmalarıdır. Bu anlamda S3 katılımcısının "*Hukuk eğitimi almış ... komando bölük komutanlığına vermek kadar abesle iştilig bir olay olmaz ... Öğretmenlik yapmış dibine vurmuş artık hukuk mevzuatının ... Bari ilçe jandarma komutanlığına gönder.*" ifadesi katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Sözleşmeli jandarma subaylar, Jandarma Genel Komutanlığı'na katıldıktan sonra, lisans düzeyinde aldıkları eğitime uygun yerlerde görevlendirilme istekleri bulunmasına karşın, gerçekleşmediği durumlarda, tıpkı Kara Harp Okulu mezunu Jandarma subaylarla aynı gerekçelerle anlamsızlık ve güçsüzlük boyutlarıyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Katılımcıları çalıştıkları kurumdan uzaklaştıran en dramatik nedenlerden biri ise, mesleğe dair komutanlık, ilçe jandarma komutanlığı, komando birlik komutanlığı gibi görevlerin, kendilerine uygun olmadığına inanmalarıdır. Bu anlamda H6 katılımcısının "Mesleğin bana göre olmadığını zaten başından beri biliyordum ama. Neticede şu anki kararı almam gerekecekti ilerde bir gün. Bunu hissedebiliyordum. Bu ana kendimi hazırlayabilmek için yüksek lisansımı yaptım. İşte sınavlara çalıştım. İngilizcemi daha da geliştirdim. Doktora için çaba sarf ettim yani." ifadesi, S1 katılımcısının "*(Karakol komutanlığını kastederek) Bu görevi yapamayacağımı düşünüyordum.*" ifadesi ile S2 katılımcısının "*Bunu harp okulundan mezun subaylar kendilerine has bir şey olarak gördükleri için. Aslında benim öyle bir amacım da yoktu. Yok bölük komutanlığı yapayım, subaylık yapayım.*" ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Jandarma Genel Komutanlığı'nda subaylar İlçe Jandarma Komutanlığı ve Komando Birlik Komutanlığı yapmak için eğitilmektedir. Bu görevleri kendilerine uygun görmeyen jandarma subayları

kurumun kuruluş amacının dışında beklentilere girmeleri nedeniyle kendine yabancılaşma boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Hatta kendine yabancılaşma boyutunun derinleştiği H6 gibi katılımcılarda, çalıştıkları iş dışında başka bir alanda kendilerini geliştirmeye çalışarak, mevcut bulunduğu işteki mutsuzluklarının derinleştiği görülmektedir.

Bu tema altındaki en önemli yabancılaşma nedeni, kurumdaki görevlendirmede liyakate dikkat edilmediğine dair vurgudur. Bu anlamda H2 katılımcısının *"Yoksa tamamen hepsini atıp bir torbaya değerlendirirsen ... beyin takımında ve gelecekte yön verecek vizyon sahibi insanları da bu şekilde kaybedersin."* ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kendisini daha verimli ve etkili olabileceği görevler için yetiştiren liyakatli jandarma subayları, kurumun kendilerini yetiştirdikleri alanı dikkate almadan görevlendirmelerini yaptığına inanmaları sonucunda, kendi kaderlerini kontrol etmekte başarısızlık hissi yaşamaları nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında kurum içerisindeki varlığını ve rolünü sorgulamaya başlamaları nedeniyle anlamsızlık boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, niteliklerine uygun görevlendirmenin yapılmamasının yarattığı işe yabancılaşma, istifa kararında etkili görülmektedir. Zira bu temaya dair istifanın, kurumun sistematik atama politikasının yarattığı yabancılaşma sonucu entelektüel subaylarca verilen bir karar olduğu değerlendirilmektedir.

3. Harp Akademisi Sınavı ve Kurmaylık Sistemi

Görüşülen Kara Harp Okulu mezunu subayların tamamında mesleğin başında kurmay subay olmak idealinin olduğu görülmektedir. Kara Harp Okulu mezunu Jandarma subaylarına göre, Harp Akademisi sınavını kazanarak kurmay subay olmak, öncelikle general olarak stratejik komuta birimlerinin yönetim kademesinde yer alabilmek, yurtdışı daimi görevlere gidebilmek ve H2 katılımcısının da *"Kurmay olmazsan bu şeyde seni kesinlikle dinlemezler. istediğin kadar allame-i cihan ol, istediğin kadar doktoralar yap, ... profesör ol dinlemezler."* ifadesinde yer aldığı gibi yönetimde söz sahibi olabilmek için ön koşuldur.

Katılımcıların ifadelerine göre, Harp Akademisi Sınavı'na hazırlanma safhasının Kara Harp Okulu mezunu subayları meslekten uzaklaştıran bir süreç olduğu görülmektedir. Bu anlamda H1 katılımcısının *"Akademinin jandarmayla, ne sınavının, ne de kendi verdiği eğitimin bir alakası yok."* ifadesi, H3 katılımcısının *"Kurmaylığın mantığında ... Daha çok savaş koşullarında veya seferberlik halinde ... bizim görevler daha çok adli ..."* ifadesi, H4 katılımcısının *"Yaklaşık 3 ay boyunca kurmaylık sınavını kazanmış kişinin performansı ile çalıştım. Bu süreçte de, yanlış hatırlamıyorsam 2 kere tekrar yaptım bütün kaynakları. Onun*

haricinde başka bir esaslı çalışmam olmadı. Sonra da zaten yok dedim. Bu iş bana göre değil diye. Zaten ayrılma ve istifa kararımı o dönemde verdim." ifadesi ile H6 katılımcısının "O sınava çalışmak için hem mesaiden çalacaksın, mesaide o işe çalışacaksın, yoğunlaşacaksın, hem aile hayatını bir kenara atacaksın o sınava yönelik çalışacaksın. E sonrasında hadi kazandın diyelim. Elde edeceklerini gördüğümde, örnekler var çünkü önümüzde. Attığım taşın, ürküttüğüm kurbağaya değmeyeceğine inandım" ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Jandarmanın hukuka ve kolluk uygulamalarına dayalı yapılanmasına karşın, sınavın Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın savaşa hazırlık görevinin ön planda olduğu mevzuata dayalı olması, Jandarmanın görev kapsamına giren hukuk mevzuatına dayalı hiçbir sorunun olmaması ve mesleğe dair öğrendikleri bilgilerden farklılık içermesi nedeniyle jandarma subayları anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında işyerinde ve evde dahi, ayları hatta yılları gerektiren çalışma temposu nedeniyle jandarma subayları, iş yaşamının içindeyken işten uzaklaştırması ve kendilerine otorite anlamında gücün dışında, bilgi ve meslekî bir yetkinlik vermeyeceğini bildiği mevzuatı çalışması yönüyle kendine yabancılaşma boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Ayrıca bu sınava çalışma sürecinde ailelerinden uzaklaşmaları nedeniyle yalıtılmışlık boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Harp Akademisi'ni başarı ile bitirmiş kurmay subaylarla meslekî tecrübelerine de değinen katılımcılar, aldıkları yoğun Kara Kuvvetleri Komutanlığı mevzuatına dayalı eğitimlerden sonra, Jandarma mesleğine dayalı bilgiden ve meslekî tecrübeden uzaklaşan kurmay subayların, adli ve mülkî görevlere dayalı hukuksal konulara vakıf olmadıklarını belirtmektedirler. Bu anlamda H2 katılımcısının "Yönetim kademesindeki kurmaylar, ... yönetimden tamamen bihaber." ifadesi, H4 katılımcısının "Kurmay adamlar jandarmaya, jandarma bilgisi boyutu ile değil de sadece analitik yaklaşım boyutu ile bir şeyler katıyorlar." ifadesi, H6 katılımcısının "(Kurmayların) sisteme katkı sağlamadıklarını zaten hepimiz biliyorduk. ... Jandarma mesleğine artık değer katacak bir adım atmadıklarını görebiliyorduk." ifadesi, S3 katılımcısının "Adli görev anlamında bir şey kattıklarına inanmıyorum." ifadesi, S4 katılımcısının "Adli olaylara çok vakıf olduğu söyleyemem." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda meslekî açıdan önemli bu bilgiden uzaklaştıkları için de Jandarma'nın hukuka ve kolluk uygulamalarına dayalı görevlerinden öte, görev anlamında çok az artı değer sağlayan askerî görevlere yönelik emir verebilme yeteneklerinin bulunduğunu da vurgulamaktadırlar. Bu anlamıyla kurmay subayların Jandarma'daki kolluk görevlerini çok anlamadıkları için, yapıyormuş gibi görünme eğilimde olduklarına değinmektedirler. Bu kurumsal eğitim politikasının yarattığı hatayı

sorgulayan jandarma subayları, üst seviye ve stratejik komuta kademesindeki kendine yabancılaşma boyutuyla yabancılaşan yöneticiler olan Kurmay subayların durumunu değerlendirerek, anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Bu tema altında bulunan işe yabancılaşma nedenlerinin, istifa kararının alınmasında doğrudan bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

4. Sözleşmeli Subaylık Sistemi

Her örgüt personel açığını kapatmak için özgün yöntemlerle personel tedarik yöntemleri uygulayabilir. Jandarma Genel Komutanlığı da subay açığını kapatmak için, fakülte düzeyinde bir okulu bitirerek, yapılan sınavları başarı ile bitirenleri sözleşmeli subay olarak görevlendirmektedir (Söz.Sb.Astsb.Kan., 2001).

Mevzuata göre en fazla 21 yıl Jandarmada görev yapabileceklerini belirten istifa etmiş sözleşmeli subaylar, özellikle disiplinsizlik, sağlık durumlarının el vermemesi, bir kaza sonucu yaralanma vb. gibi sebeplerle iş akitlerinin sonlandırılacağı düşüncesi ile yaşadıkları gelecek kaygısı nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Ayrıca angarya işlerde kullanıldıklarını değerlendirmeleri sonucunda sahip oldukları amacın dışında kullanıldıklarına inanmaları nedeniyle de güçsüzlük boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Emeklilik hakları ile ilgili mevcut belirsizlik sonucunda Sözleşmeli Subaylar, çalışmalarının geleceğe dair yaratacağı sonuçları hakkında net bir öngörüye sahip olmadıklarını belirtmektedirler. Bu anlamda S1 katılımcısının "*Kanunumuzda belli olan süre 21 yıl yapılacağı ... Yüzbaşının sonuna kadar gidebileceğim... Emekli olamayacağım.*" ifadesi katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sözleşmeli subaylar anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Ayrıca istifa etmiş sözleşmeli subay katılımcılar, kendilerine atfen yapılan olumsuz yakıştırmalar ile kurumsal yapıda kabul görmediklerini değerlendirmektedirler. Bu anlamda S2 katılımcısının "*Bize subay gözüyle bakmıyor TSK. Kullanılıp atılacak bir peçete gibi bakıyorlardı. ... Bize poşet subay⁹ diyorlardı.*" ifadesi ile S4 katılımcısının "*Çok fedakârca çalışıp, karşılığında sanki bir hiçlik gibi bir şey hissediyorduk.*" ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda diğer subaylarla anlamlı ilişki kuramadıklarını değerlendirmeleri nedeniyle sözleşmeli subaylar, yalıtılmışlık boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

⁹ Sahte subay anlamına gelen, kurumsal alt kültüre yerleşmiş bir argo tanımlama.

Sözleşmeli subay katılımcıların gelecek kaygısını ortadan kaldıracak kurumsal çözüm olarak sunulan muvazzaf subaylığa geçiş sınavı, katılımcılarca hem adil görülmemekte, hem de kontenjanı kısıtlı görülmektedir. Bu anlamda S2 katılımcısının "Muvazzaf subaylığı sınavını kazandım. Orada mülakatta o ... komisyonun başındaydı. Dolayısıyla beni almadı zaten mülakatta eledi." ifadesi ile S4 katılımcısının "Neden sözleşmeli subaylık kadrosundan muvazzaflığa geçiş konusunda bu kadar engellemeler var. Ya da kontenjan..." ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda muvazzaf subaylığa geçiş sınavını doğru bulmayan sözleşmeli subaylar, yaşadıkları kendi kaderini kontrol etmekte başarısızlık hissi sonucunda, güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, sözleşmeli subaylık sisteminin yarattığı işe yabancılaşma, istifa kararında etkili görülmektedir. Sözleşmeli subaylıkta en fazla 21 yıl çalışabileceklerini ve emeklilik haklarına dair belirsizliklerin olduğunu belirten sözleşmeli subaylar, güvencesi olan başka bir iş bulduklarında istifa kararı verebilmektedir.

5. Yönetim Kadrosunun Tavırları

"Yöneticiliğin esası, kuruluş felsefesi adalet üzerinedir. Yani ne kadar adaletliysen o kadar iyi yönetirsin." ifadesi ile yönetimde adaletin önemini vurgulayan H2 katılımcısı, bir komutanın adaletten uzaklaştığı zaman temel yönetim prensiplerinden birini yerine getirmemiş olması sebebiyle personele ve kuruma zarar vermiş olabileceğini belirtmektedir. Katılımcılara göre adaletli bir şekilde, hak eden personelin ödüllendirilmesi çok önemlidir. Fakat yurtdışında görevli olduğu sırada yapılan denetimde bulunmayan ve herhangi bir fonksiyonu bulunmayan personele takdir verilerek ödüllendirilmesi gibi yönetim kadrosunun adaletten uzak olduğunu gösteren durumlar gerçekleşebilmektedir. Bu gibi durumlar, alt ve orta seviye komuta birimlerinde bulunan subayların öğrendiği, komutan özelliklerinden ahlâkî değerlere sahip olmak ilkesine ters düşmektedir. Kayalak ve arkadaşlarının (2008) belirttiği idealdeki komutanlık özelliklerine uymayan bu yöneticilerden kaynaklı olarak jandarma subayları, kendilerine öğretilen doğruları sorgulamaları nedeniyle anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında yönetim kadrosunda bulunan komutanlarınca haksızlığa uğratılabilecekleri ve kendi haklarını koruyamayacaklarına dair kaygıları nedeniyle güçsüzlük boyutu ile de işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

H5 katılımcısı Jandarma Genel Komutanlığı'nın, kurumun kuruluş amacına ve mesleğin ihtiyaçlarına uygun, mantıksal bir düzen içerisinde kurulduğunu belirtmektedir.

Fakat katılımcılar kurumun işleyişine uygun oluşturulan bu mantıksal düzende, komutan olarak görevlendirilen üst kademe yöneticilerinin, yaptıkları işin kutsallığına inanmamaları, kurum değerlerine öncelik vermemeleri, halka hizmet yerine kendi menfaatlerine hizmet edecek şekilde emir komuta etmeleri ve kurumun imkânlarını suistimal etmeleri, farklı şekillerdeki gruplaşmalara dâhil olmaları gibi tamamen şahısların zaaflarına dayalı durumların gerçekleşmesi gibi durumlarda, yapılan işin mantıksız görüldüğünü belirtmektedirler. Bu anlamda H4 katılımcısının *"Başta benim amirlerim olmak üzere, daha üst tarafların hem görevin, hem bütün anlamda vatan millet gibi değerlerin ön planda olmadığını, bireysel kişisel sadece menfaat demiyim durumların da zaman zaman öne çıkabileceğini gördüm. Bu nokta beni zaten yoran ve sandığım gibi olmadığını düşündüren kırılma noktaları oldu."* ifadesi, H5 katılımcısının *"Askerlik, mesleğin özü aslında çok mantık isteyen bir şey ama. mesleği icra edenler üst seviye mantıksız... / Yaptığı işin kutsiyetine ... emir komuta edenlerin inanması gerekir... / Rüşvet yememekle, yedirmemekle. Kurum içinde komutanlarda da hediye vermediğimiz dolayı, ... sıkıntısını yaşadık... Çalışma mekanizması komutana hizmet değil, halka hizmet mantığıyla olması gerekir."* ifadeleri ile S2 katılımcısının *"Grup oluşturuyor adamlar."* ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yönetim kadrosundaki münferit olayların yaratmış olduğu ve öğretilen değerlerle bağdaşmayan durumlar nedeniyle jandarma subayları anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Günümüzde yönetime katılımın gerekip gerekmediği tartışması yerine, yönetime katılımın hangi düzeyde, hangi yöntemlerle, nasıl ve kimlerle uygulanması gerekliliği üzerine tartışılmaktadır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998, s. 240). Kendileri de karar verici olan subaylar, üst seviye ve stratejik komuta birimi yöneticileri tarafından karar almaya katılımlarının önlenmesine inanmaktadırlar. Bu anlamda H1 katılımcısının *"Astını da dinleyebilirsin. ... Otokrati ile yönetmek. ... Beyin fırtınası da yapıp, gene son kararı sen verebilirsin."* ifadesi ile S4 katılımcısının *"Sürekli sıkıntılı ve stresli bir görev yaratılıyordu. ... Karakol komutanı olarak bağımsız ve etkin bir alan bırakılmıyordu."* ifadesi katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda jandarma subayları kendilerinin amaçları dışında kullanıldıklarına inanmaları ve de üst yönetim kadrolarının müdahaleleri sonucunda, karar verme sürecinde kendilerini bağımsız hissetmemeleri nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcılar, personeline değer vermeyen bazı yöneticilerin, personelin hayatını önemsiz gören, sosyal ve insanî haklarına saygı göstermeyen, korkuya, baskıya, küçük düşürmeye dayalı sorumsuz bir yönetim anlayışları bulunduğunu belirtmektedirler. Bu

anlamda H3 katılımcısının "En baştaki sebep zihniyeti. ... Sadece senin hayatın değil, senin sorumluluğunda olan insanların da hayatı çok ucuz. / Koşuş gerçekten çok kötü ... -Orası beni ilgilendirmiyor- dedi. ... Ya nasıl ilgilendirmez. Bir tek ben senin personelin değilim. Buradaki askerler de senin personelin, ... Onların şartlarını iyileştirmekle yükümlüsün. / Operasyon var dediler ve ben çok hastaydım... -Çıkacaksın.- dediler. ..." ifadesi, S1 katılımcısının "Komutanların ... çok rahatlıkla insanları harcayabildiklerini, bunun için de ellerinde yeterli argüman gerek olmadığı, ... / (Haklı olduğuna inandığı bir konuda, denetleyen amiri ile yaşadığı tartışma sonucunda) ... 10 - 14 gün kadar oda hapsi ile cezalandırdı." ifadeleri, S2 katılımcısının "İnsan muamelesi yapmıyorlar. ... Adam altındaki adama dediğim gibi zamanı geldiğinde ölüp ... gidecek değersiz bir metaymış gibi bakıyorlar." ifadesi ile S4 katılımcısının "Komutanların baskısı, küçük düşürmesi, size çok değer vermemesi, fikirlerinize önem vermemesi. / Değer vermeyince onlarda bir hiçlik, tükenmişlik sendromu oluşuyor." ifadeleri katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda karşılaştıkları yönetim anlayışı sonucunda jandarma subayları, hiçlik duygusu yaşamaları nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında yönetim kadrosunda bulunan komutanlarının bu tavırlarından rahatsız olmalarından dolayı kuraldışı kabul edilen konuşmalar yapmaları nedeniyle de kuralsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Tespit edilen bir diğer neden, yönetimde zayıflık gösteren komutanların art niyetli maiyet tarafından yönlendirilmesi ve kışkırtılmasıdır. Bunun sonucunda katılımcılar zor duruma düşürüldüklerini belirtmektedirler. Bu anlamda H5 katılımcısının "(Art niyetli olduğunu değerlendirdiği astlar tarafından yanlış yönlendirilen bir komutanı ile yaptığı görüşmede) Kurmay albayla tartışıyoruz, ... -bana emir komuta edecek adamın benden akıllı olması gerekir- dedim. ... Beni kovdu." ifadesi ile S1 katılımcısının "İnsanları yönetme ve yönlendirme, daha çok politik davranma, siyasi hamlelerle insanları manipüle etme. ... Komutanları bile yönlendirebilmenin mümkün olduğunu, ama bunu benim gibi daha iyi niyetli ya da Kurşun Asker olanların yapamayacağını gördüm." ifadeleri katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu gibi durumlardan dolayı jandarma subayları yaşadıkları çaresizlik hissi nedeniyle güçsüzlük boyutuyla, bu duruma tepki olarak, üsleri ile kuraldışı kabul edilen konuşmalar yapmaları nedeniyle de kuralsızlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Burada altının çizilmesi gereken en önemli nokta, yönetim kadrosundaki hatalı örnekleri sıralarken; H3 katılımcısının "Binbaşı, albay olsam, o anki davranışların aynısını ben de yapacağım." ve S2 katılımcısının "Belki ben de yaptım altımdakilere." ifadelerindeki

samimi itiraflarıdır. Yanlış olduğunu belirttikleri uygulamaları zaman içerisinde kendilerinin de yapmak zorunda kalabileceklerini düşünen jandarma subayları, kendine yabancılaşma boyutuyla da işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, yönetim kadrolarının hatalı tavırlarının yarattığı işe yabancılaşma istifa kararında etkili görülmektedir. Bir amiri tarafından sistematik bir şekilde, ya da farklı farklı amirlerden haksız bir şekilde hatalı hareketlere maruz kalan subayların, yaşadıkları yabancılaştırıcı süreç sonunda istifa kararı aldıkları söylenebilir.

6. Mobbing

Çalışanların işyerinde sistematik bir şekilde psikolojik şiddete maruz bırakılarak yıldırılması olan mobbingin (ÇSGB, 2014, s. 9), her ne kadar yönetim kadrosunun hatalı tavırları içerisinde yer alması gerekiyor gibi görünse de, personelde yarattığı derin travmadan ve etkilerinden dolayı, ayrı bir tema olarak ele alınması gerekmektedir.

H1, H5, H6, S2 ve S4 katılımcılarından yapılan kodlamalara göre eski çalıştıkları işyerlerinde mobbing, mobbing yapan amirin daha üst amirlere subay hakkında yersiz iddialarda bulunarak itibarsızlaştırması, dinlenme saatlerinde zorla ve tehditle çalıştırması, işlenen herhangi bir suç olmamasına karşın askerî mahkemeye vermesi, asılsız şikâyetler sonucu idarî tahkikatlar yapması ve disiplin cezaları vermesi, sürekli olarak görev yerini değiştirmesi, personelin gururunu incitmesi gibi yöntemlerle yapılmaktadır.

Katılımcıların ifadelerine göre mobbing, evde huzursuzluk, çalışanın psikolojik anlamda zarar görmesi, uykusuzluk, yönetim kademesine ve kuruma güvensizlik yaratması gibi sonuçlar yaratmaktadır. Bu anlamda H1 katılımcısının "Adamın stresi psikolojik açıdan da baskı yaratmaya başlamıştı." ifadesi, H6 katılımcısının "Akşam eve geldiğimde, yahu streten; ne oturabiliyordum, ne uyuyabiliyordum. Her gün her gün işe gidip de, psikolojik harp yaşamaktan sıkıldım bunaldım kardeşim. Yani bir gelecek de göremedim. Bir çözüm yolu da yoktu bununla ilgili. / Uğraşamazdım bu heriflerle ..." ifadeleri ile S4 katılımcısının "Komutanların baskısı, küçük düşürmesi, size çok değer vermemesi, fikirlerinize önem vermemesi. / Değer vermeyince onlarda bir hiçlik, tükenmişlik sendromu oluşuyor." ifadeleri katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mobbingin yarattığı etki ile jandarma subayları, kaderlerine hâkim olamayacakları düşüncesi ve çaresizlik hissi nedeniyle, güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, mobbingin yarattığı işe yabancılaşma istifa kararında etkili görülmektedir. Bir amiri ya da farklı farklı amirleri

tarafından sistematik bir şekilde psikolojik baskıya maruz kalan jandarma subayları, yaşadıkları yabancılaştırıcı süreç sonunda istifa kararını bir kurtuluş olarak görmektedir.

7. Çalışma Arkadaşlarının Olumsuz Tavırları

Çalışma arkadaşlığı tabiri, aynı rütbedeki personelden, komutan vasfındaki subayın emir komutasındaki maiyete ve de üst rütbede de olsa, aynı seviyedeki bir birliğe emir komuta eden subaylara kadar olan tüm rütbeli personel için kullanılmaktadır.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın temel düzeninin askerî disipline dayalı olduğunu kabul eden istifa etmiş katılımcılara göre, özellikle sivil halk ile iletişime geçen personelde, askerî disipline aykırı davranma eğilimi ortaya çıkabilmektedir. Bu anlamda H4 katılımcısının *"Jandarma içerisindeki laçkalığı ... Hem çok yönlülüğü, hem de görevler esnasında sivil halk ile yoğun iletişimde olmanın getirdiği, askerlik dışı davranma eğilimi. Ve bunu organik yapıya da yayma eğilimi."* ifadesi katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda katılımcılar, bazı çalışma arkadaşlarının, kurumun verdiği eğitimin ve kurum beklentilerinin dışında davranışlarda bulunulması nedeniyle, kendine yabancılaşma boyutuyla işe yabancılaşma yaşadıklarını belirtmektedir. Buna tanık olan jandarma subayları, meslekî beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle, anlamsızlık boyutu ile işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Bu tema altında bir diğer işe yabancılaşma nedeni askerî disiplini sağlamakta güçlük **çeken subay** örneğinde görülmektedir. Karaduman ve Arkadaşlarına (2008, s. 12) göre disiplin ve itaat askerliğin temelidir. TSK'de, "kanunlara, nizamlara ve amirlere mutlak bir itaat ve astının ve üstünün hukukuna riayet" (İç.Hiz.Kan., 1961, s. md.13) olarak tanımlanan disiplini sağlamak Jandarma Genel Komutanlığı'nda hangi kademedede olursa olsun komutan konumundaki her amirin görevidir (İç.Hiz.Yön., 1961, s. md.3). Bu anlamda S1 katılımcısının *"Jandarmada bir personeli yıpratmak istiyorsanız. Onun çok basit yolları var. Bunlardan bir tanesi de, özellikle komutanı yıpratmak istiyorsanız, altına gerçekten sorunlu insanları yerleştirmeniz. / Kendilerine verilen görevleri tam anlamıyla hiç yapmak istemeyen, bazılarını hiç yapmayan bir karakter yapısındaydı."* ifadeleri katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda S1 katılımcısına göre bir subay amirleri tarafından yıpratılmak, diğer anlamıyla mobbinge maruz bırakılmak isteniyorsa; özellikle sorunlu personelin emri altına verilmesi yoluyla, verimliliğinin azaltılmak istendiğini düşünebilmektedir. Böyle bir durumla karşılaştığını değerlendirilen jandarma subayları, çaresizlik ve kendi kaderini kontrol edemediği hissi nedeniyle, güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir. Bunun yanında, askerî disiplinin sağlanması yönünde

kendilerine geniş yetkiler verilen jandarma subaylarının, bu yetkileri bilmediklerinden ya da nasıl kullanacağını bilmediğinden kullanmaması sonucunda, kendine yabancılaşma boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabildikleri de söylenebilir.

Çalışma arkadaşlarına dair işe yabancılaşma nedenlerinden bir diğeri, amir konumunda bulunan üst ya da stratejik komuta kademesinde bulunan komutanların speküle edilerek, kendilerine karşı kışkırtılması olduğu söylenebilir. Bu anlamda S1 katılımcısının *"İnsanları yönetme ve yönlendirme, daha çok politik davranma, siyasi hamilelerle insanları manipüle etme. ... Komutanları bile yönlendirebilmenin mümkün olduğunu, ama bunu benim gibi daha iyi niyetli ya da Kurşun Asker olanların yapamayacağını gördüm."* ifadesi katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu durumla karşılaşan jandarma subayları, üst ve stratejik komuta kademesindeki komutanlarının kendilerine yönelik yıpratıcı eylemlerde bulunması ve kaderlerini kontrol edemediklerine inanmaları nedeniyle güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedir.

Ayrıca sözleşmeli subaylar, Kara Harp Okulu mezunu subaylar tarafından dışlandıklarını düşünmektedirler. Bu anlamda S2 katılımcısının *"Silahlı kuvvetlerin harp okulu mezunu olmayan insanlara bakış açısı birincisi. Yani mesleğe hiç kendimi ait hissetmedim. Çünkü ait hissettirmiyor yapı, hep dışlıyorlar."* ifadesi katılımcının konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kurumdan dışlandıklarına inanan sözleşmeli subaylar aidiyet bağlarını kaybetmeleri nedeniyle, yalıtılmışlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, çalışma arkadaşlarının olumsuz tavırlarının yarattığı işe yabancılaşma, istifa kararında etkili görülmektedir. Bu durumun, doğrudan bir istifa nedeni olmaktan çok, sözleşmeli subaylar açısından diğer istifa nedenlerini destekleyici nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.

8. Toplumun Olumsuz Tutumu

Bir mesleğin toplum içerisinde güç, sosyal avantaj ve statü sağlaması, insanların o mesleği seçiminde önemli bir rol oynamaktadır (Tracey ve Rounds, 1996'dan akt. Yılmaz, 2016, s. 15). Askerî bir kolluk kurumu olan Jandarma Genel Komutanlığı'na girerek subay olmayı tercih eden katılımcıların da Jandarma'nın asker kimliğinin sağladığı itibardan etkilendikleri söylenebilir. Zira S2 katılımcısının *"Eskiden Silahlı Kuvvetler böyle miydi? Peygamber Ocağı diye biliniyordu, en güvenilir kurumdu."* ifadesi ile çalışılan kurumun toplumdaki itibarının yüksek olmasının, çalışma hayatında önemli bir değer olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcılar, hem silahlı kuvvetlerin yanlış uygulamaları, hem de devlet mekanizması içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri'ni itibarsızlaştıran Ergenekon Davası gibi süreçlerin yaşanması nedeniyle, toplumun her kesimindeki insanın kurumu ve kurumda çalışanları ötekileştirmeye başladıklarına inanmaktadırlar. Bu anlamda H1 katılımcısının *"10 Kasım törenine gittiğimde, halk askeri yuhluyordu. ... Öyle bir saygınlığı da kalmamıştı."* ifadesi, H3 katılımcısının *"Milletimizde asker ve sivil diye bir ayırım var. ... Başkalaştırıyorlar ... yabancı bir ırkmış gibi, ... bir yaratık, bizden değil, insan değil yani. / Sen insanların rahatı, huzuru için canla başla mücadele ediyorsun. Ciddi sıkıntılar yaşıyorken, insanlardan bunun en azından saygısını bile görememek, insanı üzüyor tabii ki. Yaptığın işte sonuçta duygusal tatmin de çok önemlidir."* ifadesi, H6 katılımcısının *"Hem toplumun bakış açısı, hem silahlı kuvvetlerin yanlışları, hem devletin yaklaşımı, onların hepsi birer etken, birer faktör. Önceden insanlar üniforma gördüklerinde saygı duyuyorlardı ... Şimdi bırak saygı duymayı, adam elinden gelse, seni bir kaşık suda boğacak yani ... Pompacısında da hissettim, üniversite profesöründe de hissettim. / -Amaaann... Asker değil mi? Hiçbir şey bilmez. Kör cahil. Bir şey yaptıkları da yok zaten. Devletin parasını yerler. Zevk-ü sefa içerisinde yaşarlar. Yaralı parmağa ...- hissiyatını gördüm."* ifadesi ile S2 katılımcısının *"Ergenekon Davası. ... Sanki Silahlı Kuvvetler darbeci, düzeni değiştirmeye yönelik eğilimler içerisinde bulunuyorlar diye topluma lanse edildi. / Emniyete gidiyordum, araba almıştım. Plaka çıkartıyoruz ya. Ondan sonra adama askerî kimliğimi verdim. Adam (polis) -... Darbeci bunların hepsi. ...- Ben dedim. Toplum bizi silmiş kafasından."* ifadeleri katılımcıların konu ile ilgili bakış açısını somut olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda H1 katılımcısının 10 Kasım Atatürk'ü Anma Töreni'nde yuhanmaları, S2 katılımcısının Emniyet Müdürlüğü'ne plaka çıkarmak için gittiğinde emniyet görevlilerinin kendilerine dair "darbeci" ifadesi ile yapmış olduğu sözlü sataşması gibi örnekler, jandarma subaylarının toplumdaki dışlandıklarına inanmalarına neden olabilmekte ve bu gibi nedenlerle yalıtılmışlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler. Toplum tarafından dışlanma sürecinde, H6 ve S2 katılımcıları, toplumun asker kimliği bulunanları, bilgisi olmayan, iş yapmadan para kazanan, keyfi için yaşayan, yardım etmeyi sevmeyen, darbeci insanlar olarak algıladıklarına inanmaktadır. Hatta H3 katılımcısının ifadesi ile yabancı bir ırk, bir yaratık, bizden olmayan, insan olmayan varlıklar gibi algılandıklarına inanmaktadırlar. Bu yönü ile sivillerin askerlere dair tutumu, jandarma subayları açısından ciddi boyutta bir işe yabancılaşma nedeni olarak görülmektedir.

Katılımcıların -altı çizili şekilde belirtilen- ifadelerine göre, toplumun olumsuz tutumunun yarattığı işe yabancılaşma, istifa kararında etkili görülmektedir. Zira içinde

yaşadığı toplumdan soyutlanma şeklinde gerçekleşen süreç sonucunda, jandarma subayları istifa kararı verebilmektedir.

SONUÇ

İster kâr amacıyla meta veya hizmet üretme, isterse de maddî bir beklentisi olmadan hizmet sunma amaçlı olsun, örgütlerin tamamı, kuruluş amaçlarına uygun yönetim politikaları ile çalışanlarını yönlendirmektedir. Örgütsel bir yapı olması nedeniyle, devlet kurumlarının da çalışanlarında, tıpkı kâr amaçlı örgütsel yapılardaki çalışanlarda olduğu gibi, bir takım sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu kapsamda işe yabancılaştırma, devlet kurumlarında çalışanlar için de önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu çalışmada, bir devlet kurumu olan ve kırsalda kamu güvenliğini sağlayan Jandarma Genel Komutanlığı'nın, alt ve orta seviye komuta birimlerinde görev yaptıktan sonra, çeşitli nedenlerle istifa etmiş subaylarının bakış açılarından, işe yabancılaştırma nedenleri ile istifa nedenlerini anlamayı amaçlamaktadır. Bunun yanında, çalışmada işe yabancılaştırmanın istifa kararı almaya neden olup olmadığının da ortaya konulması amaçlanmıştır.

İşe yabancılaştırmanın sonuçlarından olan tükenmişlik ve iş doyumuna dair jandarma personeli ile ilgili yaptığı çalışmada Atakan (2007), her ne kadar personelin tükenmişlik yaşamadığı ve iş doyumlarının yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşmış olsa da, istifa etmeyi tercih eden jandarma subayları için durumun aynı olmadığı söylenebilir. İstifa eden jandarma subaylarının işe yabancılaştırma yaşadıkları ve kendi ifadeleri ile psikolojik durumlarının da, kurum içerisinde yaşadıkları travmalar nedeniyle etkilendiği mülakat verilerinden hareketle söylenebilir.

Bu kapsamda istifa eden jandarma subaylarında, görüşme verilerinden hareketle, sekiz başlık altında, çeşitli nedenlerle işe yabancılaştırma yaşayabildikleri görülmüştür.

Birinci başlıktaki işe yabancılaştırma nedeni kurumun işleyişinden kaynaklı ve çalışanları olumsuz etkileyen etmenlerdir. Bunlar: (1) İstifa etmiş jandarma subaylarının kurumun kendilerine değer vermediğine inanmaları, (2) Kurumun aile bütünlüğünü ve aile bireylerinin özellikli durumlarını dikkate almadan atamalarını yapması sonucunda aile bütünlükleri zarar gördüğü için işe olan motivasyonlarını kaybetmeleri, (3) Subaylara yönelik ihtisaslaşmanın olmaması ve aşırı iş yükünün olması sonucunda dikkatlerini belli bir konuya yoğunlaştıramamaları, (4) Alt ve orta seviye komuta birimlerinde komutanlık yapan ve bir tesiste konuşlu birliğe emir komuta eden subaylara harcama ve donatım yetkisinin verilmemesi sonucunda personeline yeterli sosyal imkânları veremediğine ve görevin gereklerini yeterince yerine getiremeyeceğine dair kaygı yaşamaları, (5) Jandarma'nın dört

başlık altındaki temel görevlerinin iş yükünü arttırması ve buna bağlı çok başlılığın karışıklıklara neden olması sonucunda görevinde verimli olamadığına inanmaları, (6) Hedeflerine ve hak ettiklerine ulaşmalarının önüne geçildiğine inandığı için kurum içerisindeki rolünü anlayamamalarıdır.

İkinci başlıktaki işe yabancılaşma nedeni yönetim kadrosunun olumsuz tavırları kapsamındadır. Bunlar: (1) Adaletten uzak tavırları olan, mantıksız, yönetime katılıma önem vermeyen, yönetimde zayıflık gösteren üst seviye ve stratejik komuta birimlerinin başındaki komutan örnekleri nedeniyle jandarma subaylarının kendilerini ifade edememeleri, (2) Haklarını koruyamayacaklarına inanmamaları; (3) Kendileri de bir karar verici olmalarına karşın, üst kademe yöneticilerinin karar verme süreçlerine katılmalarına fırsat vermediklerine, kendi karar alanlarında da özerkliklerinin olmadığına inanmalarıdır.

Üçüncü başlıktaki işe yabancılaşma nedeni kurumun liyakate önem vermediği inancına dayanmaktadır. Subaylar niteliklerine uygun yerlerde görevlendirilmemeleri sonucunda, geleceğe dair beklentilerini gerçekleştiremeyeceklerine inanmaktadır.

Dördüncü başlıktaki işe yabancılaşma nedeni maruz kalan personeli önemli ölçüde yıpratran mobbingdir. Yarattığı çaresizlik hissi nedeniyle, çalışanlarda ciddi travmalar yaratmaktadır.

Beşinci başlıktaki işe yabancılaşma nedeni çalışma arkadaşlarının askerî disipline, silâh arkadaşlığı bilincine ve birlik ruhuna zarar veren olumsuz tavırlarıdır.

Altıncı başlıktaki işe yabancılaşma nedeni ise hizmet ettikleri toplum tarafından dışlandıklarına inanmalarıdır. Toplum tarafından dışlanan subaylar, meslekî itibarlarının kalmadığına inanmalarından dolayı işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Yukarıda sayılan nedenler, hem Kara Harp Okulu mezunu, hem de sözleşmeli olup istifa eden jandarma subaylarını etkilemekle birlikte; çalışma kapsamında yer alan farklı subay gruplarını etkileyen işe yabancılaşma nedenleri de bulunmaktadır. Şöyle ki, Harp Akademisi sınavına hazırlık çalışmaları içinde bulunan Kara Harp Okulu mezunu jandarma subayları, kendi kurum mevzuatı ile ilgisi olmayan sınava harcadıkları zaman ve işlerinin gereklerini tam olarak yerine getirememelerinden dolayı da işe yabancılaşma yaşayabilmektedirler.

Sonuncusu ise sözleşmeli subaylık sisteminin yarattığı gelecek kaygısı nedeniyle sözleşmeli subaylarda görülen işe yabancılaşmadır.

Çalışmada incelenen ikinci konu jandarma subaylarının istifa nedenleri olup, görüşme verilerinden hareketle, subayların yedi başlık altında, çeşitli nedenlerle istifa kararı alabildiği görülmüştür.

Birinci başlıktaki istifa kararının nedeni kurumun işleyişinden kaynaklı ve çalışanları olumsuz etkileyen etmenlerdir. Bu kapsamda jandarma subayları kurumun kendilerine değer vermemesi, kurumun aile bütünlüğünü ve aile bireylerinin özellikli durumlarını dikkate almadan atamalarını yapması, hedeflerine ve hak ettiklerine ulaşmalarının önüne geçildiğine inanmaları nedeniyle istifa kararı verebilmektedir.

İkinci başlıktaki istifa kararının nedeni yönetim kadrosunun olumsuz tavırları kapsamındadır. Bu kapsamda jandarma subayları özellikle maiyetine adaletli davranmayan, insan olarak değer vermeyen, şahsî çıkarlarını önde tutan, zayıf kişilikleri sebebiyle yönlendirilmeye açık olan, fikirlere değer vermeyen komutan tipleri ile çalışırken, uğradıkları haksızlıklardan ve küçük düşürücü eylemlerden sonra da istifa kararı verebilmektedir. Ayrıca subayların niteliklerine uygun görevlere atanmamaları, mobbinge uğramaları ve toplumun askerleri dışlayan olumsuz tutumları nedeniyle de istifa kararı verebilmektedirler.

Yukarıda sayılan istifa nedenlerine ek olarak sözleşmeli subaylar, muvazzaf subaylığa geçemedikleri için yaşadıkları gelecek kaygısı nedeniyle ve çalışma arkadaşlarının olumsuz tavırları nedeniyle de istifa kararı verebilmektedirler.

Çalışmada incelenen üçüncü konu ise jandarma subaylarının istifalarında işe yabancılaşmanın etkisidir. Kurumun işleyişinden kaynaklı çalışanları olumsuz etkileyen etmenler kapsamındaki istifa nedenleri aynı zamanda güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma nedenidir. Diğer bir istifa nedeni olan subayın niteliklerine uygun görevlendirmesinin yapılmaması güçsüzlük ve anlamsızlık boyutuyla işe yabancılaşma nedeni iken, yönetim kademesinin hatalı tavırları güçsüzlük, anlamsızlık ve kuralsızlık boyutlarıyla; mobbing güçsüzlük boyutuyla işe yabancılaşma nedenleridir. Kurumda hak arama yollarının kapalı olduğuna inanan katılımcılarda güçsüzlük boyutu daha net bir şekilde görülmektedir. Ayrıca toplumun askerleri dışlayan tutumunda, kurumun hatalarından ve kurumun kendisini ifade etmesindeki yetersizliklerinden dolayı da, topluma yönelik olarak subaylarda sadeceyalıtılmışlık boyutuyla işe yabancılaşma yaşanabildiği görülmektedir.

Bununla birlikte, yukarıda sıralanan istifa nedenlerinin dışında, sadece sözleşmeli subayları etkileyen istifa nedenleri de bulunmaktadır. Bunlardan sözleşmeli subaylıktan muvazzaflığa geçilememesi nedeniyle oluşan gelecek kaygısı güçsüzlük boyutuyla; çalışma arkadaşlarının olumsuz tavırları da güçsüzlük ve yalıtılmışlık boyutlarıyla işe yabancılaşma nedenlerindedir.

Katılımcıların istifa nedenlerine bakıldığında, subayların sadece tek bir nedenle istifa etmedikleri, istifalarında birden fazla nedenin etkili olduğu söylenebilir. Her katılımcı istifasına dair en az iki neden belirtmiştir. Tüm belirttikleri istifa nedenlerine ek olarak başka

yabancılaşma nedenlerinin de istifa kararı almalarında etkili ve destekleyici olduğu verilerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, subayların ifade ettikleri istifa kararına ulaşmaları, yabancılaşmalar zinciri olarak tanımlanabilecek bir süreç sonucunda gerçekleşmektedir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç, güçsüzlük boyutuna dair olandır. İstifa nedenlerinden biri (toplumun olumsuz tutumu) hariç, tüm nedenlerde bu boyutun etkisi bulunmaktadır. Travis (1986), Neal ve Seeman (1964), işe yabancılaşmada güçsüzlük boyutunun çalışan üzerindeki baskın etkisine çalışmalarında yer vermişlerdir. Bu anlamıyla, işe yabancılaşmayı ortaya çıkaran güçsüzlük boyutunun yoğun bir şekilde yaşanması, jandarma subaylarının istifa kararını vermesinde de etkilidir.

KAYNAKÇA

- Affinnih, Y. H. (1997). A critical reexamination of alienation. *Social Science Journal* , 34 (3), p383. 5p.
- Aiken, M., & Hage, J. (1966). Organizational Alienation: A Comparative Analysis. *American Sociological Review* , 31 (4), 497-507.
- Akın Kösterelioğlu, M. (2011). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşması Arasındaki İlişki (Doktora Tezi)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü.
- As.Cz.Kan. (1930 B, Mayıs 22). *Askeri Ceza Kanunu (Eski Tarihli)*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.3.1632&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=1632> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2016)
- As.Cz.Kan. (1930 A, Haziran 15). *Askeri Ceza Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.3.1632&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=1632> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2016)
- Atakan, A. (2007). *Jandarma Personelinin Tükenmişlik ile İş Doyum Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı.
- Avcı, T. (2009). *Kolluk Olarak Jandarmanın İşlevi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Genel Kamu Hukuku Bilim Dalı.
- Başaran, İ. E. (1992). *Yönetimde İnsan İlişkileri: Yönetimsel Davranış*. Ankara: Aydan Tes.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. Aydın, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bolton, C. D. (1972). Alienation and Action: A Study of Peace-Group Members. *American Journal of Sociology* , 78 (3), 537-561.

- CMK. (2004, Aralık 17). *Ceza Muhakemesi Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5271&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Ceza%20Muhakemesi&Tur=1&Tertip=5&No=5271> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 08 Mart 2016)
- Çapan, B. (2009). *Nuri Bilge Ceylan Sinemasında Yabancılaşma Teması Üzerine Bir İnceleme (Yüksek Lisans Tezi)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema Televizyon Anabilim Dalı.
- Çermeli, A., & Atabey, H. (2002). *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi Cilt 1*. Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü.
- ÇSGB. (2014). *İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi*. (E. Ö. Tümer, Dü.) Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Dinçer, Ö. (1992). *Örgüt Geliştirme: Teori, Uygulama ve Teknikler*. İstanbul: Timaş asım.
- Dis.Mah.Kan. (1964, Haziran 26). *Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkında Kanun*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.477&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Disiplin&Tur=1&Tertip=5&No=477> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2016)
- Doğan, F. (2010). *Polis ve Jandarma Teşkilatları Açısından İç Güvenlik Yönetimi, Sorunları ve Değişimi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.
- Durakbaşa, A. (2003). Sosyolojide Temel Kuramlar. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 11-44). Ankara: Martı Kitap Yayınevi.
- Elma, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması: Ankara İli Örneği (Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Em.Tşk.Kan. (1937, Haziran 12). *Emniyet Teşkilat Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.3.3201&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=3201> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016)
- Ergil, D. (1980). *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*. Ankara: Olgaç Matbaası.
- Fendoğlu, H. T. (1997, Temmuz). Adli Kolluk Üzerine... *Yargıtay Dergisi*, 229-242.
- Ferguson, I., & Lavalette, M. (2004). Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work. *British Journal of Social Work* (34), 297–312.
- Fromm, E. (2006). *Sağlıklı Toplum*. (Y. Salman, & Z. Tanrısever, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (1998). *Sevme Sanatı*. (I. Gündüz, Çev.) Ankara: Say Dağıtım Ltd. Şti.
- Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T., & Berk, K. (2012). *İdare Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gözler, K. (2010). *İdare Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Harp.Aka.Kan. (1989, Mayıs 31). *Harp Akademileri Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.3563&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=akademi&Tur=1&Tertip=5&No=3563> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2016)

Hürriyet. (2013, Şubat 21). Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/iste-son-3-yilda-istifa-eden-asker-sayisi-22650436> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2017)

İç.Hiz.Kan. (1961, Ocak 04). *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.4.211&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=4&No=211> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2016)

İç.Hiz.Yön. (1961, Eylül 06). *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.5905&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 19 Şubat 2016)

J.Kan. (1983, Mart 03). *Jandarma Teşkilat, Görev Ve Yetkileri Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.2803&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=2803> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2016)

J.Yntl. (1983, Aralık 17). *Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliği*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=3.5.837362&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 01 Mart 2016)

Karaduman, S., Eren, Ş., Güneş, M., Erol, E., Birgül, N., Tatar, İ., et al. (2008). *Disiplin*. Ankara: Kara Harp Okulu Bilgi Toplama ve Yayın Merkezi Yayınları.

Kayalak, Ü., Aydın, M., Çevik, T., Mandıracı, S., Yüce, A., Tabak, A., et al. (2008). *Liderlik Özellikleri*. Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.

KHK-668. (2016, Temmuz 27). *KHK 668*. [resmigazete.gov.tr](http://www.resmigazete.gov.tr): <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727m2.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727m2.htm> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2017)

Kolluk.Org. (tarih yok). *Kolluk Nedir*. Kolluk: <http://www.kolluk.org/?pnun=30&pt=Kolluk+nedir%3F> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016)

Konuk, O. (2003). Toplum ve Eğitim. İ. Sezal içinde, *Sosyolojiye Giriş* (s. 260-292). Ankara: Martı Kitap Yayınevi.

Macionis, J. J. (2005). *Sociology Tenth Edition*. USA: Pearson Prentice Hall.

Mandel, E. (1998). *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*. (A. Ünlü, Çev.) İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Marx, K. (2004). 1844 İktisadî ve Felsefî El Yazmaları. K. Marx, & Ö. Türkeş (Dü.) içinde, *Felsefe Yazıları* (A. Fethi, Çev., s. 17-101). İstanbul: Hil Yayın.

Mayring, P. (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (A. Gümüş, & M. S. Durgun, Çev.) Adana: Baki Kitabevi.

- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Neal, A. G., & Seeman, M. (1964). Organizations and Powerlessness: A Test of the Mediation Hypothesis. *American Sociological Association* , 29 (2), 216-226.
- Nettler, G. (1957). A Measure of Alienation. *American Sociological Review* , 22 (6), 670-677.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*. (S. Özge, Çev.) Ankara: Yayınodası Ltd.
- Özdayı, N. (1991). Resmi ve Özel Liselerde Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmini Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* (3), 221-235.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Bütün, & S. B. Demir, Çev.) Ankara: PEGEM Akademi.
- Per.Kan. (1967, Ağustos 10). *Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.926&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=personel%20kanunu&Tur=1&Tertip=5&No=926> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 03 Haziran 2017)
- PVSK. (1934, Temmuz 14). *Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.3.2559&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=3&No=2559> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2016)
- Radikal. (2013, Mayıs 30). Radikal: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/tskda-bir-haftada-300-subay-istifa-etti-1135545/> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2017)
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (1998). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.
- Sb.Astsb.Atama.Yön. (2005, Aralık 18). *Subay ve Astsubay Atama Yönetmeliği*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.9704&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2016)
- Seeman, M. (1975). Alienation Studies. *Annual Review of Sociology* , 1, 91-123.
- Seeman, M. (1959). On The Meaning of Alienation. *American Sociological Review* , 24 (6), 783-791.
- Seeman, M., & Anderson, C. S. (1983). Alienation and Alcohol: The Role of Work, Mastery, and Community in Drinking Behavior. *American Sociological Review* , 48 (1), 60-77.
- Söz.Sb.Astsb.Kan. (2001, Haziran 21). *Türk Silahlı Kuvvetlerinde İstihdam Edilecek Sözleşmeli Subay ve Astsubaylar Hakkında Kanun*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.4678&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=4678> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2016)
- Şimşek, Ş. M., Çelik, A., Akgemci, T., & Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 569-587.

Tekin, Ö. A. (2012). *Yabancılaşma ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Antalya Kemer'deki Beş Yıldız Otel İşletmeleri Personeli Üzerinde Bir Uygulama (Doktora Tezi)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Temel, C. (2010). *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Doktora Tezi)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toker Kılınç, N. (2004). İnsanın Kurtuluş Hikâyesi Olarak Marx'ın Felsefesi. K. Marx, & Ö. Türkeş (Dü.) içinde, *Felsefe Yazıları: Karl Marx* (A. Fethi, Çev., s. 7-15). İstanbul: Hil Yayın.

Tolan, B. (1980). *Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Kalite Matbaası.

Travis, R. (1986). On Powerlessness and Meaninglessness. *British Journal of Sociology*, 37 (1), 61-73.

Uy.Mad.Yntl. (1982, Kasım 21). *Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5039&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Uyu%C5%9Fturucu%20Maddelerin%20Murakabesi> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 08 Mart 2016)

Uz.Erb.Kan. (1986, Mart 18). *Uzman Erbaş Kanunu*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.3269&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=3269> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 24 Haziran 2016)

Wallace, R. A., & Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*. (L. Elburuz, & M. R. Ayas, Çev.) İzmir: Punto Yayıncılık.

Yalçın, F. (2010). *Tahsin Yücel'in Romanlarında Yabancılaşma ve İroni (Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, O. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Yönelimlerinin "Kariyer Dünyası Haritası" Üzerinde Karma Desenle İncelenmesi: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Örneği (Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalı.

Zeynel, E. (2014). *Akademisyenlere Yönelik Meslekî Motivasyon, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma (Doktora Tezi)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Zoralım.Yntl. (1984, Şubat 15). *Mahkemelerce Zoralımına Karar Verilen veya Güvenlik Kuvvetlerince Herhangi Bir Şekilde Ele Geçirilen Ateşli Silah, Mermi, Her Türü Patlayıcı Madde, Bıçak, Kesici ve Öldürücü Alet ile Benzerlerinin Milli Savunma Bakanlığına Teslimi İşlerine Ait Yönetmelik*. Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.9485&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 11 Mart 2016)

MAKRO BİR SİBER KAMUSAL ALAN OLARAK TWITTER: TÜRKİYE'NİN "TRENDING TOPIC"LERİ ANALİZİ¹

TWITTER AS A MACRO CYBER PUBLIC SPHERE: AN ANALYSIS OF "TRENDING TOPICS" OF TURKEY

İsmail Burak MALKOÇ²

ÖZET

Bu araştırma; literatürde bir tür kamusal alan olup olmadığı yoğun biçimde tartışılan, bir çevrimiçi toplumsal paylaşım ağı olan Twitter'ın kendine has siber kamusal alanı ve bu tartışmalara yönelik pratik sonuçlar sunmayı amaçlamıştır. Bu amaçla öncelikle kavram tanımlanmaya çalışılarak kavramın; herkese açıklık, örgütlü politiklik, rastgele kentsel etkileşim, uzlaşma, görünürlük gibi kavramlarla ilişkisi, Habermas, Arendt, Fraser, Sennett gibi isimler çerçevesinde irdelenmiştir. Ardından, kitle iletişim araçlarının ve özellikle televizyonun bir tür kamusal alan olarak ne biçimlerde anlaşıldığına ve bugünün siber kamusal alanlarının ve özelde Twitter'ın bu ortamlardan farklarına hem sosyoloji hem de iletişim çalışmaları yaklaşımlarıyla değinilmiştir. Son olarak, Twitter'ın makro kamusal katmanı olarak kabul edilen Trending Topics tablosundan Türkiye özelinde toplanan veriler, kavrama dair çizilen çerçeve bağlamında analiz edilerek, Twitter'ın bir tür kamusal alan olup olmadığı tartışılmış ve bu siber kamusal alanın nasıl bir karaktere sahip olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Twitter, Kamusal Alan, Trending Topic, Türkiye

ABSTRACT

This research aims to collect data about Twitter's distinctive cyber public sphere and present practical results for the discussions about whether Twitter, which is an online social networking site, is a public sphere or not. For this purpose, firstly the concept is tried to be defined and its relationship between the concepts like publicness, organized politics, random urban interactions, compromise and visibility is explained within the context of the names as Habermas, Arendt, Fraser and Sennett. Then, how mass media, especially television, has been understood as a public sphere and the differences between mass media and the cyber public spheres of today, particularly Twitter, are mentioned through both sociology and communication science approaches. In conclusion, with the analysis of the data collected from the Trending Topics table of Turkey, which is considered as the macro-public layer of Twitter, Twitter's publicness is discussed and the character of its cyber public sphere is described in the context of public sphere.

Keywords: Social Media, Twitter, Public Sphere, Trending Topics, Turkey

¹ Bu makale, yazarının "Siber Kamusal Alanda Metalaşan Kimlikler ve Otosansür: Twitter Örneği" isimli yüksek lisans tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

²İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Sosyoloji programı yüksek lisans öğrencisi.
E-posta: malkocburak@gmail.com **ORCID-ID:** [0000-0001-8550-3085](https://orcid.org/0000-0001-8550-3085)

GİRİŞ

Uzun yıllardır hem yüz yüze politik veya politika dışı etkileşimler bağlamında hem de kamunun politika hakkında bilgilendirilmesi anlamıyla kitle iletişim araçları bağlamında tartışılan ve televizyonun her evin salonunda yer bulduğu ve ulusal yayıncılık düşüncesinin eleştirilmeye başlandığı 80'li yıllarda özellikle makro yanıyla tekrar yoğun biçimde tartışılmış olan "kamusal alan" kavramı; hemen herkesin cebinde internete bağlanabilen bir cihaz taşıyabildiği ve bu cihaz aracılığıyla hem "bilgilenip" hem de "etkileşebildiği" bugün yeniden tartışmaya açılıyor. Yaşamlarımızdaki hemen her alan gibi karşılıklı etkileşim ve tartışma alanlarımızın da giderek çevrimiçileştiği günümüzde, bu durumun en önemli aktörü olarak görülebilecek Web 2.0'ın siber ortamlarının ve özellikle de birer Web 2.0 hizmeti olan çevrimiçi toplumsal paylaşım ağlarının³ (buradan sonra ÇTPA), bir tür kamusal alan olup olmadıklarının tartışılmaya başlanması belki de karşımıza doğal bir sonuç olarak çıkıyor. Kimilerince omuzlarına ideal demokrasinin öncüsü olma ve ideal kamusal alan yaratma görevi yüklenen Web 2.0 ortamları ve ÇTPA, kimilerince de; herkesin erişemeyeceği ortamlar olduklarından belli bir azınlığa hitap ettikleri, mevcut güç ilişkilerini ve eşitsizlikleri daha da sağlamlaştırarak demokrasiye zarar verdikleri veya cemaatleşmelere yol açarak kamusal alanı parçaladıkları iddialarıyla eleştiriliyor. 2006 yılında kullanıma açılan Twitter isimli ÇTPA ise; herkesin konuştuğunun herkesçe duyulmasına olanak sağlayan mimarîsi, politik gündemlerde güçlü biçimde ortaya çıkışı ve politik süreçlere olan tartışılmaz etkisiyle, bu tartışmalarda önemli bir yer edinmiş görünüyor. Kamusal alan nedir? Herkese açık mıdır, yoksa belli bir azınlıkça mı erişilebilir olmalıdır? Bilgiye erişim ile mi ilgilidir, yoksa karşılıklı etkileşim ile mi? Sadece politika yapılan bir alan mıdır, yoksa her tür karşılıklı etkileşimi içerir mi? Uzlaşma mı amaçtır, yoksa görünür olmak mı? Ekonomik ve politik güçlerden bağımsız mı olmalıdır, yoksa bu güçlerin müdahalesi gerekmekte midir? Kamusal alan tartışmalarında defalarca sorulmuş bu sorular, bugün de internet, Web 2.0 ve ÇTPA için sorulmaya devam edilmektedirler. Bu araştırma, genel olarak ÇTPA'nın veya özelde Twitter'ın bir kamusal alan olup olmadığına dair kuramsal bir tartışma yürütmekten çok, yukarıda sıralanan soruları bir parça da olsa cevaplamayı; yani Twitter'ın kamusal alanına dair veriler toplamayı, bu verileri ortaya koyarak bu siber uzamın kamusal alanını betimlemeyi ve Twitter'ın görüldüğünden çok daha karmaşık bir kamusal alan yapısına sahip olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

³ Burada; bu konu tartışılırken genellikle kullanılan ve içine insan etkileşimini dâhil eden her tür Web 2.0 hizmetini belirten "Sosyal medya" kavramı yerine, özel olarak insan etkileşimine alan sağlamak amacıyla tasarlanmış Facebook, Twitter, Instagram benzeri Web 2.0 hizmetlerini niteleyen ve İngilizce "Social Networking Sites" terimini karşılayan "Çevrimiçi Toplumsal Paylaşım Ağları" kavramını kullanmak uygun bulunmuştur. Kavramın bu biçimde kullanımını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak vd., 2014, s. 25-26.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kamusal Alan

Kamusal alan kavramı çok farklı biçimlerde anlaşılmakta ve tanımlanabilmektedir. Kişi, dünya görüşü veya politik duruşuna göre "kamusal alanı; 'kamu otoritesinin geçerli olduğu yer', 'çoğulculuğun, renkliliğin ve özgürlüğün olduğu alan', 'kamu görevlisinin bulunduğu her yer' olmak üzere çeşitli şekillerde tanımlayabilir" (Yükselbaba, 2008, s. 227). Temel olarak Habermas'ın düşünceleri çerçevesinde tartışılan kavram çoğunlukla politika yapılan bir mekân/uzam bağlamında anlaşılmaktadır, öte yandan farklılıkların doğal/rastgele bir biçimde etkileştikleri bir mekân/uzam biçiminde de görülebilmektedir. "Kamu" kelimesinin sözlük anlamına⁴ bakıldığında: "1-Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü, 2-Bir ülkedeki halkın bütünü, amme, 3-Hep, bütün" tanımları karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kamusal alanın, sadece "kamu" kelimesinin sahip olduğu "halkın bütünü" ve "hep, bütün" anlamlarından dolayı, "herkesin, halkın alanı" olarak düşünülmesi yerinde olacaktır. Ardından "Herkesin alanı" olan bir alanın "herkese açık" bir alan da olacağı/olması gerektiği fikri akıllara gelecektir ve bu alan doğal olarak birçok farklılığı içinde barındıran ve farklılıkların etkileşim hâlinde olacağı bir yapıya da sahip olacaktır.

Genel bir anlatımla kamusal alan: Herkese açık; herkesin katılabildiği; farklılıkların birbirleriyle etkileştikleri; bu etkileşimler aracılığıyla farklılıkların, makro/örgütlü politik anlamda birbirleriyle uzlaşmaya çalıştıkları veya orada var olduklarını gösterdikleri; veya mikro/kentsel anlamda rastgele/doğal etkileşimlerle bir tür bir arada yaşama pratiği ürettikleri; fiziksel veya metaforik bir tür sahne anlamına gelmektedir. Kavram tartışılırken ortaya iki önemli çelişki çıkmaktadır: Bunlardan birincisi "kavram yalnızca örgütlü politik etkileşimleri mi içerir yoksa hemen her tür etkileşim kavram dâhilinde değerlendirilebilir mi" çelişkisi, ikincisi ise kişilerin "farklılıklarıyla mı yoksa farklılıklarını arkalarında bırakarak mı kamusal alanda var olacakları", yani "görünürlük" mü "uzlaşma" mı çelişkisidir.

1.1.1. Politik bir agora mı kentsel bir sahne mi

Bahsedilmesi gereken ilk çelişki kamusal alanın yalnızca örgütlü politik etkileşimleri mi yoksa hemen her tür etkileşimi mi içerdiği çelişkisidir. Farklılıkları barındıran, dolayısıyla farklılıkların farklılıklarını, iyi yaşam arzularını diğerlerine kabul ettirmeye çalıştıkları veya beraberce ortak bir "iyi yaşam"ı aradıkları bir yer olarak anlaşılan kamusal alanın, doğası gereği politik olduğu düşünülebilir. Maigrét'nin (2016, s. 282) de dediği gibi; "Kamusal alan

⁴ Kelimenin Türkçe'deki sözlük anlamı, ilgili bağlantıdan "kamu" kelimesi aratılarak bulunmuştur. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1 (Erişim tarihi: 17.12.2017)

tezi, politik olanın tanımına bağlıdır." Bu noktada "Politik olan nedir?" sorusu önemlidir; fakat "Politik olan"ın da "kamusal alan" gibi tek tanımının olmadığı açıktır, politiklik hemen her dönem ve bakış açısınca farklı biçimlerle anlaşılmış ve yaşanmıştır. Politik bilimci Carl Schmitt'in (2014, s. 47) politik olanı "dost" ve "düşman"ın mücadelesi olarak tanımlayışı ve "düşman"ı da genel yapının dışında duran bir "yabancı" olarak vurgulayışı dikkate değerdir.

Habermas, Arendt veya Fraser gibi kuramcılar "politik olan" düşüncesinden genellikle örgütlü/planlı (bir anlamda makro) politik etkileşimleri anlamaktadırlar. Örneğin "Yaşamın özel ve kamusal alanları arasındaki ayrım, (...) hane alanı ile siyasal alana karşılık gelmektedir" diyen Arendt (2013, s. 65) açıkça kamusal alanı politik olan ile eş görmüştür. Benzer şekilde Habermas (2004, s. 95) da "Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında (...) tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar" diyerek kamusal alanı genel yarara ilişkin konuların örgütlü politik oluşumlarca tartışılacağı bir uzam olarak düşünmüştür. Günümüz kamusal alan fikrine yakın olan liberal modeller ise politika-kamusal alan eşleşmesinin en açık görüldüğü kuramlardır. J. Locke ve J.S. Mill gibi klasik temsilcilere sahip bu modeller "Ulus devlet", "temsîlî demokrasi" ve "haber alma hakkı" gibi düşünceleri taşırlar; kamusal alanı tıpkı Habermas gibi "genel yarar" üzerine tartışılan bir yer olarak anlarlar, ancak bu defa kamunun bu tartışmaları kitle medyasından izlemesi ve bilgi sahibi olduktan sonra kendi adlarına tartışacakları seçmesi fikrini esas alırlar (Karadağ, 2004, s. 179; Yükselbaba, 2008, s. 235). Özbek'in (2004, s. 31) "gündelik yaşamda 'kamu' dendiğinde hemen devlet gelir aklımıza" eleştirisi veya Negt ve Kluge veya Fraser'ın bahsedilecek olan eleştirileri ise; politik olanın en geniş biçimiyle yalnız devlet veya ana-akım politik oluşumlar olarak anlaşılmasına yönelik eleştirilerdir, ancak bu düşünürler daha mikro bir tarafta saf tutsalar bile, yine de küçük çaplı örgütlü *politik* karşı duruşları kavramsallaştırmaktadırlar.

Bu anlayışın karşısındaysa sosyallik modeli olarak anılan, kentlerdeki, yani gündelik hayattaki rastgele toplumsal etkileşimleri konu alan (Özbek, 2004, s. 44) ve kent düşünürlerinin fikirlerinde rastlanabilen anlatılar bulunur. Kamusal alan, bahsedildiği üzere, farklılıklar ile ilgilidir ve kamusal alan düşüncesinin en önemli sahnesi kuşkusuz kenttir. Simmel'in (2009, s. 320) metropolü "farklı çıkarları olan (...) bu kadar çok insanın bir araya gelmesi." (s. 320) ve Wirth'ün (2002, s. 81) kenti "çok sayıda türdeş olmayan insanı barındıran (...) yerleşim yeri" biçiminde tanımlamaları boşuna değildir. Rastgele kamusal etkileşimler "gündelik yaşam" ve "kentsel temas" ile ilgilidir; bu düşünceye yakın düşünürler, farklılıkların gündelik yaşam döngüleri içindeki karşılaşmalarını, beraberce bir yaşam pratiği üretip üretememelerini, örgütlü değil bireysel (yani mikro) bir çerçevede açıklamaya çalışırlar.

Metropolde "uyanarlara tepki göstermeyi reddeden" bir "bezgin"in ortaya çıktığını söyleyen Simmel (2009, s. 321-322) ve kentin kişi dışı (gayri şahsi/anonim) ortamında insanın "edilgen bir izleyiciye" dönüşeceğini belirten Wirth (2002, s. 87), 20.yy kentinin kamusal alanının etkileşimsizliğinden yakınmaktadırlar. "Sahne ve sokak arasında (...) bir ilişki vardır" diyen Sennett (2013, s. 62) ise "kamusal insan"ı bir aktör olarak tanımlar ve kentsel etkileşimleri irdelerken 21.yy.'da "tiyatro"nun bittiğinden, kamusallığın çöktüğünden yakınır. Elbette bu bireysel etkileşimler politik birer yana da sahip olabilirler, ancak yine de örgütsüz/mikro ve rastgele etkileşimler olarak değerlendirilmelidirler. Ayrıca belirtilmelidir ki; örgütlü/makro biçiminde anlaşılabilir şenlik benzeri politika dışı kentsel etkileşimlerden de bahsedilebilir.

1.1.2. Görünürlük ve uzlaşma arasında

Bir diğer çelişi; kişilerin farklılıklarıyla mı yoksa farklılıklarını arkalarında bırakarak mı kamusal alanda var olacakları, yani "görünürlük" mü "uzlaşma" mı çelişkisidir. Uzlaşmacı kuramcılar, görünürlük çabalarının etkileşim ve uzlaşmayı engelleyebileceğini savunurlarken; görünürlük kuramcılarını uzlaşma çabalarının farklılıkları görünmez kıldığını varsaymaktadırlar. Uzlaşmacı düşünürlerin en ünlüsü Habermas'tır ve kamusal alan kavramını literatürde, özellikle de medya çalışmalarında Habermas bağlamında tartışılmaktadır. Kamusal alanı "her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği bir alan" biçiminde tanımlayan Habermas (2004, s. 95); "kanaat"i (opinion) kişinin bireysel özellikleri, "kamuoyu"nu (public opinion) ise kanaat sahiplerinin akılcı tartışmaları sonucu uzlaştıkları "ortak kanaat" olarak açıklamaktadır (Habermas, 2015, s. 180; 2004, s. 96). Habermas basitçe ortak yararda uzlaşabilmek için bireysel farklılıklar arkada bırakılmalı demektedir. Locke'un efendi-köle, karı-koca ilişkilerini veya inanç gibi meseleleri politika dışı, özel alana ait görmesi (Karadağ, 2003, s. 180) ve Mill'in "kamuoyunun boyunduruğu"ndan yakılarak, yeterli bilgiye sahip olmayan vatandaşların politik alanla çok da ilgili olmamaları gerektiğini söylemesi (Habermas, 2015, s. 239) liberal kuramların bakış açısını gösterecektir. Kamusal alanı ortak yarara kafa yoranları izleme ve onları seçme olarak algılayan bu kuramlar, "sivil haklar" altında tanımladıkları bireysel farklılıkların politikadan uzak durmaları gerektiğini belirtirler (Ferree vd., 2002, s. 291) ve bu anlamda uzlaşmacıdır. Elbette bahsedilen bu düşünceler örgütlü politik veya makro etkileşimleri konu almaktadır.

Mikro etkileşimlere, yani kent düşüncesine ve gündelik hayata dönülürse; Sennett'in de bireysel kanaatlerin kamusal etkileşimlerden ayrı tutulması gerektiğini savunduğu görülecektir ve bu yanıyla açık biçimde uzlaşmacıdır. Kent kamusallığını bir tiyatro gibi gören Sennett'in (2013) kamusal aktörü, maskesini takarak bireysel farklarını saklar. Maskenin amacı diğerlerini kandırmak değil onlarla araya bir köprü kurmaktır ve "Bu köprü,

insanlara kişisel olmayan bir zeminde sosyalleşebilme araçlarını" (s. 96) sağlar. Ancak büyüyen kent ve artan sanayileşme gibi nedenlerle seri üretim nesnelere -örneğin kıyafetlerin- tek tipleşmesi, seçeneklerin azalması ve dolayısıyla -bu az sayıdaki kıyafetler ve onların sembolikliği aracılığıyla sunulan- benliklerin öne çıkması etkileşimi engelleyecek, kamusalılığı yaralayacaktır. Sennett "İmgeler tekrenkleştikçe, giyinenin kişiliğinin göstergeleri olarak daha da ciddiye alındılar" (s. 218) demektedir. Dahası, bu simgeselliğin cemaatleşmelere yol açacağını belirtir ve "yıkıcı cemaatler" (s. 381) kavramıyla toplumun cemaatlere bölünüp uzlaşma fikrinden kopacağı korkusunu vurgular. Benzer bir korkuyu Bauman (2017, s. 122) da "Kamusal alanların, seçilen kişilerin girebildiği 'savunulabilir' dışı kapalı yerleşim bölgelerine indirgenmesi; ortak yaşamı müzakere etmek yerine ayırmak" sözleriyle dile getirmiştir.

Uzlaşma çabalarının farklılıkları görünmez kıldığı yönündeki "görünürlük" düşüncesinin temelleriyse Arendt'te bulunabilir. Kamusal alanı, tartışmacı ve birleşimsel (Karadağ, 2003, s. 177; Özbek, 2004, s. 47; Yükselbaba, 2008, s. 230) biçiminde sınıflandıran Arendt (2013, s. 90-92); tartışmacı yönüyle kamusal alanı "her şeyin herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir olduğu", "kişinin farkını ortaya koyarak (...) üstünlüğünü gösterebileceği" bir alan olarak tanımlar ve insan olmanın "farklı olmak" demek olduğu fikri (s. 37) çerçevesinde farklılığı idealize eder. Görünürlük fikri esas karşılığını karşı-kamusal kuramlarında bulacaktır; "kişisel olan politiktir" düşüncesi bağlamında kişiselliklerin kamusal alanda görünmek için mücadele etmeleri gerektiğini savunan bu düşüncenin en önemli ismi olan Fraser (2004, s. 117-118) "Bağımlı toplumsal grup üyelerinin, yani kadınlar, işçiler, derilerinin rengi farklı olanlar, geyle ve lezbiyenlerin" kamusal alanlarını, "karşıt söylemler üreten, madun karşı-kamular" olarak adlandırmaktadır. Fraser, karşı-kamuların hep "erdemli" olmayabileceklerini vurgular, ancak özel alana ait görülen ve "tartışma dışı tutulan önkabuller, artık kamusal olarak tartışılmak zorunda kalacaktır" (s. 119). Negt ve Kluge (2004) de "...çocuk bakımı, fabrikada çalışmak ya da evinin dört duvarı arasında televizyon seyretmek, 'özel' olaylar sayılırlar. Halbuki insanların gündelik yaşam ve çalışma yaşamı içindeki gerçek toplumsal tecrübeleri, bu tür bölümlenmeleri aşar geçerler" (s. 132) diyerek Fraser ile çok benzer bir eleştiri getirmişler ve özel hayatın, farklılıkların görünür olması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bu düşünürler daha mikro bir yanda saf tutsalar da, gündelik hayattan çok, makro veya -küçük çaplı da olsa- örgütlü politik⁵ etkinlikler aracılığıyla görünür oluşları kavramsallaştırmaktadırlar.

⁵ Örneğin Negt ve Kluge (2004) "Üretimin kamusal alanı" olarak tanımladıkları hâkim kamusal alanın "özel" hayatlara müdahalede bulunduğunu ve baskı yaptığını dile getirirler de bu özel alanların mücadelesinin

Öte yandan; kişinin kent içindeki gündelik hayatında, politik amaçla olsun veya olmasın, bireysel farklılığını göstermesi de mikro anlamda bir görünürlük çabası olarak değerlendirilebilir. Bu çabanın politik yanı; politik amaçlarla bireysel olarak "farklılığın gösterilmesi" bağlamında yine Arendt'in yukarıdaki düşüncelerinden çıkarılabilir ve karşı kamusal düşünürleri de çoğunlukla örgütlü çabaları kavramsallaştırsalar da kişisel olanın politik oluşu bağlamında "özel olanın" bireysel biçimde sunulmasını olumlu bulacaklardır. Ayrıca örneğin Lefebvre'in (2017) "sokağa karşı" fikri ve "Sözün 'vahşi' hale gelebildiği, kanunlardan ve kurumlardan kaçıp duvarlara yazılabildiği başka neresi vardır?" (s. 23) sözleri de, farklılığın kentin kamusal sahnesinde bireysel biçimde -yazı ile- görünür kılınmasının bir kavramsallaştırılması olarak düşünülebilir. Bu gündelik hayattaki bireysel/mikro görünürlük etkinliklerinin politik amaçsız olarak düşünülmesinense yine klasik kent sosyologlarının fikirleri arasında rastlanabilir. Örneğin modern hayatın en derin sorununu insanın bireyselliğini koruma çabası olarak düşünen Simmel (2009, s. 317) ve bireysel farklılıkların kentin "eşitleştirici", yani "özel bir kişi için değil ortalama bir insan"a göre ayarlanan ortamında kaybolacağını söyleyen Wirth (2002, s. 83), modern kentin tek tipleştiriciliğine karşı eleştiriler getirmiş ve kentin gündelik hayatında bir anlamda bireysel farkların görünür olmasını savunmuşlardır. Bu tip düşüncede; kişinin farklılığını politik bir amaçla sunmasından çok, zaten farklı olduğu için doğal biçimde sunduğu ve farklılıkların politik mücadelelerden çok karşılıklı doğal etkileşimler aracılığıyla bir tür ortak yaşam pratiği üretecekleri fikirleri hâkimdir. Neticede görünürlük düşüncesi, makro veya mikro yanıyla, liberal, uzlaşmacı veya homojen kamusal alan fikrinin karşısında konumlanmaktadır.

1.2. Kamusal Alan Olarak Kitle Medyası ve Televizyon

Habermas'ın (2004, s. 94) bir sözünüyle "Günümüzde gazeteler, dergiler ve televizyon kamusal alanın iletişim araçlarıdır." Ancak; televizyonun yaygınlaşmasıyla, başta kamuyu bilgilendirme görevi üstlenmiş kitle iletişim araçları, kamusal alan kavramı ile aynı anlama gelmeye başlamış ve kişiler gitgide etkileşimden uzaklaşarak yayınları izlemekle yetinir olmuşlardır. Oysa hemen tüm kamusal alan düşünürleri izleyicilikten çok karşılıklı etkileşimlerden bahsetmektedirler. Habermas kitle iletişim araçlarını "kamusal tartışmaya aracılık etme ve onu güçlendirme" (s. 99) işlevleri nedeniyle olumlamaktadır, fakat yine Habermas (2015, s. 291) "Kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya sadece görünüşte

örgütlü/makro bir tür kamusal alan olan "proleter kamusal alan" dâhilinde yürütülmesi gerektiğini belirtmişlerdir (s. 135-136). Fraser (2004, s. 117) da benzer şekilde "kişisel olan"ın da görünür olması gerektiğini savunurken bu baskılanan kişiselliklerin ayrı ayrı birleşerek, yani bir anlamda örgütlenerek, "çoklu kamusal alan"ları oluşturmaları gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla düşünceleri açık politik olan bu düşünürler, gündelik hayattan çok, çoğunlukla kitle iletişim araçları veya kentsel anlamda miting benzeri etkinlikler aracılığıyla makro/örgütlü görünür olma çabalarından bahsetmektedirler.

kamusal" sözleriyle bu araçların sebep olduğu etkileşimsizliği eleştirmektedir. Wirth (2002, s. 83) de kentte karşılıklı etkileşimlerin giderek imkânsızlaştığını belirtmekte ve kitleye yönelik gazete, radyo gibi araçların "eşitleyici" niteliklerinden yakınmaktadır. Sennett (2013, s. 255) ise insanın "kamusal yaşama katılmaktan çok bir kenarda gözlemek için kendini yetiştirmiş" bir izleyiciye dönüştüğünü söylemekte ve televizyonun toplumsal köprüyü yıkan yapısının sessizliği pekiştirdiğini iddia etmektedir (s. 363). Benzer şekilde Castells (1983, s. 4) televizyon ve internet gibi ortamları kastederek "insan tecrübesinin, bu nedenle iletişimin ve bu nedenle de toplumun sonu geliyor" diye yazmıştır. Bunun haricinde kitle iletişim araçlarını kontrol ettiği varsayılan ekonomik veya politik güçlerin izleyiciyi belirlediği/inşa ettiği eleştirisinden bahsedilebilir. "Ne iş ve meslek sahiplerinin davranışlara; ne de (...) anayasal bir düzenin üyelerinin davranışlarına benzer" diyerek devlet ve sermayeden bağımsız bir kamusal alan kurgulayan Habermas (2004, s. 93), "Kamusal alan, özel çıkarların bu alana akışı sonucu, özellikle de kitle iletişim araçlarına yığılmasıyla dönüşüme uğradı" (s. 100) demektedir.

Kitlenin medya tarafından belirlendiği düşüncesi, iletişim çalışmalarında da tartışılmıştır. Etki Yaklaşımları olarak anılan ilk dönem yaklaşımları kitlenin medyaca tam anlamıyla belirlendiğini ileri sürmekte ve vurgunun kaynağa olduğu çizgisel bir iletişim modelini savunmaktadırlar (Sever, 1998, s. 46). Etki yaklaşımları, izleyici odaklı yaklaşımlarca eleştirilmiştir. Örneğin "Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı" izleyicilerin pasif değil aktif ve ne izleyeceklerini seçmekte özgür olduklarını iddia etmiştir, ancak iletişimi yine düz bir çizgiye indirgemıştır (Aydın, 2007, s. 121). Bu noktada bu araştırma için de önemli olan ve son zamanlarda Twitter üzerinde sıkça yeniden uygulanan "Gündem Belirleme" kuramından bahsetmek uygun olacaktır. Temellerini Lippman'ın "izleyiciler medya tarafından çizilen gerçekliğe inanırlar" fikrinden alan bu kuram, McCombs, Shaw gibi isimlerce saha araştırmalarıyla desteklenmiştir. Kuram içeriklerin önemine medyanın karar verdiği ve izleyicilerin "önemli" olarak belirtilen bu içeriklerin önemli, geri kalanlarınsa önemsiz olduğuna inandığı bir model kurgular. Tam bir belirlenme öngörmez; kamuya ne düşüneceğinden çok ne hakkında düşüneceğinin söylenmesiyle ilgilidir (Kuyucu, 2015, s. 159-160). Bireylerin belirlenebilir olmadığına dair yaklaşımlara örnek olarak Kültürel Çalışmalar ekolü verilebilir. Hoggart ve Hall gibi isimlerle anılan ekol, izleyicinin bir "kitle" olarak anlaşılmasını eleştirmektedir. Bu ekolde, özellikle Hall'ün "Kodlama-Kodaçım" düşüncesi; yani medyanın "kodladığı" mesajların, izleyiciler tarafından kültürel arka planları doğrultusunda yorumlanacağı, kodlarının "açılacağı" fikri önem taşır (Aydın, 2007, s. 123).

Son olarak televizyon ve ulusal-ticarî (tecimsel) yayın tartışmalarına değinmek gerekir. Liberal kamusal alan fikrinin devamı olan ulusal yayıncılık veya "kamu hizmeti yayıncılığı"

düşüncesine göre; yurttaşlar tarafsız ve bağımsız medya tarafından politika hakkında bilgilendirilecek ve destekleyecekleri politikaya karar vereceklerdir. Bu tür medya, yurttaşları eğitime, eğlendirme gibi işlevler de üstlenecektir (Kejanlıoğlu, 2004, s. 693). Ancak kamu hizmeti yayıncılığının ulusal birlik oluşturmaya katkıda bulunma gibi bir amacı da hep olmuştur (Morley ve Robbins, 2011, s. 29). Ticarî yayıncılık ise; bütünleşmiş bir yayıncılık yerine çoklu kamusal alanları savunan Keane gibi düşünürlerce olumlanmıştır. Keane, yalnızca devletin yayın yaptığı tek bir televizyon kanalı olmasının geçersiz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca Keane; 1-Küçük grupların telefon veya bilgisayar aracılığı ile etkileşim hâlinde olduğu "Mikro", 2-Televizyon kanalları aracılığıyla ülke sınırlarındaki kitlelerin etkileşime girdiği "Mezo" ve 3-Dünya çapında insanların katıldığı büyük tepkileri anlatan "Makro" kamusal alanlar şeklinde bir sınıflandırma da yapmıştır (Kejanlıoğlu, 2004, s. 699).

80'li yılların sonunda kamu hizmeti yayıncılığı geri planda kalacak; hem farklılıklar kendilerine özel kanallara sahip olacak hem de genel olarak kamuya hitap eden televizyon kanallarında *talk show*'lar ve *reality show*'lar aracılığı ile farklı yaşam tarzlarına yer verilmeye başlanacaktır. Bu programlar Maigrét'nin (2016, s. 280-281) belirttiği üzere "kamusal alandan dışlanmış cinsel, etnik, yaşsal azınlıkları da içine alarak (...) karmaşıklığı güçlendiren" yönleriyle karşı-kamusal kuramcılarınca olumlu bulunmuşlardır; ancak programlara katılan farklılıkların "karikatürleştirildikleri" yönünde eleştirilere de hedef olmuşlardır.

1.3. Siber Kamusal Alanlar ve Twitter

Kitle iletişim araçları ve televizyonun kamusal alanlarına dair eleştiriler düşünülürse, yeni kamusal alan arayışlarının internet, Web 2.0 ortamları ve ÇTPA'ya yönelmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Van Dijk'in (2016, s. 264) sorduğu "Yeni medya temelde bizi bir araya mı getirecek yoksa bizi birbirimizden daha da mı ayıracak?" sorusu bugün hiç olmadığı kadar önemlidir. 90'lı yılların başından bu yana internet forumları, çevrimiçi sohbet odaları, çok oyunculu video oyunları gibi Web 2.0 ortamları, bilindiği üzere kullanıcılarına etkileşim için fizikî değil sanal/siber⁶ bir sahne/uzam sağlamaktadırlar ve internet kullanıcılarını tüketici konumundan üretici konumuna taşıyan (Saka, 2012, s. 35), karşılıklı etkileşimine olanak sağlayan bu ortamlar; "ideal kamusal alan", "katılımcı demokrasi" gibi

⁶ Burada "sanal" kelimesi yerine "siber" kelimesinin kullanılması daha uygun olacaktır; zira "sanal" [virtual] kelimesi "gerçek olmayan" benzeri bir anlam taşır gibidir, oysa "siber" [cyber] kelimesi 1940'lı yıllarda matematikçi Norbert Wiener tarafından Yunanca kökenli "pilot" anlamına geldiği düşünülebilecek "kybernetes" kelimesinden türetilmiştir ve bilimkurgu yazarı William Gibson'un 1980'li yıllarda yayımlanan romanı *Neuromancer*'da kullandığı "siberuzam" [cyberspace] kelimesi ile popüler olmuştur. "Siberuzam", basitçe "pilotların uzamı" olarak düşünülebilir; kişiler bir anlamda burada olmayan kendilerine pilotluk etmektedirler ve bu pilotların etkileşimleri "sanal" değil son derece gerçektir. "Cyber" veya "Cybernetics" kelimesi için bkz. <https://www.etymonline.com/search?q=cybernetics> (Erişim tarihi: 07.01.2018) ve "Cyberspace" kelimesi için bkz. <https://www.etymonline.com/search?q=cyberspace> (Erişim tarihi: 07.01.2018)

hayallerin tekrar hatırlanmasına olanak sağlamıştır. Örneğin Rheingold (1993, s. 276) 90'larda "Sanal topluluklar, insanların demokrasiyi canlandırmasına yardımcı olabilir" diye yazmıştır. Web 2.0'ın çoğunlukla yazı tabanlı olduğu bu ilk yıllarında; kimlik gündelik hayatta eşitsizliğe neden olan cinsiyet, köken gibi "damga"lardan sıyrılabilmekte ve yazı aracılığıyla yeniden inşa edilebilmektedir ve bu durum internetin daha demokratik bir ortam yaratabilme potansiyeliyle anılmasını sağlamıştır (Timisi, 2005, s. 8). Liberal, ütöplast benzeri başlıklar ile anılan bu görüşler kendilerini bu ortamların zayıf otorite kontrolü, geniş ifade özgürlüğü gibi özelliklerine dayandırır ve sonuçta güçlü sivil toplum, aktif vatandaşlık gibi kavramların hayata geçebileceğini savunurlar (Timisi, 2015, s. 9; Timisi, 2003'ten akt. Topbaş ve Doğan, 2016, s. 132; Saka, 2012, s. 37).

Kamusal alan tartışmalarında internet, Web 2.0 ve ÇTPA ile ilgili eleştirel, kötümser, distopik benzeri başlıklar ile anılan olumsuz görüşler ise genellikle, Timisi'nin (2015, s. 10) de belirttiği üzere "İnternet yazılımlarının (...) yaşamın her alanına nüfuz ederek gözetim, denetim ve iktidarı sürekli yeniden ürettiğini (...) iddia etmektedir"ler. Bu görüş, Habermasçı anlamda, kamusal alanın politik ve ekonomik güçlerden bağımsızlığına dair bir eleştiri olarak anlaşılabilir ve etki yaklaşımları veya gündem belirleme kuramıyla beraber düşünülebilir. Bir diğer eleştirel görüş, internete erişimi olanlar ve olmayanlar ayrımını tanımlayan "dijital bölünme" [digital divide] yaklaşımıdır ve bu bölünmenin toplumsal eşitsizliklere paralel seyrettiği varsayılmaktadır (Van Dijk, 2016, s. 273). Bu görüş ise kamusal alanın herkese açıklığıyla ilgili bir eleştiri olarak okunabilir. Bir üçüncü eleştiri olarak dijital cemaatleşme eleştirisi yaygındır; bu eleştiri aslında Sennett ve Bauman'ın yukarıda aktarılan kent bağlamındaki cemaatleşme eleştirileriyle oldukça benzerdir ve kullanıcıların internet ve ÇTPA dâhilinde yalnızca kendilerine benzer kişilerle etkileşime girmeleri ile ilgilidir (Yağan, 2013, s. 131). Burada Morley ve Robbins'in (2011, s. 56) sorduğu "Gelecek (...) 'kültürel kabileciliğin' hâkim olduğu elektronik küresel bir köyden mi ibaret" olacaktır sorusu veya Topbaş ve Doğan'ın (2016, s. 136) öne sürdüğü "İnternet ve sosyal medyanın (...) bireylerin kendi fikirlerini değil kendilerini ait hissettikleri grupların fikirlerini (...) destekledikleri bir alana dönüşmeye başladığı" eleştirisi önemli tespitlerdir.

Çoğunlukla Web 2.0 ortamlarıyla eş anlamlı olarak kullanılan ÇTPA ise, bugün tüm bu diğer siber uzamların başaramadıklarını başarıp büyük kitleleri sürekli olarak içlerinde barındırabilmiş görünmektedirler. Castells'in anlatımıyla, bugün kişiler gerçekten de küresel olarak örölmüş bir ağ toplumu içinde yaşamakta (Castells, 2005'ten akt. Toprak vd., 2014, s. 25) gibidirler. Kişilerin profiller oluşturmalarına ve başkalarının oluşturduğu profillerle paylaşımlarda bulunmalarına izin veren birer Web 2.0 hizmeti (Boyd ve Ellison, 2007'den akt.

Toprak vd., 2014, s. 29) olan Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn gibi ÇTPA, 2003 yılından bu yana ciddi biçimde yaygınlaşmışlardır. Kullanıcıların profil sayfalarını tasarlayabildikleri ve gerek yakın tanıdıkları gerekse de hiç tanımadıkları kişilerle etkileşebildikleri, ağlar oluşturabildikleri bu ortamlar bir anlamda "gündelik yaşam"ı taklit etmektedirler (Çomu ve Halaiqa, 2015, s. 30). Yani ÇTPA kullanıcısı; nasıl gündelik yaşamında kent sokaklarına belli kıyafet, takı, saç şekli gibi "sembol"lerle çıkıyorsa, ÇTPA sahnesine de benzer sembollerini içeren bir profil sayfasıyla çıkmakta⁷ ve gündelik yaşamında nasıl kentin heterojen bir meydanından veya yakın tanıdıklarının yaşadığı homojen bir mahallesinden geçebiliyorsa, ÇTPA içinde de yakın tanıdıkların olduğu homojen bir ağ içinde var olabilmekte veya herkesin etkileştiği kent meydanı benzeri heterojen ağ veya ânlarda etkileşebilmektedir. Dolayısıyla günümüze dek çoğunlukla kent veya gündelik hayat bağlamında tartışılan etkileşim ve kamusal alan kavramlarının bugün Web 2.0 ve özellikle de ÇTPA ortamlarına genişlemesi kaçınılmazdır. Basitçe; kişi veya grupların politik olan veya olmayan farklılıklarını görünür kılmak için kent sahnesine çıkışları ile ÇTPA uzamına "çıkışları" oldukça benzerdir. Bugün ÇTPA'nın siber meydanları, kent meydanlarındakilere benzer politik amaçlı mitinglere veya politik amaçsız şenliklere sıkça sahne olabilmektedirler. Benzer şekilde bugün ÇTPA'nın siber sokakları da Lefebvre'in bahsedilen "sokağa karşı" fikrinde olduğu gibi bireysel politik görünürlük çabalarına da alan sağlamaktadır. ÇTPA dâhilinde süregiden bu görünürlük çabaları, özellikle Fraser veya Negt ve Kluge gibi karşı-kamusal düşünceleri bağlamında okunduğunda "dijital aktivizm" kavramı altında değerlendirilmektedir ve dahası Web 2.0 ve ÇTPA ortamları gündelik hayat içinde karşı-kamusal alan oluşturma süreçlerinin en önemli aktörü olarak görülmüşlerdir (Saka, 2012, s. 38). Öte yandan makro/örgütlü bir biçimde olmasa da ve politik bir amaç içermese de kişi; ÇTPA dâhilinde mikro biçimde farklılığını, "özel" hayatının "kamusal" olarak gördüğü kısmını gösteriyor, görünür kılıyor olabilir ve elbette bu durum da mikro anlamıyla karşı-kamusal olarak düşünülmelidir.

Siber kamusal alan tartışmalarında Twitter'ın diğer ÇTPA arasında özel bir yere sahip olduğu açıktır. 2006 yılında kullanıma açılan Twitter, kullanıcıların birkaç kısa cümleden⁸ oluşabilen "Tweet" adı verilen gönderiler paylaşılabilirdikleri bir ÇTPA ortamıdır. Diğer ÇTPA

⁷ Gündelik yaşamda farklılığın, kimliğin, kimlerden olunduğunun, bu farklılıkları veya kimlikleri işaret eden kıyafet, takı, saç şekli gibi birtakım sembollerle sunulması süreçleri; bugün Web 2.0 ortamları ve ÇTPA profil sayfaları çerçevesinde de sıkça Goffman'ın (2014) dramaturjik yöntemleri kullanılarak çözümlenmektedir.

⁸ Twitter'ın 2006 yılındaki kuruluşundan itibaren 140 karakter ile sınırlı olan Tweet uzunluğu, 7 Kasım 2017 tarihinde 280 karaktere genişlemiştir. Sonuç olarak İngilizce "civildama" anlamına gelen Tweet'in "birkaç kısa cümle" olarak anlaşılması yanlış olmayacaktır. Ayrıca Twitter'ın mimarisi, Tweet dâhilinde bağlantı (hipermetin), fotoğraf, video, yani multimedya paylaşımına da izin vermektedir, yani bir Tweet zaman zaman birkaç kısa cümleden çok daha geniş bir hâle gelebilmektedir.

gibi kullanıcılar Twitter içinde kendi profillerini oluşturabilmekte ve öteki profiller ile "takip"leşebilmektedirler. Kullanıcılar takip ettikleri kullanıcıların Tweet'lerini (ve Retweet'lerini) kendi zaman akışlarında görmekte ve bu Tweetleri beğenerek, "Retweet" ederek (profillerinde paylaşarak) veya doğrudan "Mention"layarak (cevap vererek) öteki kullanıcılar ile etkileşebilmektedirler. Twitter'ın bir diğer önemli kavramı "Hashtag" (#) ve dolayısıyla "Trending Topic"ler (TT) veya "Gündemler"dir; Trending Topic panosu sitenin bir kenarında her zaman asılı durmaktadır ve ânın en çok konuşulan ilk 10 cümlesi/kelimesi (Hashtag'i) tüm kullanıcılar tarafından gerçek zamanlı olarak takip edilebilmektedir.

Twitter'ın diğer ÇTPA'dan farklı en önemli yanı, Twitter'da herkesin dediğini herkesin duyabiliyor olmasıdır. Kimin Tweet'inin kimler tarafından görülebileceği; kullanıcının takip ettiklerine (mention/reply) ve kullanıcıyı takip edenlere (zaman akışı ve retweet) bağlıdır; ancak kullanıcının Tweet'lerindeki kelimelerin (veya hashtag'lerin) Trending Topic panosunda yer alması ve panoyu inceleyen kullanıcıların bu Tweet'lere rastlaması da her zaman mümkündür, dahası Twitter'ın arama barını kullanan bir kullanıcı istediği bir anahtar kelimeyi içeren tüm Tweet'lere ulaşabilmektedir. Yani çok farklı değişkenlere bağlı olsa da, Twitter'da herkesin söylediğini herkesin duyabilmesi gerçekten de mümkündür, dolayısıyla, Twitter'ın yapısı gereği, normatif anlamda bir tür kamusal alan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. ÇTPA'yı gönderici ve alıcı kategorileri altında sınıflandıran Van Dijk; Twitter'ı göndericinin özel ve alıcının kamusal olduğu özel bir kategoriye yerleştirir ve onu Castells'ten ödünç aldığı "kitlesele-öz-iletişim" kavramı ile açıklar (Castells, 2009'dan akt. Van Dijk, 2016, s. 255). Dahası Van Dijk (2016, s. 264-265), Twitter'ın özel-kamusal ayrımını yeniden tanımladığını, televizyonun *talk show*'lar aracılığıyla yayıncıların istediği farklılıkları sunuşunun ötesine geçerek kullanıcıların kendi farklılıklarını istedikleri gibi sunmalarını sağladığını belirtmiştir.

Twitter'ın farklı kamusal alan katmanlarına da değinmek faydalı olacaktır. Keane'in yukarıda aktarılan tanımlarıyla (Kejanlıoğlu, 2004, s. 699); Twitter hem ikili etkileşimler bağlamında *mikro*, hem çok izlenen televizyon kanalları bağlamında *mezo*, hem de dünya çapındaki insanların tepkileri bağlamında *makro* karakterler sergileyebilmektedir. Bruns ve Moe (2016, s. 62-66) da benzer bir ayrıma gitmiş, Twitter'ın katmanlarını Mikro, Mezo ve Makro olarak sınıflandırmışlardır. "Mikro katman" ile mention/reply sohbetlerini açıklayan Bruns ve Moe; kişilerin, kent meydan veya mahallelerindeki, yani gündelik hayatlarındaki karşılıklı rastgele etkileşimlerine benzer bir tür kamusalıktan bahsetmektedirler. Mezo katman ile takipçi-takip edilen ağları vurgulanmaktadır; kişiyi takip eden kullanıcıların kümesi olarak düşünülebilir ve çoğunlukla kullanıcı tarafından oluşturulmuştur, bu katman da yine kişinin gündelik hayatındaki, ancak bu defa kent meydanındaki değil mahallesindeki

etkileşimleri içeren bir katman olarak düşünülebilir. Schmidt'in (2016, s. 48) kişilerin kendi inşa ettikleri kamusal alan bağlamında kullandığı "kişisel kamu" kavramı da bu katmanı karşılar ve cemaatleşme eleştirileri ile beraber okunabilir. Makro katman ise hashtag'lenmiş yazışmalar ve Trending Topic panosuna karşılık gelir ve katmanın örgütlü politik kent gösterileri veya politika dışı şenliklerle olan benzerliği dikkat çekicidir (Bruns ve Moe, 2016, s. 64).

2. YÖNTEM

Kuramsal çerçevede de belirtildiği üzere Twitter makro, mezo ve mikro diye sınıflandırılabilen farklı kamusal katmanlara sahiptir; bu katmanlardan mikro olanı iki kullanıcının sohbetine kadar daralabilmekte ve mezo olanıysa en fazla bir kullanıcının takipçi/takip edilen ağına kadar genişleyebilmektedir. Dinamiklikleri ve kapladıkları alanların darlığı gibi nedenlerle, yakalanması ve gözlemlenmesi hayli zor olan bu iki katman; etkileşim ve gündelik hayat literatürleri çerçevesinde incelenebilirler ve bu araştırmanın kapsamının dışında tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu araştırma; Twitter, hiç değilse makro yanıyla, bir kamusal alan mıdır ve eğer öyleyse nasıl bir kamusal alandır sorusunu sormaktadır.

Araştırmanın bu ana soruyu açabilmek adına belirlediği alt sorular, kamusal alan kavramının tanımı ve kuramsal çerçeveden ileri gelmektedirler. Bu bağlamda: ilk olarak tanım ve dijital bölünme eleştirileri dikkate alınarak "*Twitter herkese açık midir?*" ve "*Twitter herkesçe erişilebilir midir?*" soruları; ardından kamusal alan kavramının örgütlü/politik ve rastgele/kentsel ikiliği göz önüne alınarak "*Twitter'in makro kamusal alanı nasıl bir karaktere sahiptir?*" ve dolayısıyla "*Twitter'da neler konuşulmaktadır?*" soruları; üçüncü olarak kamusal alan kavramının görünürlük ve uzlaşma ikiliği dikkate alınarak "*Twitter'da görünürlük ve uzlaşma çabalarının yansımaları var mıdır, varsa nasıldır?*" soruları; ve son olarak kitle iletişim araçlarına benzer bir yanı da bulunan Twitter'da kullanıcıların ekonomik ve politik odaklarca belirlenme olasılıkları çerçevesinde "*Twitter kullanıcılarının kodlanan mesajları yanlış veya farklı anladıkları durumlara rastlanabilir mi?*" sorusu sorulmuştur.

Twitter'ın herkese açıklığı ve erişilebilirliği ile ilgili sorular internet, ÇTPA ve Twitter hakkındaki istatistiklere ve Twitter'ın mevzuatına başvurularak cevaplanmıştır. Diğer sorularsa Twitter'da nelerin ne şekillerde konuşulduğuyla ilgilidir. Belirtildiği üzere Twitter'ın makro kamusal katmanı hashtag'leri veya trending topic'leri içerir. Sitenin bir yanında sürekli asılı duran bu "en çok konuşulanlar" tablosu; kullanıcılara o ânın en çok konuşulan ilk on cümlesini/konusunu göstermektedir ve bu konular bizzat kullanıcılarınca tabloya yerleştirilmektedir. Tabloda yer alabilmek de mücadele konusudur; kullanıcılar örgütlenerek

konuları tabloya taşıma çabası gösterebilmekte veya bazen aksi biçimde konular hiçbir örgütlü çaba sarf edilmeden büyük bir çoğunlukça konuşulup tabloda yer edinebilmektedir.

Bu nedenlerle ilk olarak belli bir zaman aralığında Twitter'da en çok konuşulan konuların listesi çıkarılmıştır. Trending Topic tablosuna ilk bakışta yalnızca ilk 10 konunun görülebiliyor oluşu nedeniyle, her günün en çok konuşulmuş 10 konusu listelenmiştir, ancak araştırmacının dikkatini çeken ve ilk 10'da yer almayan bazı konular da ayrıca not edilmiştir. 01.07.2017 tarihinden, 30.09.2017 tarihine kadar her günün en çok konuşulan 10 konusu - toplamda 920 adet konu-, trendogate.com isimli internet sitesinin⁹ arama motoru kullanılarak ve her tarih için ayrı aramalar yapılarak listelenmiştir. Belirtilmelidir ki Twitter toplumu bütünüyle temsil edemeyeceği gibi, belli bir hashtag'i kullanan insanlar da bir topluluk olarak adlandırılmaz (Marwick, 2016, s. 173). "Türkiye'de Twitter kullanılmaya başladığından beri en çok konuşulan her konu" gibi bir evrene genellenmesi beklenen bu örneklem, böyle bir genelleme yapmak için yetersizdir. Zira buradaki amaç genellenebilir veri üretmekten çok Twitter'ın kamusal alanına dair genel havayı yansıtmak, betimlemektir.

Listeleme ardından Twitter'ın kamusal alanının karakterinin, yani Twitter'da neler hakkında ve ne oranlarda konuşulduğunun anlaşılabilmesi adına; konular "politik", "medya", "futbol", "inanç", "meslek", "yardım", "reklam" ve "diğer" kategorileri altında ele alınmış ve her konu kategorilerden biriyle eşleştirilmiştir. Kategoriler önceden belirlenmiş olmayıp, her birine konular incelendikten sonra karar verilmiştir. Konular kategorilerle yalnızca isimlerine bakılarak eşleştirilmemiştir, zira bu şekilde yapılacak bir kategorizasyon yüzeysel ve yanlış sonuçlara sebep olacaktır; bu nedenle bu tür analizler için kullanılabilen ve kelimeler ile kategorileri eşleyen yazılımların kullanılması uygun bulunmamıştır. İlgili konu bir kategoriyle eşleştirilmeden önce, o gün içinde o konu altında yer alan Tweet'lerin büyük bir çoğunluğu okunmuş ve konunun hangi kategoriye uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu yöntem yoruma fazla açık olarak değerlendirilebilir; ancak bulgularda gösterileceği üzere, örneğin bir televizyon dizisi kastedilerek açılan bir konu anlaşılmayıp tamamen politik bir biçimde kullanılabilir. Bazı konulara "diğer/politik", "inanç/politik" benzeri ikili kategoriler verilmiştir; bu konular içerisinde iki kategoriye uygun Tweet'lerin ağırlığı eşite yakın görülmüştür. İkili kategoriler ayrı olarak hesaplanmış, sonuçlar ayrı ayrı gösterilmiştir; indirgenmiş hesaplarda ikili kategoriler, eğer varsa "politik" kategorisine indirgenmiştir, sonuçların en yüksek ve düşük yorumlara göre politik içerik oranını verdikleri düşünülebilir.

⁹ trendogate.com Twitter trending topicleriyle ilgili gerçek zamanlı, küresel ve yerel istatistikler sunan bir internet hizmetidir. Listeleme için Türkiye özeli arama motoruna bağlantıdan ulaşılabilir, ancak listelenecek tarih için ilgili boşluğa tarih bilgisini girmek gerekmektedir. <https://trendogate.com/place/23424969> (Erişim tarihi: 26.12.2017)

Son olarak, Twitter'ın makro kamusal alanındaki politik mücadelelerin ve görünürlük-uzlaşma örüntülerinin ortaya serilmesi amaçlanmış ve listelenen konular arasından aynı gün veya birbirini takip eden günler içinde birbirlerine benzer veya genel olarak karşıt amaçlarla gündeme girmiş konular tarihleriyle beraber ortaya konmuştur. Ayrıca Twitter'da bireylerin medya tarafından belirlenip belirlenmeme durumları; kodlama/kodaçıklama bağlamı dikkate alınarak, kullanıcılarca açılış amaçlarından çok farklı şekillerde yorumlanmış veya açılış amaçları hiç anlaşılmamış birkaç konu veya Hashtag beraberinde gösterilmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Herkese açık ve herkesçe erişilebilir olması, kamusal alanın en önemli özelliği olarak görülmektedir. Bu özelliklerin "kamu" kelimesinin anlamından ileri gelmesinin yanında, Habermas'ın kamusal alanı herkesin erişiminin garanti altına alındığı bir alan olarak kurgulayışı da hatırlanmalıdır. Bugün internetin ne kadar herkesçe erişilebilir olduğu, özellikle "dijital bölünme" düşüncesi çerçevesinde eleştirilmektedir. Twitter'a ve diğer ÇTPA'ya erişim, aynı zamanda internete erişim anlamına geldiği için bu eleştiri önemlidir. Tablo 1'de dünya ve Türkiye'deki internet, ÇTPA ve Twitter kullanım verileri gösterilmiştir.

İnternet, ÇTPA ve Twitter Kullanımları		İlgili Nüfus Başına Oran
Dünyada internete erişim ¹⁰		% 51.7
Norveç'te internete erişim		% 98.5
Türkiye'de internete erişim ¹¹		% 80.7
Türkiye'de mobil internete erişim		% 72.4
ÇTPA kullanımı ¹²	Küresel	% 37.0
	Orta Doğu	% 34.0
	Kuzey Amerika	% 58.0
	Türkiye	% 66.0
Dünyada Facebook kullanımı		% 25.0
Dünyada Twitter kullanımı		% 4.23 (Yaklaşık 316 milyon aktif hesap)
Türkiye'de Twitter kullanımı ¹³		% 17.0 (Yaklaşık 14 milyon aktif hesap)
Amerika Birleşik Devletleri'nde Twitter kullanımı		% 17.0 (Yaklaşık 55 milyon aktif hesap)

Tablo 1: İnternet, ÇTPA ve Twitter kullanımına dair küresel ve yerel oranlar

Görüleceği üzere dünyanın yarısından fazlası internete erişebilmektedir; bu oran Norveç'te neredeyse nüfusun tamamına çıkmakta ve Somali gibi sahra altı Afrika ülkelerinde ise %1 civarlarına düşmektedir. Buradan bakıldığında "dijital bölünme" eleştirisi hiç de haksız görünmez. Ancak konuya Türkiye özelinde bakıldığında nüfusun %80'inin internete ve %72'sinin de mobil internete ve dolayısıyla mobil cihazlara erişebildiği görülecektir. Bugün internet gerçekten de Türkiye için herkesçe erişilebilir ve herkese açık bir alandır ve bu en azından Türkiye özelinde dijital bölünme eleştirilerini boşa çıkarır.

ÇTPA kullanımında ise durum daha da ilginç bir hâl almaktadır; küresel nüfusun %37 kadarı, yani kabaca üçte biri ÇTPA hesabına sahipken -ki Orta Doğu bu ortalamaya oldukça paralel ilerlemektedir- Türkiye nüfusunun %66'sının en az bir ÇTPA hesabı bulunmaktadır ve

¹⁰ Dünya nüfusunun ne kadarının internete erişiminin olduğuna dair bu istatistik, "Internet Live Stats" isimli 1999 yılından bu yana her yeni internet kullanıcıyı kaydeden ve gerçek zamanlı olarak erişim artışını gösteren internet hizmeti aracılığıyla edinilmiştir. Bu sayı, bu makalenin yazımı bittiğinde bile muhtemelen yüz binler civarında artış göstermiş olacaktır. <http://www.internetlivestats.com/internet-users/> (Erişim tarihi: 27.01.2018)

¹¹ Türkiye'de internete ve mobil internete erişim ile ilgili bu istatistikler, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2017 yılında yapmış olduğu "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması"na dair yayınlanan 18 Ağustos 2017 tarihli ve 24862 sayılı haber bülteninden elde edilmiştir. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862> (Erişim tarihi: 27.01.2018)

¹² Dünyada ve Türkiye özelinde ÇTPA kullanımına dair bu istatistikler, internet ile ilgili istatistikleri derleyen ve yıllık bültenler hâlinde yayınlayan "WeAreSocial" isimli medya takip şirketinin 2017 yılına dair yayınladığı "Digital in 2017" bülteninden edinilmiştir. Şirket veri kaynağı olarak; hem birçok ulusal raporu, hem ilgili ÇTPA'nın yayınladığı raporları, hem de başka birçok medya takip şirketinin raporlarını kullanmaktadır. Tüm oranlar ilgili bölgenin nüfusu başınadır. Ekteki bağlantının 38 numaralı slaydından global ve 58 numaralı slaydından yerel istatistikler alınmış olup veri kaynakları için 103 numaralı slayt incelenebilir. <http://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview> (Erişim tarihi: 28.01.2018)

¹³ Twitter kullanımına dair bu istatistikler, yine yukarıda bahsedilen "WeAreSocial" isimli medya takip şirketinden edinilmiştir. Ancak şirketin yayınladığı 2017 bülteni Twitter ve Türkiye ile ilgili verilere sahip olmadığından 2016 yılına dair yayınlanan "Digital in 2016" bülteni esas alınmıştır, yani bu oranların bugün bir parça daha yüksek olduğu düşünülebilir. Raporda Türkiye'ye dair istatistikler 449 numaralı slaytta başlıyor olup Türkiye'nin Twitter kullanımına dair istatistikler 459 numaralı slaytta yer almaktadır. <https://www.slideshare.net/wearesocialsg/digital-in-2016/> (Erişim tarihi: 28.01.2018)

bu oran %58'lik Kuzey Amerika oranının bile oldukça üzerindedir. Bu durum Türkiye'nin ücra köylerinde bile mobil cihazından Facebook hesabına giriş yapan birilerinin bulunabileceği anlamına gelir. Twitter istatistiklerine bakıldığında ise, Twitter'ın Facebook kadar çok kullanılmadığı gerçeği görünmektedir; dünya nüfusunun neredeyse çeyreği bir Facebook hesabına sahiptir, ancak Twitter %4'lük nüfus oranını aşamamıştır. Türkiye nüfusunun ise %17'si kadarı bir Twitter hesabına sahiptir; bu oran -dünya ortalamasının çok üzerinde olsa da- az görülebilir, ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde de oran aynıdır. Türkiye'de yaklaşık 14 milyon aktif Twitter hesabının oluşu azımsanmamalıdır. Dahası, Twitter -sunduğu birtakım reklam hizmetleri haricinde- ücretsiz bir internet hizmetidir ve Twitter'ın ilkeleri incelendiğinde; Twitter'ın her zaman ücretsiz olacağı, ifade özgürlüğüne her zaman önem vereceği, evrensel internet erişimini destekleyeceği benzeri ifadelerle karşılaşılmaktadır.¹⁴ Yani basitçe internete erişimi olan herkes, politik veya politik olmayan amaçlarla, bireysel veya örgütsel bir hesap açabilmekte ve kendisini istediği gibi ifade edebilmektedir.¹⁵

Bu tespitlerin ardından Twitter'ın kamusal alanının makro katmanına odaklanmak ve karakterini ortaya koymak yerinde olacaktır. Twitter'da neler konuşulmaktadır? Twitter, birçok araştırmada odaklanıldığı üzere çoğunlukla politik konuların mı, yoksa başka şeylerin de konuşulduğu bir ortam mıdır? Habermas, Arendt ve Fraser'ın anlatılarına benzer örgütlü politik bir kamusalığa mı, yoksa Sennett, Simmel ve Bauman'ın anlatıları benzeri rastgele kentsel/gündelik bir kamusalığa mı sahiptir? Bu soruları cevaplamak adına Trending Topic tablosundaki konuların listelendiğinden, belli kategorilerle eşleştirildiğinden ve kategorilerin konuların isimlerine göre değil de içlerinde yer alan Tweet'ler okunarak belirlendiğinden bahsedilmişti. Araştırma dâhilinde ele alınan 920 adet konu ve eşleştirildikleri kategorilerinin tümünün burada gösterilemeyeceği anlaşılacaktır; elbette tüm konular¹⁶ herkesin erişimine açıktır ve başka türlü kategorizasyonlar da mümkündür, ancak kategorizasyonun nasıl yapıldığına bir örnek teşkil etmesi adına rastgele dört günün konuları Tablo 2'de listelenmiştir.

¹⁴ Twitter'ın "Twitter For Good" (İyilik için Twitter) başlığıyla sıraladığı ilkelerine ilgili bağlantıdan ulaşılabilir https://about.twitter.com/en_us/values/twitter-for-good.html (Erişim tarihi: 28.01.2018)

¹⁵ Bu konuda Toprak ve diğerlerinin 2014 yılında Facebook'da Toplumsal Örgütlenmeler başlığıyla yaptıkları araştırma faydalı olabilir (Toprak vd., 2014, s. 189-237); araştırmacılar Facebook içinde "siyasi", "dini", "sendikal", "sivil toplum" ve birkaç farklı başlık daha altında binlerce örgütlü grup tespit etmişlerdir ve kuşkusuz bu sayı geçen dört yıl içinde daha da artmış olmalıdır. Bu tespit ÇTPA içinde isteyen hemen her grubun kısıtsız bir biçimde kendini ifade etme ihtimalinin olduğunu kanıtlar niteliktedir. Twitter özelinde yapılmış benzeri bir araştırmaya rastlanmamıştır, ancak sonuçların çok benzer olacağı tahmin edilebilir.

¹⁶ Araştırmanın bu noktasından itibaren sıralanacak olan konuların hiçbirinin araştırma dâhilinde tarafıma olumlu veya olumsuz, haklı veya haksız bulunmadığını, hiçbirine taraf veya muhalif olmadığını veya hiçbirini tarafı olduğum için metne taşımadığımı, konuların hassaslıklarını ve aidiyetlere dokunabilecek içeriklerini dikkate alarak belirtmek isterim. Amacım sahada gördüklerimi tarafsızca metne taşımak ve ilgili konuları güncel politik anlamlarına çok değinmeden araştırmanın bağlamına sadık kalarak normatif bir biçimde yorumlamaktır.

Gün	Konular	Kategori	Gün	Konular	Kategori
15 Temmuz 2017	#enönemliside #BurAkyazıya #KudüseSahipÇık #AyYıldızınÇocukları #LYSbirinciUğurKARTAL #DarbeÜssüİncirlikeElKonsun #DarbeİnsanlıkSuçudur #mucize #TudorÖzbekDurmasın #NecmettinYılmaz	Diğer Futbol Politik Politik Diğer Politik Politik Medya Futbol Politik	27 Ağustos 2017	#ilkbuluşma #Başakşehir #GüzelTürkçeGüzelBayram Ali Turan İlhan Cavcav Arsenal Giuliano Mekanı Cennet Olsun Luis Neto KIRMIZI KART	Medya Futbol Diğer/Pol. Futbol Futbol Futbol Futbol Diğer Futbol Futbol
22 Eylül 2017	#EyFet #7yüz #arkasokaklar #FirstDayofFall #BurGüç #ÜmmetinİlacıİslamBirliği #KızıncaBen #GençSınırsızlarKitapTopluyor #aşkvemavi #BuYasalarBöyleGeçmez	Medya/Dizi Medya/Dizi Medya/Dizi Küres. /Diğ. Medya/Dizi İnanç/Politik Diğer Yardım/Pol. Medya/Dizi Politik	8 Ağustos 2017	#EyCHPbirinciVazifen #ÇukurovAşktır #AyhanBilgenVicdanımızdır #DostlukAslında #YaşaMustafaKemalPaşaYaşa #ŞimdiYazmakİstiyorum #2017YerleştirmeAçıklandı #aytutulması #8AğustosZayıfKadınlarGünü #MerkezimHerYerde	Politik Diğer Politik Diğer Politik Diğer Diğer Diğer Diğer Diğer

Tablo 2: Konular ve ilişkilendirildikleri kategoriler ile ilgili birkaç örnek

Görüleceği üzere #EyCHPbirinciVazifen, #aytutulması, #BuYasalarBöyleGeçmez, Arsenal benzeri konuların hangi kategoriye ait oldukları ilk bakışta anlaşılabilir, ancak #EyFet, #BurAkyazıya, Ali Turan benzeri konular bağlamları bilinmeden ve içerikleri incelenmeden tamamen anlamsız görülebilirler. Ayrıca örneğin #ÜmmetinİlacıİslamBirliği benzeri bir konunun ilk bakışta "inanç" kategorisine yerleştirilmesi öngörülürken, içerikler okunduğunda konunun çoğunlukla "politik" Tweet'ler içerdiği görülebilmektedir.

Tablo 3'te, listelenen ve her biri ayrı kategorilerle eşleştirilen konuların dağılım oranları gösterilmiştir. Belirtildiği üzere bazı konulara "inanç/politik", "medya/dizi" benzeri ikili kategoriler verilmiştir, tablonun "indirgenmemiş" başlıklı bölümünde konular bu alt kategorileriyle beraber gösterilmiştir. Tablonun "indirgenmiş" başlıklı bölümünde ise; hem "küresel" ve "yerel" ayrımı ortadan kaldırılmış, hem de politik alt kategorisine sahip konular doğrudan "politik" kategorisinde değerlendirilmiştir.

İNDİRGENMEMİŞ						İNDİRGENMİŞ			
İÇERİK		SAYI		%		İÇERİK	SAYI	%	
YERLİ	Politik	254		27.6		Politik	344	37.39	
	Medya	Dizi	82	127	8.91	13.8	Medya	190	20.65
		Müzik	15		1.63				
		TV	25		2.72				
		Diğer	5		0.54				
	Futbol	114		12.4		Futbol	114	12.39	
	İnanç	Politik	25	28	2.72	3.04	İnanç	3	0.35
		İnanç	3		0.35				
	Meslek	Politik	4	20	0.43	2.18	Meslek	16	1.74
		Meslek	16		1.74				
Yardım	Politik	6	11	1.20		Yardım	5	0.54	
	Yardım	5							
Reklam	21		2.28		Reklam	21	2.28		
Diğer	Politik	48	240	5.22	26.09	Diğer	226	24.57	
	Diğer	192		20.87					
KÜRESEL	Politik	7		0.76					
	Medya	63		6.85					
	Diğer	34		3.70					
TOPLAM		920		100		TOPLAM	920	100	

Tablo 3: Üç aylık ortalama trending topic içerik oranları

İlk bakışta görüleceği üzere süreç boyunca konuşulan konuların %88.7 kadarı yerel ve %11.3 kadarı ise küresel konular hakkındadır ve konuşulan küresel konuların neredeyse üçte ikisinin medya (yabancı diziler, ünlüler, spor müsabakaları vb.) hakkında oluşu dikkat çekicidir. Bu küresel konular, gerçekten de küreseldirler ve ilgili günlerde muhtemelen tüm dünya tarafından aynı anda konuşulmaktadırlar. Ardından "politik" kategorisinin indirgenmemiş hâliyle %27.6 ve indirgenmiş hâliyle de %37.4'lük bir dilim kapladığı dikkat çeker. Kategorizasyon örneğinde de belirtildiği gibi örneğin 4 Temmuz tarihli #BizimPusulamızADALET, 6 Temmuz tarihli #KaosCHPdenDestekABden veya 18 Temmuz tarihli #MilletReisOmuzOmuz gibi bazı konuların politik olup olmadıklarını anlamak son derece kolaydır; 2 Temmuz tarihli #NuriyeVeSemiheİmzaVerSesOl, 6 Temmuz tarihli #BerkinElvan benzeri konular ise ana-akım olmasalar dahi açık bir biçimde politiktirler; ancak örneğin 6 Ağustos tarihli #KutsalKitaplarMasaldır ve onu takip eden 8 Temmuz tarihli #EvrinMasalıSonBuldu gibi konular "inanç" kategorisine sahip olmalarına rağmen karşı-kamusallık ve hâkim yapı içerisinde görünür olma çabaları bağlamında politik olarak kabul edilebilirler (bu konular ikili kategoriler hâlinde analiz edilmişlerdir) ve örneğin 29 Eylül tarihli #bulaşıktayıkarım konusu hiç politik görünmemesine rağmen bir politikacının söylemi üzerine açılmış ve "özel olanı görünür kılma" bağlamında tamamen politik içeriğe sahip bir

konu olarak karşımıza çıkmıştır. 3 Temmuz tarihli #KemalSunal, 17 Eylül tarihli #TarıkAkan, 19 Eylül tarihli #RuhiSu konularında da tamamen bu isimlerin politik duruşları bağlamında içerikler üretilmiştir.

Kamusal alanın, özellikle medya çalışmalarında, liberal, Habermasçı kuramların ve hatta karşı-kamusallık düşüncesinin ve televizyon ile ilgili medya kuramlarının da etkisiyle, genellikle örgütlü politik yanıyla anlaşıldığından bahsedilmişti. Politığe indirgenmiş hâliyle %37.4 oranında politik konuşma, tartışma, uzlaşma veya görünürlük çabalarına sahne olduğu görülen Twitter, gerçekten de politikliğin yoğun olduğu, adı özellikle yoğun politik gündemlerde anılan ve böyle günlerde karakterini tam olarak koyan bir ÇTPA'dır, bu nedenle Twitter hakkındaki araştırmaların da birçoğu onun politik yanına odaklanmaktadır.¹⁷ Ancak en az %62'lik bir oranla politika dışı konuşmalara sahne olduğu görülen Twitter'ın tamamen politik olmadığı açıktır ve eğer kamusal alan kavramı yalnızca örgütlü politik anlamıyla ele alınırsa, Twitter'ın bir kamusal alan olarak kabul edilmemesi problemi ortaya çıkar. Oysa daha önce de belirtildiği üzere, Twitter'ın kamusalılığı yalnızca Habermas, Arendt, Fraser gibi kuramcıların politik düşünceleri çerçevesinde okunamayacak kadar kapsamlıdır. Burada Tablo 3'te %26 indirgenmemiş ve %24 indirgenmiş oranlarla karşımıza çıkan "Diğer" kategorisi önem kazanır. Bu kategori içerisinde ne tür konuların konuşulduğu sorusunun cevabı "çoğunlukla muhabbet" veya Twitter kullanıcılarının terminolojisiyle "goygoy"¹⁸ olacaktır. 1 Temmuz tarihli #ElimdeOlsa, 7 Temmuz tarihli #KariyerimiAşkmi, 17 Temmuz tarihli #3GünlükYalanDünyada, 22 Eylül tarihli #KızıncaBen, 23 Ağustos tarihli #KarşıCinsiEtkilemeYöntemim konuları kategoriyi açıklamak için yeterli örneklerdir. Twitter'ın politik havasının yanında bu "diğer" konular, hemen her kullanıcının girip dolaştığı, diğerleriyle ve ötekilerle karşılaştığı Sennett'in ve Bauman'ın özlem duyduğu kent sokaklarına, zaman zaman da politika dışı festival veya konserler ile benzerler ve onca ayrışma ve dışlanmanın yanında kaynaşma ve bir aradalığın da olduğunu gösterirler. Twitter'ın salt politik yanıyla bir tür kamusal alan olarak düşünülmemesi gerektiği açıktır; Twitter'ın caddeleri geniştir, "politik" caddesinde karşılıklı gösteri yapanların "diğer" caddesinde birbirlerinin şakalarına gülme olasılıkları her zaman vardır.

¹⁷ Twitter hakkında ve onun Türkiye özelindeki politik yansımalarıyla ilgili birkaç araştırma için İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter (2015) kitabında yer alan; Meriç'in Türkiye'deki politik parti liderlerinin Twitter hesaplarını incelediği "140 Karakter İle Siyaset Konuşmak: Twitter ve Siyasetçi - Yurttaş Etkileşimi" (s. 33-58) ve Korkmaz'ın Gezi Olayları'nı hashtag'ler aracılığıyla incelediği "Yeni Toplumsal Hareketler ve Twitter" (s. 93-116) makaleleri incelenebilir.

¹⁸ "Goygoycu" kelimesi Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te "Boşu boşuna, bilgisiz olarak, gereksiz yere çok konuşan kimse" anlamıyla karşımıza çıkar, yani "goygoy" bir anlamda boş konuşmadır. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=goygoycu (Erişim tarihi: 29.01.2018)

Ancak sanılmamalıdır ki kullanıcılar bu "diğer" konular içinde politik veya diğer aidiyetlerinden bağımsız bir biçimde etkileşmektedirler; aksine Simmel ve Wirth'ün özelemlerine veya Goffman'ın anlatımlarına benzer biçimde kimliklerini sergileyerek veya Sennett veya Bauman'ın umduğu gibi kimliklerini sergilemeyerek buralarda etkileşmekte, birbirlerini değiştirmekte, birbirlerini birbirlerine alıştırmakta ve bunu çoğunlukla açık ve örgütlü politik eylemlerde *bulunmayarak* yapmaktadırlar. Elbette bu süreç kullanıcıların kimliklerini etkileşim sırasında ortaya seren, farkında olmadan (cümle kuruş biçimi, istemsiz kullanılan kelimeler gibi) veya oldukça amaçlı bir biçimde kullandıkları (profillerde kullanılan Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet görselleri, politik parti logoları gibi) semboller aracılığıyla gerçekleşmektedir ve elbette bu semboller Fraser'ın dediği gibi görünürlüğü öne çıkarabilmelerinin yanında Sennett'in dediği gibi uzlaşmayı engelleyici etki de yapabilirler, ancak hiç değilse "diğer" konularda etkileşen kullanıcılar, "politik" konuların aksine, birbirlerinin farklılıklarına bir parça daha tolerans gösterebilmektedirler. Söylendiği gibi çoğunlukla Twitter'ın mikro ve mezo katmanlarıyla ilgili ve gündelik hayat ve sembolik etkileşim kuramları eşliğinde çözümlenebilecek bu etkileşimler, bu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuşlardır, yine de Twitter'ın kamusalılığının yalnızca makro ve örgütlü politik olmadığını anlaşılması adına önemlidirler. Ek olarak "Futbol" (%12) ve "Medya" (%20) kategorilerinin de politika dışı olduğuna dikkat çekmek gerekir, Türkiye, Twitter'da televizyon dizileri ve futbol müsabakaları hakkında da oldukça yoğun olarak konuşmaktadır. Elbette bu kategorilerin de hâkim yapının yeniden üretilmesi, farklı yaşam tarzlarının, "özel/kişisel" olanın gösterilmesi (*talk show*'lar gibi), dost-düşman mücadelesi gibi kavramlar bağlamında politik birer yanlarının olduğu söylenebilir, hatta "Diğer" kategorisinde yer alan #KarşıCinsiEtkilemeYöntemim konusu bile mevcut cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretme bağlamında politik görülebilir. Söylendiği gibi kategoriler yoruma açıktır ve her şeyi politik olana indirgeme tehlikesi bir yana, bu biçimlerde politik okumalar da yapılabilir, yapılmalıdır.

Bahsedilen görünürlük-uzlaşma ikiliğine de değinmek gerekirse; Twitter'ın makro kamusalılığında "uzlaşma" amacına pek fazla rastlanamayacağı basit bir gözlemlerle bile söylenebilecektir -ki bu yüzden de Twitter'a yalnızca Habermas'ın kuramı çerçevesinde bakılmamalıdır-, ancak "görünürlük" çabaları oldukça yaygındır. Bu çabalar birçok araştırmada "dijital aktivizm" ve "yurttaş gazeteciliği" bağlamlarında da okunabilmektedir.¹⁹

¹⁹ Twitter ve Türkiye'de dijital aktivizm bağlamında bir araştırma örneği olarak İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter (2015) kitabında yer alan Sayımer ve Çetinkaya'nın "Alternatif Medyanın Twitter'da Gündem Oluşturma Süreci: Berkin Elvan Olayı Üzerine Bir İnceleme" (s. 225-258) makalesi incelenebilir.

Hâkim yapının dışındakilerin, Fraser'ın tanımıyla karşı-kamular'ın, görünürlük çabaları olarak anlaşılabilir birkaç konu Tablo 4'te örneklendirilmiştir.

TARİH	KONU
1 Temmuz 2017	#CumartesiAnneleri640Hafta
2 Temmuz 2017	#NuriyeVeSemiheİmzaVerSesOl
18 Temmuz 2017	#880GündeFırataAdalet
2 Ağustos 2017	#EzidiKadınlarYalnızDeğildir
4 Temmuz 2017	#EvrinVardır
25 Ağustos 2017	#WeWantKurdishTwitter
5 Eylül 2017	#DinsizlikÖzgürlüktür
12 Eylül 2017	#DarAğacında9Karanfil

Tablo 4: Görünürlük çabalarından örnekler

Görünürlük çabaları karşılarında çoğunlukla hâkim yapıyı bulacaklardır, Fraser'ın bu çabayı mücadele olarak nitelendirmesi de bundandır. Schmitt'in politik olanı tanımlarken değindiği dost ve düşmanın/yabancı'nın mücadelesi de bu bağlamda okunabilir. Tablo 5'te Ağustos başından Eylül sonuna kadar süren Müslüman-ateist veya Kuran-evrim tartışması gösterilmiştir. Tartışma ateistlerin görünürlük çabalarını ve onlara karşı duruşları içermektedir.

TARİH	KONU
1 Ağustos 2017	#KuranBilimeYolGösterir #AtheistTurkey
4 Ağustos 2017	#EvrinVardır
6 Ağustos 2017	#KutsalKitaplarMasaldır
8 Ağustos 2017	#EvrinMasalıSonBuldu
13 Ağustos 2017	#EvrinCiTesadüfeTapar
16 Ağustos 2017	#HerÇocukAteistDoğar
18 Ağustos 2017	#EvrinYalandır
19 Ağustos 2017	#KuranBilimeYolGösterir
20 Ağustos 2017	#BilimiYaratanAllahtır
5 Eylül 2017	#DinsizlikÖzgürlüktür
11 Eylül 2017	#EvrinDeğilBilimİstiyoruz
30 Eylül 2017	#KuranOkuAteistOl #KuranAteizmiYokEtti

Tablo 5: Farklı grupların mücadelesi bağlamında Kuran-evrim veya Müslüman-ateist tartışmaları

Mücadele her zaman görünür olmaya çalışan gruplar ve hâkim yapı arasında da değildir. Twitter sıklıkla denk güçte kabul edilebilecek politik grupların mücadelelerine de sahne olmaktadır. Tablo 6'nın sol bölümünde Türkiye'nin iki büyük politik grubunun günler boyunca devam eden mücadelesi görünmektedir, birbirlerinin tam karşıtı olarak okunabilecek konuların aynı günler içinde açılmış olması dikkat çekicidir. Tablo 6'nın sağ bölümünde ise yine aynı grupların bu defa eğitim müfredatı ile ilgili tartışması yansıtılmıştır, bu tartışma da tıpkı Kuran-evrim tartışması gibi art arda günler biçiminde devam etmiştir.

TARİH	KONU	TARİH	KONU
4 Temmuz 2017	#BizimPusulamızADALET #AdaletdedilerPKKÇıktı	10 Ağustos 2017	#İslamınKızınaKızÜniversitesi
6 Temmuz 2017	#BenceAdalet #KaosCHPdenDestekABden	20 Ağustos 2017	#HepimizİçinLaikEğitim
13 Temmuz 2017	#MilliİradeninZaferi #KorkmaSözmez	5 Eylül 2017	#BöyleMüfredatOlmaz
16 Temmuz 2017	#15TemmuzBuVatanBizim YAŞA MUSTAFA KEMAL PAŞA	6 Eylül 2017	#AtatürksüzMüfredataHAYIR
24 Temmuz 2017	#Lozan #İhanetAntlaşmasıLozan	7 Eylül 2017	#TekÇareİslamiEğitim
7 Ağustos 2017	#EyCHPbirinciVazifen #HALKSızCHP	16 Eylül 2017	#BilimDışıMüfredatıDurduralım

Tablo 6: Denk güçteki politik grupların mücadele örnekleri

Son olarak içinde kitle iletişim aracı benzeri bir yapı da barındıran Twitter'ın politik ve ekonomik güç odaklarından bağımsız olabilme ihtimaline değinmek yerinde olacaktır. Twitter'da tartışılan politik konuların büyük bir kısmı politik oluşumlarca ortaya atılan ve yaygın yayın organlarınınca kamuya iletilen konulardır. Dahası mesele sadece politik konular da değildir, %20'lik bir orana sahip dizi ve televizyon programı gibi alt kategorileri içeren "Medya" kategorisi de televizyon programlarını oluşturanlarca kamuya sunulmaktadır. Bu kategorilere %12'lik futbol kategorisi de eklenirse, Twitter kullanıcısı konuştuğu konuların neredeyse %70 kadarını televizyondan duymaktadır. Bu durum, bugün gündem belirleme kuramı çerçevesindeki çalışmaların neden Twitter üzerinde sıkça uygulanmaya çalışıldığını açıklar. Örneğin Kuyucu (2015) bu kuram çerçevesinde televizyon dizilerinin "reyting"leri ve Twitter'da konuşulma oranlarını karşılaştırdığı araştırmasında bu iki istatistiğin ne kadar yakın olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu yakınlaşma Twitter kullanıcılarının ekonomik ve politik odaklarca ortaya atılan gündemleri tam olarak benimsedikleri anlamına gelmez. Aksine, Hall'ün kodaçıklama düşüncesi bağlamında, nadir de olsa, kullanıcıların bu konuları yorumladığı durumlar mevcuttur.

Örneğin 24 Temmuz tarihli #Resimİstanbul konusu bir konut şirketince reklam olarak verilmesine rağmen kullanıcılar bu konu altında İstanbul fotoğrafları paylaşmaya başlamışlardır ve birçoğu reklamın farkında bile olmamıştır. 21 Eylül tarihinde bir televizyon dizisince yayınlanan #MutluOl konusu, kullanıcılarca bir muhabbet alanı olarak anlaşılmış, kullanıcılar bu konu altında "Mutlu ol, çünkü..." benzeri Tweet'ler atmaya başlamış ve birçoğu dizinin farkında olmamıştır. 18 Eylül'de Adnan Menderes'i anmak amacıyla açılmış ve politik bir içeriğe sahip olması beklenen #AdnanKahramandır konusu kullanıcılarca Adnan Oktar mizahı amacıyla kullanılmaya başlanmış ve dolayısıyla politik amaçlı kullanıcılar ayrı olarak #AdnanMenderes konusunu açmak durumunda kalmışlardır. Yine bir televizyon

dizisince Eylül ayında hafta aşırı açılan #Savaşçı, #savaşçidemek, #savaşçıyız konuları, dizinin politik karakteri bir yana, dizinin konusundan tamamen bağımsız politik tartışmalara konu olmuştur. Örnekler çok değildir, ama yok da değildirler; bir genellemeye varılamasa da Twitter kullanıcısı mesajın her zaman mesajı verenin istediği gibi algılanmadığını göstermiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada; herkesin söylediğini herkesin duymasına olanak veren yapısıyla, mimarisi gereği kamusal bir özellik taşıyan Twitter'ın kamusalılığına dair, kuramsal bir tartışmanın üzerine çıkılarak pratik bulgular eşliğinde bir tartışma yürütülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Twitter'ın mikro katmanları kapsam dışında tutularak, makro katmanı olan Trending Topic tablosu esasında bir saha araştırması yapılmıştır. Toplanan veriler; kamusal alan kavramının unsurları olan herkese açıklık, herkesçe erişilebilirlik, örgütlü politik ve rastgele kentsel etkileşimler, görünürlük-uzlaşma ikiliği ve politik, ekonomik güçlerden bağımsızlık bağlamlarında analiz edilmiş ve bunun beraberinde Twitter'ın kendine has kamusalılığı da betimlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye özelinde Twitter'ın herkesçe erişilebilen ve herkese açık bir siber uzam olduğu açıktır. Twitter politik konuların sıklıkla konuşulduğu bir ortamdır, ancak konuşmalar içinde politika dışı konuların ağırlığı da oldukça fazladır. Kamusal alan kavramı tartışıldığında sıklıkla kavramın politiklik ile ilişkisine vurgu yapılması, Twitter'ın kamusalılığı tartışmasını eksik bırakacaktır; zira bulguların da gösterdiği üzere Twitter aynı zamanda rastgele etkileşimlerin de yaşandığı bir tür siber kent meydanıdır. Öte yandan bu siber meydana yaşanan politika dışı etkileşimlere kullanıcıların ne biçimlerde katıldıkları, bu katılımların da politik birer yanlarının olup olmadığı başka araştırmalara konu olmalıdır. Dahası bu siber kent içinde siber gettoların, cemaatlerin var olup olmadığı ve bunun bu siber kamusal alana zarar verip vermediği de ayrıca araştırılmalıdır. Twitter uzlaşma edimine çok fazla sahne olmamaktadır; ancak görünürlük çabalarıyla, bu çabayı gösterenlerin hâkim yapıyla ve hatta hâkim yapının kendi içindeki mücadeleleriyle karşılaşmamak imkânsız gibidir. Twitter aynı zamanda bir kitle iletişim aracıdır ve tıpkı bu araçlar gibi ekonomik ve politik güçlerin müdahalelerine açıktır, dahası bu araçlardan beslenmektedir de; ancak bulgulardan da görüleceği üzere kullanıcılar nadir de olsa kitle medyasının mesajlarını farklı biçimlerde yorumlayabilmektedir ve bu Twitter'ın doğrudan etki eden bir medyum olarak tanımlanmasını engeller. Sonuçta Twitter, en azından makro katmanıyla; herkese açık, herkesçe erişilebilen, hem örgütlü politik hem de rastgele kentsel etkileşimlere ev sahipliği yapan, hem uzlaşma hem -fakat daha çok- görünürlük çabalarına sahne olan, politik veya ekonomik güçlerin etkilerinden bir parça da olsa bağımsız kalabilen bir siber kamusal alandır.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (2013). İnsanlık Durumu. (7. Baskı). (Çev: B.S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bauman, Z. (2017). Cemaatler Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı. (2. Baskı). (Çev: N. Soysal). İstanbul: Say Yayınları.

Bruns, A. ve Moe, H. (2016). Twitter'da İletişimin Yapısal Katmanları. (Çev: E. Erbatur). K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt ve C. Puschmann (Ed.), Twitter ve Toplum içinde (62 - 78). İstanbul: Kafka, Epsilon Yayıncılık.

Castells, M. (1983). Crisis, Plannig, and the Quality of Llife: Managing the New Historical Relationships Between Space and Society. Enviromental and Planning. D: Society and Space, 1 (1), 3 - 21.

Çomu, T. ve Halaiqa, İ. (2015). Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlemesi. M. Binark (Ed.). Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri içinde (26-87). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ferree, M. M., Gamson, W. A., Gerhards, J., Rucht, D. (2002). Four Models of Public Sphere in Modern Democracies. Theory and Society, 31 (3), 234-289.

Fraser, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı. M. Özbek (Ed.). Kamusal Alan içinde (103 - 132). İstanbul: Hil Yayın.

Goffman, E. (2014). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. (3. Baskı). (Çev: B. Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. M. Özbek (Ed.). Kamusal Alan içinde (95 - 103). İstanbul: Hil Yayın.

Habermas, J. (2015). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü (13. Baskı). (Çev: T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karadağ, A. (2003). Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58 (3), 172-195.

Kejanlıoğlu, D. B. (2004). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.). Kamusal Alan içinde (689 - 714). İstanbul: Hil Yayın.

Kuyucu, M. (2015). Web 2.0 Haçlı Seferleri Twitter ile Ana Akım Medyanın Erişim Savaşı. S. E. Karakulakoğlu ve Ö. Uğurlu (Ed.). İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter içinde (145 - 182). Ankara: Heretik Basın Yayın.

Maigret, E. (2016). Medya ve İletişim Sosyolojisi. (5. Baskı). (Çev: H. Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.

Marwick, A. E. (2016). Twitter'da Etnografik ve Kalitatif Araştırmalar. (Çev: E. Erbatur). K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt ve C. Puschmann (Ed.). Twitter ve Toplum içinde (171 - 186). İstanbul: Kafka, Epsilon Yayıncılık.

Morley, D. ve Robins, K. (2011). Kimlik Mekânları Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar (2. Baskı). (Çev: E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Negt, O. ve Kluge, A. (2004). Kamusal Alan ve Tecrübe'ye Giriş. M. Özbek, (Ed.). Kamusal Alan içinde (133-140). İstanbul: Hil Yayın.

Özbek, M. (2004). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. M. Özbek (Ed.). Kamusal Alan içinde (19 - 91). İstanbul: Hil Yayın.

Rheingold, H. (1993). The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier. <http://www.rheingold.com/vc/book/> (Erişim tarihi: 15.11.2017).

Saka, E. (2012). Siber Medya Sonrası Kamusal Alan ve Gazetecilik Pratikleri. Folklor/Edebiyat, 72 (18), 35-50.

Schmidt, J. H. (2016). Twitter ve Kişisel Kamuların Doğuşu. (Çev: E. Erbatur). K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt ve C. Puschmann (Ed.), Twitter ve Toplum içinde (47 - 61). İstanbul: Kafka, Epsilon Yayıncılık.

Schmitt, C. (2014). Siyasal Kavramı önsöz, 1932 Tarihli Metin ve Üç Değerlendirme. (3. Baskı). (Çev: E. Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları.

Sennett, R. (2013). Kamusal İnsanın Çöküşü. (4. Baskı). (Çev: S. Durak ve A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sever, N. (1998). Kitle İletişim Araştırmalarında İki Yaklaşım: Liberal ve Eleştirel Kuramlar Farklılıklar ve Yakınlaşmalar. Kurgu Dergisi, (15), 44-53.

Simmel, G. (2009). Bireysellik ve Kültür. (Çev: T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Timisi, N. (2005). Sanallığın Gerçekliği İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi. Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay (Ed.). İnternet, Toplum, Kültür, der. Ankara: Epos Yayınları.

Timisi, N. (2015). Önsöz. S. E. Karakulakoğlu ve Ö. Uğurlu (Ed.). İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar Twitter içinde (7 - 12). Ankara: Heretik Basın Yayın.

Topbaş, H. ve Doğan, A. (2016). Toplumsalın Yeni Agorası Olarak Sosyal Medya: Eleştirel Yaklaşım. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 4 (1). <http://dergipark.gov.tr/e-gifder/issue/25398/268022> (Erişim tarihi: 19.11.2017).

Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. , Çomu, T. (2014). Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook "Görülüyorum Öyleyse Varım!". (2. baskı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Van Dijk, J. (2016). Ağ Toplumu. (3. Baskı). (Çev: Ö. Sakin). İstanbul: Kafka, Epsilon Yayıncılık.

Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. A. Alkan ve B. Duru (Ed.). 20. Yüzyıl Kenti içinde (77 - 106). Ankara: İmge Yayınevi.

Yağan, U. (2013). Teknoloji, Kamusal Alan ve Sosyal Medya: Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Politik Katılım Üzerine Ampirik Bir Çalışma. İletişim: Araştırmaları Dergisi, 11 (1-2), 123-153.

Yükselbaba, Ü. İ. (2008). Kamusal Alan Modelleri ve Bu Modellerin Bağlıları. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 66 (2), 227-272.

WENDY BROWN'UN ESERLERİNDE NEOLİBERALİZMİN SİYASAL RASYONALİTESİ VE DEMOKRASİNİN ÇÖKÜŞÜ

POLITICAL RATIONALITY OF NEOLIBERALISM AND THE COLLAPSE OF DEMOCRACY IN WENDY BROWN'S WORKS

M.Zeki DUMAN*

ÖZET

Günümüzün önemli siyaset teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen ve özellikle eleştirel kuram ve çağdaş kapitalizmin çelişkileri üzerine yazdığı eserlerle tanınan Brown, yaşamakta olduğumuz dünyada neoliberal aklın, devleti ve demokrasiyi yeniden inşa etmeye çalıştığını, özellikle tek kutuplu dünya düzeniyle beraber demokrasinin temellerinin sarsıldığını, halkın ve devletin egemenliğinin zayıfladığını ve küreselleşmiş bir dünyanın gelecek toplumlar açısından hiç de umut verici gelişmeler vaat etmediğini ileri sürmektedir. Kendisi bir liberal olmasına karşın liberal demokrasilerde siyasal öznellik gibi oluşumlara da mesafeli yaklaşan yazar, ulus-devletlerin her geçen gün daha fazla içine kapandığından sınırların da daha yüksek duvarlarla örülmeye, etnik milliyetçiliğin, yabancı düşmanlığının ve İslamofobinin artmaya ve bütün bunların müsebbibi olarak da neoliberal rasyonalitenin güçlenmesi ve devletin bir araç olarak kullanılmaya başlanması olduğunu iddia etmiştir. Yaşadığımız çağın ekonomi-politiğini analiz etmeye çalışan Brown'un söz konusu iddia ve eleştirilerinde ne kadar haklı olduğu sorusu, bu makalenin yazılmasının temel nedenini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Wendy Brown, Neoliberalizm, Küresel Kapitalizm, Demokratik Siyaset, Ulus-Devlet

ABSTRACT

Brown, recognized as an important political theorist of the present day and especially known with his works on critical theories and contradictions of contemporary capitalism, argued that the neoliberal mind in the world we live in is trying to rebuild the state and democracy in our world, especially with the unipolar world order, that the democracy has been shaken off its foundation, the sovereignty of the people and the state has been weakened, and a globalized world does not promise developments in terms of future societies. Despite being a liberal, the writer approaches liberal democracies like political subjectivism, with a critical view and since the nation-states are becoming more and more closed every day, borders are woven with higher walls, ethnic nationalism, xenophobia and Islamophobia increases and neoliberal rationalization and the use of the state as a means begin to increase. The question to what extent Brown trying to analyze the economics-politics of the age we live is right in his claims and criticism is the main reason for the writing of this article.

Keywords: Wendy Brown, Neoliberalism, Global Capitalism, Democratic Politics, Nation-State

* Doç.Dr.,Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zekiduman@yahoo.com

GİRİŞ

Küresel ekonomik düzenin ortaya çıkması II. Dünya Savaşı sonrasına dayanmaktadır. Dünya Savaşından galip çıkan ve 20. yy'ın lideri konumuna gelen Amerika ve İngiltere, savaştan elde ettikleri siyasi güçle de dünyada yeni bir ekonomik rejim kurdular. Bu ekonomik rejim, Bretton Woods'ta toplanan konferansla uluslararası ekonomik faaliyetlere çeki düzen vermeyi ve temelde küresel ticareti geliştirecek IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların oluşturulmasını amaçladı. Bu amaç doğrultusunda söz konusu kurumlar, özellikle geri kalmış veya gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasını sağlamak için finansal destek vermeyi temel ilke edinmişlerdi. Bu süreçte her ne kadar ekonominin küreselleşmesini de içeren bir dizi yeni düzenlemeleri barındıran ve temelde uluslararası sermaye hareketlerinin önünü açmayı hedefleyen politikalar uygulansa da, bu yeni ekonomik rejimde refah devletinin genişlemesi ve tam istihdamın sağlanması konusunda önemli başarılar elde edildi.

1970'lere gelindiğinde hem Amerika, hem de Avrupa ülkelerinde sosyal refah uygulamaları, beraberinde bir dizin sorun da getirmiştir. Başta altyapı yatırımları ve istihdam alanı olmak üzere devletin kamusal yatırımlara yaptığı harcamaların merkezi bütçede yol açtığı açıklar, doğal olarak vergilerin ve faizin yükselmesine ve katma değeri yüksek ürünlerin fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Bu durum hem enflasyonu hem de işsizliği tırmandırdığı için hükümetler, ister istemez sıkı mali denetimi sağlamayı amaçlayan politikalara yönelmiş ve sosyal devlet uygulamalarından taviz vermeye başlamıştır.

Sosyal devlet, yapısal sorunların altında ezildikçe, Hayek ve Friedman gibi neoliberallerin sesi yükselmeye başlamıştır. Bu sese kulak veren hükümetlerin ve neoliberal yaklaşımı savunan muhafazakâr partilerin de kervana katılması neticesinde neoliberal denilen ama aslında kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasını ve piyasanın görünmez bir el tarafından kendi kendini düzenlediğini savunan, devletin ekonomideki ağırlığını ve belirleyiciliğini ortadan kaldıran, ülkeler arasında mal ve hizmet dolaşımı önündeki yasal engelleri ortadan kaldırmak suretiyle uluslararası finansal hareketlerin önünü açan yeni bir ekonomik ve politik sistemin doğması sağlanmıştır.

Bu ekonomik politik sistem, bir yandan ticaret ve finansın uluslararasılaşmasını, diğer yandan sermayenin küreselleşmesini amaçladı. Zira yeni kurulması düşünülen ekonomik sistemin önünde ulus-devlet yapılarından kaynaklı bir dizi yasal engeller bulunmaktaydı. Bu engellerin başında yatırım amaçlı finansal hareketlerin yüksek vergilerle karşılaşması ve örgütlü emeğin hâlâ varlığını devam ettirmesi gelmekteydi. Bu durum, hem gelişen kapitalizmin yayılmasını engelliyordu, hem de sermayenin hareket alanını kısıtlıyordu.

Yenidünya düzeninin küresel güçleri, mevcut durumdan vazife çıkarmak suretiyle kendi çıkarlarına uygun yeni bir ekonomik sistemin gerekliliğini savunmaya başladılar. Nitekim küresel ekonominin başat aktörleri, neoliberal politikalara geçmek suretiyle söz konusu sorunlardan kurtulmayı amaçladılar. Bir ekonomi politik sistem olduğu kadar aynı zamanda bir ideoloji olarak da işlev gören neoliberalizmin temelinde şu öncelikler/özellikler bulunmaktadır:

En başta ihracata dayalı büyümek ve ithalatta vergileri ortadan kaldırmak suretiyle ülkeler arasında mal ve hizmetlerin akışını sağlamayı amaçlayan neoliberal politikalar, devletin ekonomide sahip olduğu rol ve sorumluluklarından, üretim, tüketim, istihdam ve yatırım gibi piyasayı ilgilendiren iktisadi faaliyetlerden vazgeçmeyi talep etmiş, aksi durumda kamu kaynaklarının verimli bir biçimde kullanılamayacağından ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunların baş göstereceğini iddia etmiştir. Onun için yapılması gereken ilk iş, arz ve talebin kendi doğal seyri içinde oluşmasına olanak tanıyan serbest piyasa mekanizmasına geçmektir. Bunu yapabilmek için de öncelikle devletin elinde bulundurduğu kamu iktisadi teşekküllerini özelleştirmesi, diğer bir deyişle kamu yatırımlarını özel sektörün inisiyatifine bırakması gerekir. Devlet, bu süreçte bir gece lambası gibi davranmalıdır. Güvenlik ve adalet gibi kamu yaşamı açısından elzem olan hizmetler dışında hiç bir rol üstlenmemelidir.

Sıkı mali politikaların uygulandığı, ticaretin ve sanayinin özel sektör eliyle gerçekleştirildiği bir liberal sistemde devlet, üstlenmek zorunda kaldığı birçok iş ve sorumluluktan da kurtulmuş olacaktır. Zira liberalleşmeyle beraber devletin kamusal hizmetlere ya da sosyal harcamalara kaynak ayırması söz konusu olmayacaktır. Bu tür hizmetler de yine arz ve talep dengesi içinde özel işletmeler eliyle gerçekleştirilecektir. Böylece devletin küçülmesiyle uluslararası piyasaların ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller ortadan kalkacağı için küresel mali sistem kendi kendine işleyerek kaynakların daha verimli bir biçimde ve olması gereken yerlerde kullanılması sağlanmış olacaktır. Aslında neoliberal politikalarla yapılmaya çalışılan şey, verimlilik ve rekabet adına ekonominin piyasa mekanizmasına havale edilmesidir.

1. Küresel Kapitalizmin İdeolojisi Olarak Neoliberalizm

Günümüz egemen iktisadi ortodoksisini oluşturan ve serbest piyasayı her tür sorunun çözümü olarak öne çıkaran neoliberalizm, toplumsal, ekonomik ve politik bir sistem olarak gerek inşa etmeye çalıştığı toplum ve düzen, gerekse ekolojik ve sosyal sahada yarattığı yıkıcı sonuçlar açısından kendisinden önceki tüm ideolojik sistemlerden ayrılmaktadır. Öyle ki, neoliberal doktrine dayalı politikaların uygulandığı ülkelerde bugüne kadar tarihte eşi benzeri

görülmemiş boyutlarda bir sınıfsal eşitsizlik ve gelir adaletsizliği yaşanmaktadır. Gelişen kapitalizm ve yayılan küreselleşme ile beraber sadece ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da güçlenen neoliberal rasyonalite, klasik liberalizmin temel dayanaklarını revize etmek suretiyle yeni bir insan, toplum ve devlet düzeni inşa etmeye çalışmıştır.

Literatürde her ne kadar neoliberal düşüncenin kökeni ve tarihsel gelişimine ilişkin değişik görüşler ileri sürülse de, bir düşünce sistematiği olarak ortaya çıkışının son üç yıla dayandığı, hem feodalizmin yıkılışı sonrasında piyasanın ve dolayısıyla kapitalist toplumun gelişmesinin bir ürünü, hem de sanayileşmiş batının siyasi doktrini olarak görülen klasik liberalizmin çağdaş versiyonu olduğu görüşü ağır basmaktadır. Aslında neoliberal fikirler -ki ilk dönemde yükselen bir orta sınıfın arzularını yansıtmaya çalışmış, ancak zaman içinde *laissez-faire* parolasıyla refah toplumu, anayasal düzeni ve temsili demokrasiyi savunmuştur- (Heywood, 2013, s. 71) bir meta-ideoloji olan liberalizmin dayanaklarına ve liberal felsefenin ontolojik temellerine dayanmaktadır.

1980'lerle beraber, bu temellerin daha güçlü bir biçimde siyaset sahnesine çıkmaya başladığını görmekteyiz. Zira 1979'dan sonra Keynesçiliğin terk edilmesiyle başta İngiltere'de Thatcher¹ ve akabinde Amerika'da Reagan hükümetlerinin başa geçmesiyle beraber neoliberal politikalar² hem gelişmiş batı toplumlarında, hem de gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Özünde devlet ve toplum, emek ve sermaye arasında var olan ilişkiyi ve piyasa ekonomisi temelinde işleyen yeni bir düzeni kurmayı amaçlayan bu politikalar; devleti sosyal ve refah toplumuna dönük uyguladığı korumacı politikalarından ve işçi sınıfının sendikal kazanımlarından vazgeçirmeyi (Palley, 2007, s.27-51), vergi oranlarını büyük şirketler lehinde düşürmeyi, ulus-devletin sınırlarını ve vergi dilimlerini ortadan kaldırmayı dolayısıyla uluslararası sermayeyi engelleyen yasal ve anayasal bariyerleri ortadan kaldırarak, üretimde tam istihdam yerine esnek istihdamı geçirmeyi hedeflemiştir.

¹ Thatcher, 3 Ekim 1987 tarihinde İngiltere'de yayın yapan ve genellikle kadın sorunlarını ele alan *Woman's Own* adlı haftalık magazin dergisine verdiği mülakatta, "Toplum diye bir şey yoktur, bireyler olarak erkekler ve kadınlar vardır, aileler vardır" diyerek II. Dünya Savaşından sonra uygulanan sosyal içerikli politikalarından vazgeçildiğinin ipuçlarını vermiştir. Nitekim Harvey'e göre (2015, s.31) aslında Thatcher bu söylemiyle, bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri uğruna bütün toplumsal dayanışma biçimlerini dağıtmayı ve devletin korumacı sıfatını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Amerika'da bezer bir politika izleyen Reagan yönetimi de piyasa ekonomisine sadakatini ifade ederek, başta vergi indirimleri ve kamusal harcamaları kısmak olmak üzere emekçilere ve sendikal örgütlenmelere mesafeli durmaya çalışmıştır.

² Neoliberalizmin esas uygulamaları 1970'lerden sonra bir ekonomi-politik pratik olarak çarpıcı bir dönüşüm hareketi olarak dünya siyasetinin gündemine oturmuştur. Her ne kadar bu çarpıcı dönüşümün ilk belirtileri İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkmışsa da, Sovyet Rusya'nın çökmesi sonucu başta Yeni Zelanda ve İsveç gibi sosyal demokrasi ve refah devleti modelini uygulayan ülkelerde de görülmeye başlanmıştır. Küreselleşme ile beraber devletler kimi zaman isteyerek kimi zaman da baskılara tepki olarak birbiri ardına neoliberal teorinin bir versiyonunu benimsemişlerdir (Harvey, 2007, s. 22-44).

Küresel kapitalizmin baskın bir ideolojisi olarak 1980'lerin başında ortaya çıkan neoliberalizm, bir yandan monetarizm, özelleştirme, serbest piyasa, esnek üretim ve ucuz emek gibi politikalarla toplumlarda ve ülkelerde gelir ve kaynak eşitsizliğine yol açmış, diğer yandan söz konusu politikalarla ticari ve finansal sermayenin çıkarlarının korunması nedeniyle 1990'ların başında da ekonomik krizlere neden olmuştur. Aslında yaşanan krizler, hem kapitalizmin hem de onun ideolojisi ve türevi olan neoliberalizmin sürdürülebilir sistemler olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü emek ve sermaye çatışmasını en uç noktalara dayandıran bu sistemler, başta gelir paylaşımı olmak üzere toplumsal ve sosyal çelişkileri sadece geçici olarak gizleyebilmiştir. Artık küresel ölçekte yaşanmaya başlanan bu sınıfsal çelişkiler, kendisini yaşamın her alanında hissettirmeye başlamış, bir taraftan gittikçe palazlanan ve gücüne güç katan sermayenin hegemonikleşmesine yol açarken, öte taraftan emekçilerin başta iş güvenliği olmak üzere bugüne kadar elde ettikleri sınıfsal kazanımlarını kaybetmelerine neden olmuştur.

Ticari ve finansal sermayenin uhdesinde gelişen yeni ekonomik yaşamın, çalışanların özlük haklarını ellerinden alması ve dolayısıyla emeğin tarihin hiç bir döneminde görülmemiş bir boyutta sömürülmesi en çok neoliberal politikaları uygulayan devletleri zora sokmuştur. Zira sermayenin emrinde olan hükümetlerde 1990'lardan sonra ekonomik krizler ve buna bağlı sosyal sorunlar baş göstermiştir. Örneğin 1995'ten 2002 yılına kadar Güney Amerika'dan Doğu Asya'ya varıncaya kadar başta da Meksika, Rusya, Arjantin ve Türkiye olmak üzere birçok ülkede ekonomik resesyona yaşandığından söz konusu ülkelerde deflasyon ve iktisadi durgunluk meydana gelmiştir (Li, 2008, s.104). Bu ülkelerin bir kısmı içine girdikleri krizden çıkmak için ya dünya ekonomik bankasından veya para fonundan kredi almak ya da Arjantin gibi ülkelerde olduğu gibi bizzat iflas bayrağını çekmek zorunda kalmışlardır.

Neoliberal ideolojinin içeriği konusunda ayrıntılı çözümlemeyi yapanlardan birisi de David Harvey'dir (2015, s.10-27). Ona göre yirminci yüzyılın sonunda refah devleti modelini uygulayan hükümetlerin sosyal harcamalarda kesintiye gitmeleri ve gerek mali, gerekse meşruiyet açısından kriz yaşaması, gelişmekte olan küreselleşme süreciyle Neoliberalizmin yükselişe geçmesini sağlamıştır. Böylece bir yandan sosyal devlet şeytanlaştırılırken, diğer yandan serbest piyasanın erdemlerinden söz edilmeye başlanmıştır. Neoliberal düzen, 'özel'in 'kamu'dan üstün tutulduğu, sermaye hareketleri önündeki yasal ve ulusal engellerin ortadan kaldırıldığı bir düzendir. Diğer bir deyişle neoliberalizm, her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir ve bu teoride insan refahını artırmanın en iyi yolunun, güçlü ve

özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve özgürlüklerin serbest bırakılmasıyla mümkün olabileceği savlanır.

Bu açıdan Harvey, neoliberalleşmeyi uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi ve hayalî bir proje olarak iktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmayı amaçlayan siyasi bir proje olduğunu iddia etmiştir. Nitekim 20. yy Avrupa'sında neoliberal politikalar uygulayan hükümetlerin, iktidarda kaldıkları süre içerisinde özellikle refah devleti uygulamalarından ki, -başta eğitim, sağlık, konut, işsizlik, istihdam ve alt yapı hizmetlerinin devlet tarafından veya devlet eliyle giderilmesi/karşılanması gelmektedir) vazgeçmeye çalıştıklarını görüyoruz. Çünkü sosyal harcamalar, dezavantajlı kesimlere yapılan sosyal yardımlar ve kamusal alana yapılan yatırımlar, sermaye sınıfının şiddetle karşı çıktığı hususlar olmuştur. Zira sermaye açısından, devletin üretim yapanların vergileriyle çalışmayan kesimleri beslemesi hem sosyal adalet ilkesini zedelemekte, hem de ekonomik işleyin doğal seyri içinde gelişmesini (arz-talep dengesini) engellemektedir.

Nitekim 20. yy'da neoliberal iktisadi politikaların mimarı olarak kabul edilen Hayek, toplumsal kalkınmanın ve refah toplumunun reçetesini neoliberal uygulamalarda görmüştür. Ona göre modern toplumda üretim, tüketim, tasarruf ve istihdamı en üst düzeyde tutmanın yolu bireysel özgürlüğü maksimize edecek neoliberal ekonomik sistemle mümkündür (Yayla, 2012). Hayek, bireysel özgürlüklerin, toplumsal eşitliğin ve sosyal adaletin gerçekleşebilmesini, öncelikle devletin sosyal ve ekonomik yaşama müdahil olmaktan vazgeçmesine ve piyasa toplumunun koşullarını sağlamasına dayandırmıştır. Çünkü piyasa toplumunda ekonomik işleyiş kendi doğal mecrasında yani arz ve talep dengesi içinde kurulacağından insanların üretimde bulunmaları, katma değer üretmeleri ve bunun bir sonucu olarak toplumsal gelişmenin sağlanması daha kolay olacaktır.

Onun için neoliberalizmin iktisadi politika açısından temel hedefi, öncelikle devletin sosyal rolünü budamak, iş garantisini, tam istihdamı ve emek örgütlenmesini ortadan kaldırmak suretiyle piyasa ekonomisini gerçekleştirmektir. Diğer bir deyişle geniş bir toplumsal, siyasi ve ekonomik olgular yelpazesi üzerinde yükselen neoliberalizm, devletin bir aktör olarak ekonomik süreçlerdeki rolünü budamak suretiyle sermayenin tekelinde işleyen yeni bir sosyal düzen yaratmayı hedeflemiştir. Toplumsal yaşamın her alanında kapsamlı ve saldırgan müdahalelerde bulunarak, finansal çıkarların hegemonyasını savunan neoliberalizm, bir ideoloji olarak yeni bir emek ve yönetim disiplini, devletin kalkınma ve refah alanlarındaki müdahalelerinin azaltılmasını, finansal kurumların büyümesini, mali

istikrarın sağlanması ve çevresel kaynakların merkeze aktarılmasını amaçlamıştır (Dumênil-Lêvy, 2007, s.27).

Bu amaç doğrultusunda toplum açısından vazgeçilmez önemdeki eğitim ve sağlık kurumları başta olmak üzere havaalanları, demiryolları, telekomünikasyon ve iletişim kurumları özelleştirilmeye çalışılmıştır. Yatırım üzerindeki vergi dilimlerini indirgeyen yasaların çıkarılmasıyla finans sermayesi daha da güçlendirilmiştir. Kısacası bir söylem/düşünce tarzı ve ideolojik tutum olarak neoliberalizm, İkinci Dünya Savaş'ından 1970'lerin sonuna kadar süren ve temelde kapitalizmin aşırı büyümesini, sermayenin palazlanmasını, yaratılan katma değer kamusal yatırımlar için harcanmasını, vergi dilimlerinin yüksek tutulması sağlanarak toplumsal açıdan dezavantajlı olan kesimlerin (yoksulların, işsizlerin, yaşlıların, engellilerin vb.) desteklenmesini ve sosyal devlet ilkeleri çerçevesinde gelirin adil paylaşımını amaçlayan refah devletinin sonunu getirmiştir.

2. Wendy Brown'un Neoliberal Rasyonalite Eleştirisi

Wendy Brown, içinde yaşadığımız çağın adeta tinini oluşturan ve sadece bir ekonomi-politik sistem olarak değil, aynı zamanda insana, doğaya ve eşyaya ilişkin kendine özgü bir bakış açısına, paradigmaya ve rasyonaliteye sahip olan neoliberalizmin felsefi ve sosyolojik gerçekliğini arkeolojik bir okumadan geçiren siyaset teorisyenlerden biridir. Son yıllarda başta Marx ve Nietzsche olmak üzere Weber ve Foucault gibi düşünürler üzerine yazdıklarıyla dikkatleri üzerine çeken Brown, bir siyaset bilimcisi olarak çağdaş liberal düşüncenin ileri bir aşaması olan neoliberal mantığın yarattığı yıkıcı dünyayı önümüze sermeye çalışarak, bu mantığın başta siyasal kimlik ve yurttaşlık bilinci olmak üzere demokrasinin en temel değerleri olan eşitlik, adalet ve hukuk kavramlarının içinin nasıl boşaltıldığını ve demokratik toplumun altının nasıl oyulduğunu yazmaya çalışmaktadır.

Yirmiden fazla kitabı bulunan yazarın bugüne kadar Türkçeye çevrilmiş; *Demokrasi Ne Âlemde?* (editöryel), *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, *Tarihten Çıkan Siyaset* ve *Halkın Çözülüşü* olmak üzere dört kitabı bulunmaktadır. Brown, söz konusu kitaplarında dikkatimizi daha çok günlük yaşamın en ince noktalarına kadar sirayet ederek en başta da demokrasinin temel değerlerini, ilkelerini normlarını, teamüllerini, kültürünü ve dolayısıyla kurumlarını yok etmeye çalışan neoliberal rasyonaliteye çekmektedir. Yüzyılımızın başında neoliberal uygulamalara kapı aralayan biri ekonomik diğeri politik olmak üzere iki önemli gelişmenin bulunduğu işaret eden Brown (2010, s.20), birinci olarak, dünya çapındaki kapitalist toplumsal ilişkilerin her yere yayılmasını ve sermayenin kültürlerin neredeyse bütün

çatlaklarından içeriye sızmasını, sermaye, finans ve üretimin sabit coğrafyalardan koparak tüm yerküreye yayılmasını sağlayan küreselleşme fenomeni olduğunu belirtmiştir.

İkincisi de, ulus-devlet modelinin gittikçe aşınmaya başlamasıyla ulusal sınırların önemini kaybettiğini, gümrük duvarlarının yıkıldığını ve özellikle de büyük ölçekli uluslararası şirketlerin söz konusu ulus-devletlerin egemenlik haklarını kısıtladığını ve hukuki/siyasi yetkilerini daralttığını belirtmiştir. Brown (2011a, s. 28-29), bununla birlikte küresel ölçekli sermaye hareketlerinin ki, -başında IMF ve Dünya Bankası gelmektedir- ulus devletin egemenliğine, yetki alanına ve anayasal gücüne meydan okuduğunu, söz konusu devlet modelinin artık küresel siyasi ilişkileri belirleyemediğini ya da bu ilişkileri yönlendiren kararların büyük bir kısmından mahrum kaldığını belirtmektedir. Brown'a göre coğrafya üzerindeki egemenliğini yitirmeye başlayan ulus-devletin artık demokrasiyi koruması da mümkün görünmemektedir.

Brown, neoliberalizmin sinsi bir devrim peşinde olduğunu ve bunu anlamak için de uygulamalarına yakından bakmanın yeterli olacağını vurgular. Ona göre, böyle devam ederse yakın bir zamanda içinde yaşadığımız dünyayı başımıza yıkacak kadar acımasız bir kibirle hareket eden neoliberal mantığın iyi anlaşılması gerektiğini, aksi durumda mevcut mantığı yeniden üreten özne durumundan kurtulamayacağımızı belirtir. Brown'a (2011a; 2011b) göre neoliberalizm, genel kanının aksine salt bir ekonomik rejim ya da günlük yaşam sosyolojisi içerisinde gerçekleşen iktisadi faaliyetlerin bir biçimi değildir. Bir ekonomi politikasından ziyade bir yönetim tarzı olarak neoliberalizm, dünyaya ilişkin belli bir plan ve projesi olan ve temelde insanı ve dünyayı yeniden biçimlendirmeyi hedefleyen yıkıcı bir zihniyettir.

Dolayısıyla ekonomik-politik olmaktan fazlası olan neoliberalizm, tüm insan faaliyetlerini, değerlerini, kurumlarını ve uygulamalarını piyasa ilkelerine teslim eden yönetsel, sosyal ve politik bir rasyonelliktir. İster sermaye yatırımı açısından her şeyi formüle etmek, ister üniversiteye girişte özgeçmiş oluşturmak, ister eş arayan birinin ihtiyacını gidermek, ister çalışan annenin çocuğuna bakmak, isterse bir karbon dengeleme satın almak isteyen bir şirket olsun bir yönetim rasyonelitesi olarak neoliberalizm, devletin yönetiminden öznenin ruhuna uzanan; sağlık, eğitim, ulaşım, doğa ve sanatı bireysel tüketim mallarına çeviren ve hastaları, öğrencileri, sürücülerini, sporcuları ve müzecileri aynı şekilde kendi ihtiyaçlarını ve bu malları tüketen ya da bu mallara yatırım yapmak isteyen girişimcilere dönüştüren bir mantıktır (Brown, 2011a, s. 113-129).

Öncelikle neoliberalizmin radikal bir serbest piyasa ile eşit olduğunu kabul etmek gerekir. Zira neoliberal sistemin özünde, ekonomik deregülasyon yoluyla elde edilen maksimum rekabetin ve serbest ticaretin yaygınlaştırılması, tarifelerin ortadan kaldırılması,

yoksulluğa ve sosyal harcamalara yapılan yardımların askıya alınması düşüncesi yatar. Bunun yanında küresel şirketler için istisnaları yeniden yapılandırmak, politik kurumlar ve toplumsal oluşumlar dâhil olmak üzere 3. Dünya varoluşunun her yönünün zincirlerini kırmak da diğer hedefler arasındadır. Brown'a (2018b, s. 10) göre, neoliberalizm sadece yoksulluğu küreselleştirdiği, toplumlar arasında var olan ekonomik eşitsizliği derinleştirdiği ve çevre ülkeleri merkez ülkelere bağımlı hale getirdiği için değil, aynı zamanda otoriter, despotik, paramilitarizm ile uyumlu ve hatta bazen üretken olduğu için de kibirli bir zihniyeti içermektedir.

Neoliberal rasyonalite genellikle devleti, sermayenin çıkarlarını korumak için bir araç olarak kullanmaktadır. Nitekim Brown (2018a, s.31-32), günümüzde devletler her geçen gün, daha fazla sermaye ve sanayi akışında deregülasyona gitmekte, refah devleti uygulamalarından vazgeçmekte, kamu kurum ve kuruluşlarını özelleştirilmekte, artan oranlı yerine azalan oranlı vergi ve gümrük tarifelerine geçilmekte, kamu bütçesinde dezavantajlı kesimlere yönelik yardımları kaldırılmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde söz konusu devletler, yükseköğretim ücretlerini artırmaktan özel eğitimi yaygınlaştırmaya, evlat edinmeden organ nakline, cenaze kaldırmadan uçakta ayak uzatacak yeri garantilemeye varıncaya kadar insan ihtiyaçlarının ve arzularının birçoğunu kârlı bir girişime dönüştürme çabasıdır. Brown'a göre günlük yaşamın her anının maddi çıkara göre düzenlenmesinin tek müsebbibi neoliberal rasyonalitedir.

Kısacası Brown, kendine özgü bir akıl tarzı olan neoliberalizmin, gerek bireyleri gerekse devletleri çağdaş şirket mantığına ve piyasa modeline göre, insanı da insan sermayesi biçiminde tanımlamaya çalıştığı, insan hayatının tüm boyutlarını kapsayacak biçimde genişleyerek normatif bir akıl düzeni olarak insanı homo oeconomicus olarak yapılandırmaya ve hayatın tüm alanlarını amansız bir biçimde ekonomikleştirmeye çalıştığını savunmaktadır. Neoliberal rasyonalitenin alâmetifarikası, ekonomik olmayan her alanı piyasalaştırması, siyaseti de araçsallaştırmasıdır. Zira bir yandan bireyi devlet düzenlemeleri ve müdahaleleri ağlarından kurtarmayı hedeflerken, diğer yandan kendisini bir küre ve kurum haline getirmek suretiyle bir bağımlılık ilişkisi oluşturuyor (Brown, 2016, s.3-14).

3. Wendy Brown'un Çağdaş Dünyanın Demokrasiden Uzaklaşması ve Demokratik Toplum Fikrinin İrtifa Kaybetmesine İlişkin Görüşleri

Brown'un eserlerinde sıkça vurguladığı ve esasen üzerinde durmamızı istediği hususlardan birisi de, neoliberal uygulamaların temelde modern toplumların demokratik yapısını hedef alması ve bundan dolayı demokrasiyi koruma konusunda daha titiz olmamız

gerektiğini düşünmesidir. Zira Brown'a göre (2018a, s. 43) neoliberal mantık, nasıl ki insanı insan sermayesi ve devleti de şirket modeli olarak tasavvur ediyorsa aynı şekilde demokratik siyasi ilkeleri ve adaleti de ekonomik bir yatırım alanı olarak görüyor. Onun için neoliberalizmin klasik liberalizmden ayrılan en önemli yanı, onun yaşamı bir bütün olarak "piyasa" olarak görmesi ve insanı da siyasal bir özne olarak değil, daha çok "piyasa aktörü" olarak düşünmesidir.

Böylece homo oeconomicus'a dönüştürülen insan, piyasanın bir nesnesi haline gelerek ekonomik bir değere dönüştürülmektedir. Neoliberalizm, devleti baştan inşa ederken kamu yararını gözetmek gibi bir kaygı taşımadığı için halk egemenliği fikrini besleyen *demos*'un *ethosu*'unu da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla siyasal alan, finansal alanın haline dönüşünce demokratik bir yönetimin oluşması mümkün olamamaktadır. Zira bu durumda demokrasi, halk iradesinin gerçekleştiği bir alan olmaktan çıkarak sermaye sınıfının çıkarlarını korumaya çalışan bir yönetim biçimi halini almaktadır. Brown'a göre (2018a, s. 91-107), aslında bir yönetim rasyonalitesi olarak neoliberalizm, insanı siyasi bir varlık (homo politicus) olmaktan kapital bir nesneye (homo oeconomicus) dönüştürmüş, böylece kendi kendisini yöneten insan, siyasi bir varlık olmaktan ekonomik bir varlığa dönüşmeye başlamıştır.

Aynı şekilde günümüzde hukukun üstünlüğü ve halk egemenliği fikri de yine neoliberal akıl tarafından içeriği boşaltılarak anlam ve pratiği değiştirildiği için demokratik hayatın kurucu unsuru olmaktan çıkmış bulunmaktadır. Brown (2018a, s. 176) neoliberal hukuk aklının, kamu yararı ve vatandaşlık hukuku yerine sermayenin haklarını güvenceye almak ve rekabeti yapılandırmakla yetinmediğini, siyasi hakları, yurttaşlığı ve bizzat demokrasinin sahasını da ekonomik olarak biçimlendirmek suretiyle *demos* fikrinin kendisini dağıttığını düşünmektedir. Dolayısıyla hem bireyi adeta kutsal bir şemsiye gibi koruyan, hem de demokrasinin olmazsa olmazı olan anayasal vatandaşlık ve hukukun üstünlüğü ilkeleri bizzat neoliberal politikalar tarafından anlamsızlaştırılmaya çalışılmıştır.

Brown'un üzerinde durduğu hususlardan birisi de, küreselleşmiş dünyamızda demokrasinin bizzat devletler eliyle işlevsiz hale getirilmiş bulunmasıdır. Zira sermayenin iktidarı eline geçirmesiyle halkın iradesi ve kendi kendisini yönetmesi mümkün olamamaktadır. Brown'un deyişiyle yurttaşlar, küresel sermaye düzeninin hükümranlığı altında çalışmak zorunda olan, kendi kendini yönetme iradesi ve gücü elinden alınan hükümetleştirilmiş devletlerin edilgen hissedarlarına indirgenmiş durumdadır. Kısacası bir yandan küreselleşmenin ulus-devlet hükümranlığını aşındırması, yetkileri ve gücünü zayıflatması, diğer yandan neoliberalizmin kontrolsüz dünya gücü olarak sermaye iktidarının

dizginlerini boşaltması demokrasinin içinin boşalmasına ve demokratik toplum yapısının parçalanmasına yol açıyor. Bu durum, uzun bir süredir Avrupa-Atlantik modernliğinin başat biçimi olan liberal demokrasiyi yapısal bir krizle karşı karşıya bırakmaktadır (Brown, 2017).

Bu kriz, aynı zamanda *demos*'un yönetimini de tartışmaya açmakta ve bu konudaki siyasi kaygıları gün yüzüne çıkarmaktadır. Nitekim Brown'a göre (2017, s. 52-63) içinde yaşadığımız geç modern çağda demokratik değerlerin aşınmasına dolayısıyla demokratik toplumun çöküşüne yol açan bir dizi gelişme bulunmaktadır. Bu gelişmeleri kendi içinde beşe ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi, küreselleşme denilen süreçle beraber artan şirketlerin gücü, halkın siyasal tercihlerini, vaat ve pratiklerini aşındırmaktadır. Şirketlerin gittikçe güçlenmesi, siyasetin söz konusu şirketler eliyle dizayn edilmesine, siyasal alanın da ekonomik güçler tarafından ele geçirilmesine neden olmaktadır. Şirketlerin politikayla iç içe olması hatta politika yapıcılarına söz geçirmesi, büyük medya kartellerini elinde bulundurarak kamuoyunu yönlendirmesi ve dolayısıyla iktidarın hesap verebilirliğini engellemesi gibi gelişmeler demokrasinin içinin boşalmasına neden olan diğer etkenlerdir.

İktisadi yaşamın ağırlıkla devletin denetiminden çıkması ve özel sektör eliyle yapılmaya başlanması demokratik teamülleri aşındırdığı gibi *demos*'un ekonomik kararlarda söz sahibi olmasını da engellemiştir. Halkın oylarıyla seçilenler, kamu çıkarını korumak yerine şirket çıkarlarını korumaya çalışmış, devlete düşen görevlerin çoğu serbest piyasa koşullarına bırakılmıştır. Başta eğitim, sağlık ve enerji olmak üzere kamusal hizmet içeren faaliyetlerin büyük bir çoğunluğu özel sektör eliyle yapılmaya başlandığı için, söz konusu alanlarla ilgili kararlar da şirketlerin çıkarları doğrultusunda verilmeye başlanmıştır. Halk, *demos* bu gelişmelerin çoğunun hatta bunlara muhalefet etmenin bile farkında değildir. Çünkü iradesine ipotek koyan güçlere karşı nasıl mücadele edeceğini bilememektedir (Brown, 2018a, s. 203; 2017, s. 53).

İkinci olarak, demokrasinin yüzeysel de olsa en önemli görsel simgesi olan “özgür seçimler” in bağış toplama gösterilerinden hedef seçmenlerin nasıl manipüle edileceğine varıncaya kadar siyasal süreçlerde pazarlama ve işletme şirketlerinin inisiyatifi söz konusu olmaktadır. Demokratik toplumların vazgeçilmez özelliği olan seçimler, halkın özgür iradesinin yansıtıldığı bir platformdur. Oysa medya tekeline elinde bulunduran küresel sermaye grupları, seçim sürecini ve algı operasyonlarıyla seçmen davranışlarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla vatandaşların özgür iradeleri seçim sandıklarına yansımadağı için de gerçek anlamda demokrasi işleyememektedir. Üçüncüsü, bir siyasal rasyonalite olarak neoliberalizm, liberal demokrasinin anayasal vatandaşlık, yasal eşitlik, siyasal ve sivil

özgürlük, siyasal özerklik ve açıklık gibi temel ilkelerinin yerine maliyet, kâr, verimlilik ve etkililik gibi piyasa değerleri geçirdi (Brown, 2017, s. 53-57).

Bununla birlikte hükümetler, hesap verebilirlik ve eylemlerinde şeffaflık gibi demokrasinin ilkelerini de göz ardı edip, kamu kaynaklarının büyük şirketler tarafından kullanılmasına izin verdi. Çünkü neoliberal rasyonalite, her kurum ve bireyi şirket modeline göre yeniden şekillendirmeye demokratik kurallar yerine girişimcilik ilkelerini geçirmeye çalışmaktadır. Demokrasilerde *demos*'u tahtından indiren bu uygulamalar, doğal olarak demokratik toplumların çözülmesine de neden olmaktadır. Brown'a göre liberal demokratik kurumların ilkelerini ve pratiklerini anlamsızlaştıran sadece neoliberal politikalar değildir. Dördüncü olarak yürütme erkinin ve uluslararası yargının gittikçe nüfuz alanını, gücünü ve menzilini genişletmesi de demokratik teamüllerin uygulanma olasılığını sekteye uğrattı. Uluslararası insan hakları kampanyalarının da dâhil olduğu bir dizi siyasal mücadele ve sorun, hukuk uzmanları ve hukukçular dışında kimsenin anlamadığı karmaşık ve esrarengiz bir dille ustaca ifade ederek göz boyadığı mahkemelere havale edilir oldu (Brown, 2018a).

Beşincisi sermayenin siyaset üzerinde tahakküm kurması, demokratik ilkelerin yerini piyasa değerlerinin alması ve siyasetin yargısallaşmasına ek olarak küreselleşmenin ulus-devletin egemenlik alanını daraltmak suretiyle etkililiğini ve etkinliğini azaltması, uluslararası bir güç olmasını engellemesi ve dolayısıyla ulus-ötesi sermayenin hükümlerlik gücünü ulus-devletin tekelden alması da günümüzde Batı'nın demokrasiden uzaklaşmasının can alıcı unsurları arasındadır. Gerçekten de küreselleşmeyle beraber çokuluslu şirketlerin inanılmaz bir biçimde güçlenmesi, dünya ticaretini ve dolayısıyla küresel finansal sermayeyi tek başına yönetmesi, devletlerin söz konusu alanda var olan tekeli ciddi biçimde kırmıştır. Ekonomik gücü aşan devletler doğal olarak siyasal gücünü de yitirdiği için demokratik meşruiyetine de gölge düşürmüştür oluyor. Egemenliği zedelenen ulus-devletler halk üzerindeki hükümlerliğini yitirmekte dolayısıyla halkın iradesi karşısında etkisiz kalmaktadır (Brown, 2011, s. 28).

SONUÇ

İçinde yaşamakta olduğumuz küresel çağın ekonomi-politiğini oluşturan neoliberalizm, gerek birey ve topluma, gerekse doğa ve devlete yönelik tasarımlarıyla kendisinden önceki ideolojilerden tümüyle ayrılmaktadır. 19. yüzyılın hâkim ideolojisi olarak sosyal, ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşama damgasını vuran ve temelde yeni bir dünya düzeni kurmayı hedefleyen neoliberal politikalar, kapitalizmin her yere yayılmasının ve büyümesinin yolunu açmıştır. Bir düşünce sistemi olduğu kadar bir söylem ve mantık tarzı olarak da görülmesi gereken neoliberalizm, beraberinde bir dizi yaratıcı yıkımı ve sonradan

telafisi mümkün olmayan ekolojik sorunları da getirmiştir. Bu sorunları sadece çevresel veya fiziksel dünyaya ilişkin olarak görmemek gerekir, zira kamu yönetimi ve siyaset başta olmak üzere homo politicus'un homo oeconomicus'a dönüşmesine yol açan bir kamusal düzenle ilgili sorunlara da yol açmıştır.

Geride bıraktığımız yüzyılda hâkim ideoloji olarak dünyada emeğe karşı sermayenin daha fazla güç kazanmasına yol açan neoliberal uygulamalar, dünyada egemen güçler tarafından daha fazla savunulmaktadır. Zira dünya kaynaklarının çoğunu tüketen az sayıdaki varlıklar, neoliberal sistemin devam etmesi için çabalamaktadırlar. Oysa yukarıda da vurgulandığı üzere 1980'den günümüze hükümetler tarafından uygulanan neoliberal politikalar, dünya genelinde bireysel özgürlüğü, toplumsal eşitliği ve sosyal adaleti sağlayamadığını aksine var olan gelir eşitsizliğini ve adaletsizliğini daha da derinleştirdiğini, dünyayı adeta kendi içinde varlıklar ve yoksullar şeklinde kutuplaştırdığını ve sermaye karşısında emeğin hiç bir değerini ve anlamını bırakmadığını ortaya koymuştur.

Ayrıca bir normatif akıl düzeni olan neoliberalizm, en başta liberal demokrasinin başta eşitlik ve özgürlük olmak üzere, halkın kendi kendini yönetmesi gibi temel ilkelerini ve siyasal yönetim idealini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle modern toplumların en önemli yönetim biçimi demokrasi, her geçen gün daha fazla neoliberal saldırılara maruz kalmakta, içeriği boşaltılmakta ve pratikten yoksun bırakılmaktadır. Brown, son otuz yıl içinde gelişip tüm dünyaya yayılmaya başlayan neoliberal rasyonalitenin, devletin tüm kurumlarında, hukukta, eğitimde, sağlıkta, üretim ve istihdamda, kültürde ve günlük yaşam sosyolojisinin her alanında hem demokrasinin kurucu unsurlarının belirgin siyasal yapısını hem de işleyişini dönüştürmek suretiyle onları ekonomikleştirdiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla günümüz modern Batı toplumlarında sadece iktisadi bir sistem anlamında değil, aynı zamanda siyasal bir güç olarak da neoliberalizmin, demokrasinin anlam ve içeriğini boşalttığını ve siyaseti finansal ilişkilere indirgediğini söylemek mümkündür.

Neoliberal rasyonalite, bir yandan demokratik değerlere saldırmak suretiyle onları işlevsiz kılmaya çalışmış, diğer yandan halkın kendi kendisini yönetmesini sağlayan demokratik ilkelerin içini de boşaltarak onları anlamsızlaştırmıştır. Brown tüm bu tespitlerden hareketle eserlerinde, bir yandan neoliberal mantığın soy kütüğünü çıkarmaya diğer yandan neoliberal pratiğin arkeolojisini yapmaya çalışmıştır. Brown'un günümüz batı toplumunun karşı karşıya kaldığı en önemli tehdidin neoliberal politikalar olduğunu iddia etmesi önemlidir. Zira panzehiri olmayan bir virüs gibi her geçen gün daha fazla dünyaya yayılan ve yayıldıkça da beraberinde yıkıcı sonuçlar doğuran neoliberal uygulamalar, küresel dünya sistemini ve bu sistemin ekolojik, jeolojik ve morfolojik yapısını değiştirmekte, insanı

sermaye, devleti şirket, doğayı da nesne olarak algılamaktadır. Bir rasyonalite olarak neoliberalizme ilişkin Brown'un yapmış olduğu tespit ve eleştiriler, her ne kadar günümüz sosyal bilimcilerin dikkatini çekmemiş görünse de, çok kısa bir süre sonra Brown'un söz konusu tespit ve eleştirilerinde ne kadar haklı ve gerçekçi olduğunu gösterecek kanıtların bugünden ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Brown, W. (2010). Tarihten Çıkan Siyaset (Çev. E.Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2011a). Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik (Çev. E.Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2011b). "Neoliberalized Knowledge", History of the Present, Vol. 1, No. 1 (Summer, pp. 113-129).
- Brown, W. (2016). "Sacrificial Citizenship: Neoliberalism, Human Capital, and Austerity Politics" Constellations An International Journal of Critical and Democratic Theory, Vol.23:1, (3-14).
- Brown, W. (2017). "Artık Hepimiz Demokratız", Demokrasi Ne Âlemde? (Çev. E.Nazan), İstanbul: Metis Yayınları
- Brown, W. (2018a). Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi (Çev.B.E.Aksoy), İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2018b) "Neoliberalism and The End Of Liberal Democracy" http://lchc.ucsd.edu/cogn_150/Readings/brown.pdf.09.03.2018.
- Dumênil, G. ve Lévy, D. (2007). "Neoliberal (Karşı) Devrim", Neoliberalizm (Edt. A.Saad vd.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Harvey, D. (2007). "Neoliberalism as Creative Destruction" The Annals of American Academy of Political and Social Sciences, Vol.610 (22-44).
- Harvey, D. (2015). Neoliberalizmin Kısa Tarihi (Çev.A.Onacık), İstanbul: Sel Yayıncılık
- Heywood, A. (2013). Siyaset (Çev.B.B.Özipek vd.), Ankara: Adres Yayınları
- Li, M. (2008). "Bir Geçiş Evresi: ABD, Çin, Rezerv Tavanı ve Neoliberalizmin Çöküşü", Neoliberalizmin Krizi (Edt. William K.Tabb), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Palley, I. T. (2007). "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması" Neoliberalizm (Edt. A.Saad vd.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Yayla, A. (2012). Hayek'in Liberalizm Anlayışı, İstanbul: Kesit Yayınları.

ELİTLER VE KÜLTÜREL SERMAYE: NEJAT F. ECZACIBAŞI ÖRNEĞİ¹**ELITES AND CULTURAL CAPITAL: NEJAT F. ECZACIBAŞI CASE****Suna KIRDAĞ MAHİR²-Esra DANACIOĞLU³****ÖZET**

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de elitler ve sanat alanı ilişkisinde ayırt edici bir örnek olan büyük yerli sermaye gruplarından Eczacıbaşı ailesi üyesi Nejat F. Eczacıbaşı’nın kültürel sermaye birikimi, yatırımları ve ekonomik sermayesini kültürel sermayeye dönüştürme stratejilerinin incelenmesidir. Bu çalışmada, C. W. Mills’in sosyolojik analiz için önerdiği yaklaşımla “biyografi ve tarihi” sentezleyerek ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıları ve bunların kesişimlerini de dikkate alan bir yaklaşımla, Pierre Bourdieu’nün sınıf analizi yaklaşımı birleştirilerek hareket edilmiştir. Elit oluşumu ve yeniden üretimi süreçleri -olası bir ekonomik indirgemecilikten kaçınmak üzere- sadece ekonomik sermaye birikimi ve tüketimi yerine kültürel sermaye ve her iki tür sermayenin birbirine dönüşme kapasitesinin de tedavüle sokulduğu bir süreç olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Sermaye, Eczacıbaşı Ailesi, Elitler

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine Nejat F. Eczacıbaşı’s accumulation and investment of cultural capital and strategies of converting the economic capitals to cultural one who is the member of Eczacıbaşı family which is one of the largest domestic capital is a distinctive example of the elite and the art association in Turkey. In this study, Pierre Bourdieu’s class analysis approach was combined with the approach proposed by C. W. Mills for sociological analysis by synthesizing "biography and history" and taking into account economic, social and cultural angles and their intersections. The process of elite formation and reproduction is dealt with as a process in which cultural capital instead of economic capital accumulation and consumption, and the conversion capacity of both types of capital are introduced by means of treatment, in order to avoid an economic reductionism.

Keywords: Cultural Capital, Eczacıbaşı Family, Elites

¹ Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler yüksek lisans programında hazırlanmış olduğum “Elitler ve Kültürel Sermaye: Eczacıbaşı Ailesinin Sosyal Tarihi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. E-mail: sunakirdag@gmail.com

³ Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

GİRİŞ

Zenginlerin gelirlerini ve ayrıcalıklarını arttırmaya devam ettikleri günümüzde, bu konunun sosyal bilimlerde daha fazla çalışma konusu olmayı hak ettiğini düşünebiliriz. Bu varsayım “zenginlik” çalışmaları için belki geçerlidir ancak “zenginler”, zenginliğin bugün ve geleceği anlamak için gerekliliğinin kabul edildiği bugünlerde çalışma konusu olarak pek rağbet görmemektedir. Elitler kimdir, ayrıcalıklarını nasıl elde eder, nasıl devam ettirirler ve toplumsal uzamda nasıl konumlanırlar gibi soruların cevabını ise zenginlik çalışmalarında bulmak mümkün değildir. Elitlerin toplumsal alandaki rolü sadece ekonomik faaliyetleri ile sınırlı değildir, kültürel ve politik faaliyetler de elitlerin toplumda işgal ettikleri konumların parçasıdır. Bu nedenle elitlerin konu edildiği çalışmalarda, bu grup sadece ekonomik zenginlikleri açısından değerlendirildiğinde, bahsettiğimiz toplumsal olgular göz ardı edilmektedir.

Bu çalışma, söz konusu eksiklikten hareket ederek Türkiye’deki büyük yerli sermaye gruplarından Eczacıbaşı ailesinin tarihini, doğuşunu ve gelişimini, sosyal ilişkilerini, ekonomik ve kültürel yatırımlarını ve ekonomik sermayelerini kültürel sermayeye dönüştürme yollarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun için, C. W. Mills’in sosyolojik analiz için önerdiği yaklaşımla “biyografi ve tarihi” (Mills, 2000b, s. 143) sentezleyerek ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıları ve bunların kesişimlerini de dikkate alan bir yaklaşımı benimsemektedir. Eczacıbaşı ailesinin sağladığı biyografik veriler bu çalışmada daha geniş toplumsal ve tarihsel süreçleri anlamak için kullanılacaktır. Çalışmanın temel argümanı, elit oluşumu ve elitlerin yeniden üretimi süreçlerinin sadece ekonomik sermaye birikiminin ve tüketiminin değil, aynı zamanda kültürel sermayenin ve her iki tür sermayenin birbirine dönüşme kapasitesinin de tedavüle sokulduğu bir süreç olduğudur.

Sermaye gruplarının konu edildiği akademik çalışmaların çoğunda, bu grupların sermayelerini artırmak, yaymak, yeniden üretmek ve üretim araçlarını ellerinde tutmak gibi çok bariz çıkarları oldukları varsayılmaktadır (Yanagisako, 2002, s. 7). Bu çıkarların kaynağını oluşturan ilk birikimin nasıl gerçekleştiği ve elde edilen sermaye ve ayrıcalıkların nesiller boyunca nasıl sürdürüldüğü sorusunun cevabı ise yine çıkarların kurumsallaştığı ve somutlaştığı ekonomik alanın analizi ile sınırlı tutulmaktadır. Bir şirketin nasıl kurulduğu, hacmi, hangi alanlarda yatırım yaptığı ve hangi büyüme stratejilerini izlediği gibi soruların cevapları, sermayenin çıkarlarını açıklama konusunda başvurulacak birincil kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Oysa toplumsal gerçekliğin bütüncül olarak anlaşılması için burjuvazi, ekonomik indirgemecilik tuzağına düşmeden iş dünyasının kurumsal yapısının ötesinde

değerlendirilmelidir. Burjuvazinin oluşumu da tıpkı işçi sınıfı oluşumunda olduğu gibi kendine ait bir sınıf kültürü yaratan, gelenekler ve tavırlar, ritüeller, kültür, cinsiyet rolleri ve hatta iç mimari tercihleri gibi konuların kulüpler, balolar, gönüllü çalışmalar, müzeler ve siyasi mobilizasyon olarak kurumsallaştığı aktif bir süreçtir (Beckert, 2003, s. 9).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

C. W. Mills *İktidar Seçkinleri* adlı kitabında Amerikan toplumunun, aktörlerin görünürdeki çokluğuna rağmen askeri, siyasi ve ekonomik olmak üzere üç kurum tarafından yönetildiğini yazmıştır. Toplumun her açıdan en ayrıcalıklı en üst katmanını, bu üç kurumun da en üst katmanında yer alan insanlar oluşturur. Zenginler, savaş lordları, ünlüler, askeri ve siyasi yöneticiler gibi aslında hepsini elitler olarak adlandırdığı bu tek bir gruba ait olan kişiler, Amerika’da esas karar verici pozisyonlardadır. “İktidar seçkinleri” adını verdiği bu grup sıradan insanlardan, büyük kararlar verme yetkileri çerçevesinde ayrılırlar (Mills, 2000a, s. 71). Ancak başarıları iddia edildiği gibi meritokratik bir sürecin ürünü olmadığı gibi, toplumsal konumları da ahlaki bir değerden kaynaklanmamaktadır (Mills, 2000a, s. 361). Her biri kendi alanında uzmanlıklarıyla öne çıkan bu kesimler, aslında çıkarları söz konusu olduğunda ortak bir paydada buluşmaktadırlar. Belli bir oranda sosyal ve psikolojik bir bütünlüğe sahip olduğu söylenebilecek bu grubun üyeleri birbirlerini iş hayatında olduğu kadar sosyal hayatta da görmekte-dirler (Mills, 2000a, s. 11).

Bourdieu ise Mills’in açıkça ifade ettiği bu katmanlaşmanın nasıl gerçekleştiği ile ilgilenir. Kendisi elit teorisi olarak adlandırmaya ve elit kavramını nadiren kullanmış olsa da elit teorilerine habitus ve sermaye çeşitleri gibi kavramlar aracılığı ile katkıda bulunmuştur. Başta *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power* ve *Varisler: Öğrenciler ve Kültür* olmak üzere, eğitim alanında yaptığı ampirik çalışmalar ve analizlerle tüm eşitlik ve ulaşılabilirlik vurgularına rağmen, en iyi okulların belli bir sınıf habitusu üzerinden nasıl sistematik olarak seçici ve dışlayıcı olduğunu göstermiştir (Bourdieu, 1996; Bourdieu & Passeron, 2014). Bourdieu için elitlerin yeniden üretimi kendiliğinden gerçekleşen ve insan doğasının sabitliğinden kaynaklanan bir sürecin nihai ürünü değil, bizzat elitler tarafından yürütülen koruma ve dışlama mekanizmaları sayesinde sıkı bir şekilde kontrol edilen ve toplumsal alandaki pozisyonları neredeyse garantileyen güç ilişkilerinin sonucudur. Tüm seçim süreçleri, toplumsal ayrışmaları teknik bir seçim kılıfı altında gizlemekte ve toplumsal hiyerarşilerin varlığı ve yeniden üretimini eğitim yoluyla meşrulaştırmaktadır.

Alan, Bourdieu’nün toplumsal uzamın nesnel bir modelini inşa etmek için kullanıma soktuğu bir kavramdır. Toplumsal evreni oluşturan, sanat, din, iktisat gibi kendilerine özgü

mantık kurallarına tabi alanların her biri tarihsel olarak ve görece birbirlerinden bağımsız olarak gelişmişlerdir (Bourdieu & Wacquant, 2011, s. 81). Tüm bu alanların her birinde kendilerine özgü geçerli kozlar yani sermayeler mevcuttur. Örneğin kültürel sermaye, bu alanda konumlanmak isteyen aktörlerin yatırım yaparak kullandıkları tüm kaynaklarını ifade etmektedir. Bu kozlar gerektiğinde diğer alanlarda kozlara dönüştürülebilen ve böylece eyleycilere o toplumsal alanda iktidar ve meşruiyet sağlayan, bir nevi oyunlarda kullanılan kartlara benzeyen kozlardır (Bourdieu & Wacquant, 2011, s. 82). Dolayısıyla, birbirlerinden ayrı görünmelerine rağmen alanlar arasında sermaye biçimlerinin dönüştürülebilir niteliklerinden dolayı kaçınılmaz bir ilişki vardır.

Alan teorisinin elit teorisine en önemli katkısı, elitleri iktidar sahibi sabit öznelerden ziyade sahip oldukları sermaye biçimleri ile alanda mücadele eden ve dolayısıyla alanın yapısal özelliklerinden etkilenen, birbirlerinden farklı çıkarılara sahip oyuncular olarak düşünmeye imkân vermesidir. Alan teorisi, muktedir ve yekpare bir çıkar anlayışı etrafında örgütlenmiş elitler tahayyülünü yıkar, bizi elitlerin de etkilendiği yapısal özelliklere dikkat etmeye çağırır. Buradan hareketle, elitlerin sahip oldukları her türden sermaye ile sabit birer konumu işgal ettikleri varsayımının aksine, toplumsal alandaki mücadelelerden ve çatışmalardan azade olmayan, kendisi de yapısal süreçler nihayetinde ortaya çıkmış ve değişen miktarlarda da olsa sürekli bu süreçlerin etkisinde olan özneler olarak değerlendirilmelidir. Böylece farklı tarihsel kökenlere, farklı kimliklere, farklı çıkarlar ve tercihlere sahip “elitler”den bahsedebiliriz.

KÜLTÜREL SERMAYE: NEJAT F. ECZACIBAŞI ÖRNEĞİ

Süleyman Ferit’in en büyük çocuğu ve Eczacıbaşı Holding’in kurucusu olan Nejat F. Eczacıbaşı¹ doktorasını tamamladıktan sonra 1942 yılında İstanbul’a taşınarak küçük çaplı ilaç üretimine başladı. İstanbul’da kardeşleri ile birlikte kaldığı evin mutfağında İkinci Dünya Savaşı yıllarında yüksek enflasyon ve ithalatın durması nedeniyle piyasada zor bulunan

¹ Nejat F. Eczacıbaşı, 1913 yılında İzmir’de doğdu. Evde Alman dadısı ile başladığı öğrenimine, İzmir İtalyan Okulu ve İzmir International College’da devam etti. Kardeşleri ile birlikte öğrenim gördüğü İstanbul Robert Koleji’ni bitirdikten sonra Almanya’da Heidelberg University’de kimya eğitimi gördü. University of Chicago’dan kimya yüksek lisans derecesini aldıktan sonra Almanya’ya dönerek 1937 yılında Humboldt University of Berlin’de kimya alanında doktorasını tamamladı. Bu sırada Berlin Konservatuvarı’nda keman eğitimi aldı. 1939 yılında Türkiye’ye dönene kadar, şimdiki adı Max Planck Institute olan Kaiser Wilhelm Institute’de Nobel ödüllü kimyacı Adolf Butenandt’ın asistanlığını yaptı. Türkiye’ye döndükten sonra Laleli’de kurduğu küçük atölyede bebek maması ve konsantre balık yağı ile başlayan üretim hayatı, 1940’larda Avrupa ilaçlarına muadil olarak geliştirdiği bazı ilaçları üretme girişimleri ile devam etti. İlaç sektörü dışında da mobilya üretimi, kahve fincanı üretimi, seramik ve sağlık malzemeleri konusunda girişimleri ve ortaklıkları oldu. 1951 yılında TSKB’den aldığı kredi ile yabancı patentle ilaç üretimine başladı Eczacıbaşı İlaç Fabrikası’nı kurdu. 1969 yılında kurulan Eczacıbaşı Holding’in yönetim kurulu üyeliğinde bulundu. TEV, TESEV, İKSV gibi büyük sivil kuruluşların kurucuları arasında olan Nejat F. Eczacıbaşı, 1993 tarihinde Amerika’da hayatını kaybetti (Dündar, 2003; Ertuğ, 1998).

tüketim maddelerinden olan balıkyağı, bebek maması ve D vitamininin yerli üretimine başladı. Büyük bir sermaye yatırımı yapılmamıştı ancak eğitimini aldığı hormon ve vitaminler konusunda Türkiye’de yetişmiş uzman olmamasının ve babasından devraldığı eczacılık bilgisinin de etkisiyle başarılı oldu (Dündar, 2003, s. 60). Bunun yanı sıra, Nejat F. Eczacıbaşı’nın girişimde bulunduğu sektörler incelendiğinde savaş koşullarının etkisiyle ithalatında zorluk yaşanan tüketim mallarının yerli üretimine giriştiği görülebilir. Bu ürünler, balıkyağı, bebek maması, insülin, vitaminler gibi kimya sektörü deneyiminden kaynaklanan ürünlerle sınırlı kalmamış, Türkiye’nin ilk seramik fabrikası da bu girişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. İş hayatındaki büyük atılımı ise 1951 yılında Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası (TSKB)’den aldığı kredi ile 23 Kasım 1952 tarihinde Levent’te açılan ve yabancı patentle ilaç üretimine başladığı fabrikası olmuştur (Buğra, 2016, s. 130).

Nejat Eczacıbaşı’nın ekonomik atılımı aynı zamanda dönemin yerli ve milli bir burjuvazinin oluşumunu ve desteklenmesini öngören siyasal gelişmelerinden de ayrı değerlendirilemez. Kurucu Cumhuriyet kadrolarının, erken dönemde başlattığı özel sektörün desteklenmesi politikaları Demokrat Parti hükümetleri döneminde de artarak sürdürülmüştür. Sibel Yamak’ın aktardığına göre 1950’lerin ilk yarısında anonim ve limitet şirketlerin sayısı 3’ten 56’ya çıkmıştır (Yamak, 2006, s. 212). Bu dönemde ortaya çıkan büyük şirketlerin temel karakteristikleri aile şirketleri olmaları ve büyük oranda bireysel bir birikim sürecinin ürünü olmalarıdır (Yamak, 2006, s. 213). Savaş sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin hem model hem de pratik olarak dünya ekonomisi ile eklemlenmesi iş dünyası açısından gündeme uluslararası ittifakları da getirmiştir. 1950’lerde çok uluslu şirketlerle yatırım olanakları ve dış kaynaklı kredi finansman seçeneklerinin ortaya çıkması, sermaye sınıfının devletle ilişkisinde de büyük bir dönüşüme neden olmuştur (Demirel, 2012, s. 14). 1950 yılında TSKB’nin kurulması bu dönemde iş dünyası açısından en önemli olaylardan biriydi. Tek parti dönemi dahil olmak üzere uzun yıllar ticaret odaklı bir gelişim gösteren sermaye birikim süreci de böylece bu yıllarda sanayi veçhesine kavuşmuş oldu. 1950 Mayıs’ında iktidara gelen Demokrat Parti aynı yılın haziran ayında TSKB’yi kurmuştur. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) ile Vehbi Koç gibi Türk sanayicilerinin yanı sıra İş Bankası, Yapı Kredi Bankası gibi bankalar tarafından finanse edilen TSKB, özel girişime kredi verilmek amacıyla kurulan ilk banka olmuştu ve Marshall yardımları olarak bilinen kredilerin dağıtılmasında önemli bir araç olmuştu.

Nejat F. Eczacıbaşı da ilk yatırımını TSKB’den aldığı kredi ile kurmuştur. 1951 yılının Nisan ayında bankaya kredi için başvuran Nejat F. Eczacıbaşı, yüzde 7 faiz, 2 yıl geri

ödemesiz, 8 yıl vade ile 800 milyon lira kredi almıştı (Demirel, 2012, s. 182). Kredi konusunda eski bir hocasının yardımını almış olmasını Nejat F. Eczacıbaşı anılarında şöyle anlatmaktadır:

“TSKB Yönetim Kurulu kısa bir görüşmeden sonra isteğimi geri çevirmek üzereyken, Yönetim Kurulu Üyelerinden Robert Kolej’den hocam olan Prof. Dr. Hazım A. Kuyucak müdahale etmiş ve beni – kural dışı olarak- sorguya çekmeye karar vermişlerdi.” (Eczacıbaşı, 1982, s. 93)

Bu olayın da gösterdiği gibi Nejat Eczacıbaşı’nın ekonomik anlamda zenginleşmesinin onun kurduğu sosyal ve kültürel ilişkilerinden ve genel olarak da kültürel sermaye edinme ve biriktirme süreçlerinden (en başında almış olduğu ayrıcalıklı eğitim olmak üzere) ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. Bunun da ötesinde Nejat Eczacıbaşı bir ekonomik girişimci olmasını tamamlayacak şekilde ve hatta ekonomik zenginliğinden de ayrı olmak üzere bir kültürel girişimcidir.

Kültürel sermaye, üst sınıfın alt sınıftan farkını ortaya koyduğu gibi, aynı sınıf içinde de farklılaşma yaratan bir rekabet unsurudur. Elitlerin kendi içindeki farklılaşmasını ifade eden şeylerden biri de kültürel sermaye üzerinden kurgulanan bir aidiyet mekanizmasıdır. Bunun Türkiye’deki en görünür hali Avrupa ile entegre olmuş uluslararası seçkin bir grup olan sermaye ile Anadolu, Özal döneminde zenginleşmeye başlayan, maddi zenginliğine rağmen seçkinler grubuna ait olmayan yeni burjuvalar ayrımıdır. Türedi zenginler olarak da adlandırılabilir grup 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı üretimle zenginleşen, küçük ve orta boy işletme sahipleridir. Bu grubu ithal ikameci dönemde zenginleşmiş olanlardan ayıran sadece ekonomik faaliyetleri ve zenginleşme biçimleri değil aynı zamanda bu zenginliği yaşama ve teşhir etme biçimiydi. Pınarcıoğlu ve Işık, ithal ikameci dönemdeki zenginleşmenin uzun bir sürece yayılmış olması ve iş dünyasının devletle kurduğu ilişkinin niteliği nedeniyle bu dönem zenginlerinin, yeni İslami burjuvazinin aksine zenginliklerini teşhir etmediklerini, toplumsal açıdan bakıldığında da daha uzlaşmacı olduğunu söylemektedir (Işık & Pınarcıoğlu, 2009). Dilek Yankaya, bu yeni İslami burjuvazinin oluşumunu, İslamcı karşı-seçkinlerin, İslami sermaye aracılığıyla ve İslami sermaye adına kurumsallaştırılmış bir çıkar grubu oluşturacak biçimde, özelinde işverenler alanında ve genelinde de toplumsal alanda mobilize olmalarının sonucu olarak ele alır (Yankaya, 2014, s. 56). Bunu modern-batıcı olarak gördükleri laik seçkinler karşısında karşı-sermaye, karşı-mekân ve bir tür karşı-kültür üreterek gerçekleştirmişlerdir. Özellikle 1980’den sonra bu karşı-kültür öncelikli olarak ekonomik alanda, ekonomik dayanışma ve münhasır bir iş ahlakı

üzerinden çıkar grubu oluşturmuş ve MÜSİAD başta olmak üzere çeşitli örgütlenmelerle kurumsallaşmıştır.

İlk grup, aşağı yukarı benzer kültürel profile sahip, eğitilmiş, kentli, yabancı dil bilen, Batılı ve sahip oldukları sermaye grubunun temelleri erken Cumhuriyet ya da en geç Demokrat Parti döneminde atılmış olan eski zenginlerin ilk kuşaklarıydı. Eczacıbaşı ailesi bu sınıflandırmada ilk gruba dahildir. Yeni zenginler ise bu kentli geçmişin sağladığı ayrıcalıklardan mahrum olmuş ve kültürel sermaye bakımından da genellikle eski zenginlerin çok gerisinde kalmışlardı. Sahip oldukları ekonomik sermayeyi, kendilerini içinde buldukları yeni sınıfa adapte olmak için genellikle başarısız olacak şekilde kullanıyor ve kültürel yargıları bakımından sonradan görme olarak yaftalanıyorlardı. Örneğin muhtemelen kendisini Nejat F. Eczacıbaşı ile aynı grupta tasavvur eden Alarko Holding'in kurucusu İshak Alaton, sınıfın içinden bu durumun ne anlama geldiğini kültür temelinde yaptığı gruplandırma ile şöyle ifade ediyordu:

“Birinci gruptakiler: Birkaç lisan bilir. Kültürlüdür, güzel sanatlara klasik müziğe yatkındır. Türkiye'nin gelişmiş ülke imajına katkıda bulunur. İnsancıldır, hoşgörülüdür. İkinci gruptakiler: Giyim ve görünüme çok önem verir. Kokteyllerde sık sık karşılaşırız. İlkbahar ve sonbaharda hafta sonlarını Bodrum'da geçirir. Diğer ülkelerin sosyete kulüpleriyle ilişkilidir. Hoşsohbettir, nüktedandır, fazla derin değildir. Çok hoş ama biraz da boştur. Üçüncü gruptakiler: Yeni zengin olmuştur. Parasal kudret en önde gelir. Kültür eksikliğini cömert jestlerle, bol para harcamayla dengelemeye çalışır. Çocuğunun sünnet düğününde kuş sütü hariç her şey bol miktarda bulunur. Siyah havyar çorba kaşığıyla verilir. Garsonlara haşin davranır, servis personeline sık sık hakaret eder. Saati kalın bilezikli altın ve parlak taşlıdır. Sık sık gömlekle gezer kalın altın zinciri görülür.” (Bali, 2002, s. 40)

Kamuoyunda da Nejat F. Eczacıbaşı'ndan bu iş adamı tipinin antitezi olarak, entelektüel ve kültürlü olmasına referansla bahsetmek oldukça yaygın bir tutumdur. Örneğin bir yazısında Zülfü Livaneli, Türkiye'de iş dünyasında hâkim olan kaba, kültürsüz ve para düşkününü iş adamı profilini özetledikten sonra, Nejat F. Eczacıbaşı'nın farkını şu şekilde ortaya koyar:

“Eczacıbaşı, bu insanlarla çevrili bir ortamda iş yapan ama aynı zamanda Haendel dinleyebilen, Gustav Klimt seyredabilen, Friedrich

Dürrenmatt okuyabilen bir çapın adamıydı.” (Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar: Basındaki Yorum ve Değerlendirmelerden Seçmeler, 1999, s. 362)

Pierre Bourdieu, savaş sonrası Fransa’da iki tür girişimci türü olduğundan bahseder; bunlardan ilki büyük ve küçük burjuva ailelerden gelen gelenekseller diğeri ise eğitim aracılığı ile edindiği sosyal sermaye ile bulunduğu konuma gelmiş olan teknokratlardır (James & Cassis, 2006, s. 329). İkinci gruptakiler, ilki ile kıyaslandığında sosyal olarak görünürdür, kitap ve makaleler yazar, röportajlar verir (James & Cassis, 2006, s. 330). Nejat F. Eczacıbaşı ise her iki gruba da dahil edilebilecek bir figürdür. Türkiye’nin sosyal, siyasal ve ekonomik tarihi için dönüm noktaları sayılabilecek bazı oluşumların kuruluşunda öncülük yapmış ve yönetimlerinde bulunmuştur.² Hakkında yazılan hemen her çalışmada, bir sanayi girişimcisi olarak başarılarından ziyade yetiştiği elit ortam ve aldığı ayrıcalıklı eğitime bağlanan bir yüksek kültür sahipliği ile tasvir edilmektedir. Nejat F. Eczacıbaşı’nın ekonomik ve sosyal girişimleri ailesinin, öğrenim gördüğü okulların ve öğretmenler ile çıktığı seyahatlerin oluşturduğu bir düşünce ve beğeni dünyasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kendisi de sosyal girişimlerini şekillendiren faktörlerin ne olabileceği konusunda açıklama olarak, ailesinden aldığı mirasa ve kişisel geçmişine gönderme yapmaktadır:

“Politika, uğraştığım konular içine girmedim. Hiçbir zaman bir siyasi partiye bağlı olmadım. Hangi parti programını ülkenin yararına gördümse, onun yanlısı oldum. Dışa dönük çalışmalarında beni neyin yönlendirdiğini tam değerlendiremiyorum. Bu kişisel bir eğilim de olabilir, aile görgüsü de... Babam da ömrü boyunca kendi işi dışındaki konularla ilgilenmişti. Hangi nedenle olursa olsun, kendi dar çevremiz dışına taşıp toplumumuzun sorunlarıyla ilgilenmenin zorunluluğuna inandım. Bir kurumu hiçbir maddi yarar beklemeden meydana getirmek, beni yeni bir tesis kurmuş kadar mutlu kıldı.” (Eczacıbaşı, 1982, s. 143)

Nejat F. Eczacıbaşı kendi kuşağındaki Vehbi Koç, Hacı Ömer Sabancı gibi iş adamlarıyla kıyaslandığında oldukça farklı bir portre çizmektedir. Kendisi ile aynı kuşaktan iş adamları Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç lise eğitimlerini yarıda bırakmış ve erken yaşlarda sermaye birikimine yoğunlaşarak ticaret deneyimi kazanmışken, Nejat F. Eczacıbaşı’nın

² TÜSİAD fikrinin doğduğu ilk günden başlayarak kuruluş çalışmalarının içinde bulunan ve bu çalışmalarda öncü rolü oynayan Eczacıbaşı, TÜSİAD’ın kurucularından ve çeşitli dönem yöneticilerindedir. 1971-1975, 1976- 1977, 1978-1979 dönemlerinde TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı üyeliği, 1980-1981, 1982-1984, 1985 ve 1986 dönemlerinde ise TÜSİAD Başkanlığı yapmıştır. 1971-1975, 1976-1977, 1978-1979 dönemlerinde TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanlık Divanı üyeliğinde bulunmuştur.

küçük yaşlardan itibaren evde başlayan ve İngilizce ile Almanca öğrendiği, kendisinin de ayrıcalıklı olarak tanımladığı bir eğitim geçmişi olmuştur:

“Örneğin ‘gavur’a’ değdiği zaman Müslümanların abdest tazelediği bir çevrede ben bir Alman mürebbiyenin eline doğmuşum. Bugünkü ortamda olanakları bulunanların çocukları için her türlü çözüme başvurmaları mümkünse de 1913 Türkiye’sinde Müslüman evinde bir Alman hemşiresine yer vermek pek kolay değildi.” (Eczacıbaşı, 1982, s. 18)

Pinçon ve Pinçon-Charlot’un kozmopolit habitus olarak tanımladıkları strateji, burjuvazi çocuklarının uluslararası nitelikli bir eğitim almasını, yabancı dadılar ile büyüyerek yabancı dil öğrenmeleri, uluslararası kolejlere gitmeleri gibi bazı ortak eğilimleri ifade etmekte ve çocuklara saygın bir uluslararası sosyal sermaye kazandırmaktadır (Pinçon & Pinçon-Charlot, 2013, s. 87). Türkiye’de de 1950 öncesinde yurt dışında eğitim görmek ya da burada kalarak yurtdışı etkisinde yetişmek (örneğin Amerikan okulunda okumuş olmak) elit oluşumu sürecinde önemli bir mekanizmaydı (Yamak, 2006, s. 214). Türkiye’de büyük sermaye gruplarının eskiden beri stratejisi varislerin uluslararası nitelikli eğitim ve deneyim sahibi olmalarını sağlamaları ve bu varislerin, toplumun diğer kesimleriyle kıyaslandığında, neredeyse hiç beyin göçünü seçmemiş olmalarıdır (Behar, 2011, s. 341). Bu uluslararası deneyim ise, her şeyden önce elitlerin çocuklarının küçük yaşlardan itibaren çocukları için özel eğitim yoluyla yabancı dil eğitimi olanaklarını oluşturması ile mümkün oluyordu (Behar, 2011, s. 341). Kozmopolit habitus, gerektirdiği eğitim ve sosyalleşme ile temelde ekonomik bir ayrıcalıktan kaynaklanmaktadır çünkü hem yabancı dil öğrenimi hem de yabancı okullar ve yurtdışı eğitim olanakları çocuklarını yatırım olarak tasavvur edebilen ve buna kaynak ayırabilen elit aileler tarafından tercih edilmektedir. Eczacıbaşı ailesi, Süleyman Ferit Eczacıbaşı’ndan itibaren nitelikli eğitimi önemsemiş, sonraki kuşaklarda da bu stratejiyi benimsemiştir. Diğer büyük ailelerin, Eczacıbaşı ailesinin daha erken bir tarihte benimsediği bu stratejiyi ancak birkaç nesil sonra uygulamaya başladığı söylenebilir. Eğitim yoluyla kültürel ve sosyal sermaye edinmek, genellikle ekonomik sermaye sahibi ailelere özgü bir strateji olsa da Eczacıbaşı ailesinde farklı bir durum gözlenmektedir.

Toplumsal yeniden üretimin merkezinde olan aile hem maddi hem de sosyal-kültürel anlamda mirasın korunması ve sonraki kuşaklara aktarılmasının temel aracıdır. Nejat F. Eczacıbaşı’nın kişiliğinin ve ilgi alanlarının izini büyük oranda ait olduğu aile ve sosyal sınıfta sürmek mümkündür. İlk olarak doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği İzmir hem ekonomik hem de kültürel kaynaklar açısından dönemin en zengin kentlerinden biriydi.

Bugün için bile ayrıcalıklı bir kültürel sermaye olan yabancı dil ile henüz 20.yy. yüzyıl başında, ilk kez erken çocukluk döneminde Alman dadısı aracılığıyla karşılaşan, ilköğrenimini İtalyan okulunda tamamlayan Nejat F. Eczacıbaşı eğitimine Uluslararası Amerikan Koleji ile Robert Koleji'nde devam ederken buna İngilizceyi ekleyebilmiştir. Bourdieu'ye göre,

“Dilsel beceri, basit bir teknik yeti değildir, aynı zamanda statüyle ilgili bir kapasitedir... Dilsel yeti eşitsizlikleri, gündelik etkileşimler piyasasında, yani iki kişi arasındaki gevezelikte, kamusal bir toplantıda, bir seminerde, bir iş görüşmesinde, radyoda ya da televizyonda, sürekli olarak ortaya çıkar. Yeti, farklılık yaratacak biçimde işlev görür.” (Bourdieu & Wacquant, 2011, s. 142)

Eczacıbaşı ailesinde yabancı dil öğrenimine verilen önemi göstermesi bakımından Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir İl Genel Meclisi tutanaklarında yer alan şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Çok düşünerek hepimizce kabul edilen bir amaca bir an önce varabilmek için İzmir'de bir Dil Okulu'nu açmalıyız. Özellikle dış satımlarda Avrupa'yla ilişki kurmak zorundayız...Çocuklarımızı iyi yetiştirmek amacıyla yabancı okullara başvurmak zorunda kalıyoruz. Bundan sonra gençliği yetiştirmekte yeni fedakarlıklar yapmak gerekir.” (Aksoy, 1986, s. 221)

Bunun yanı sıra aile çevresi ve eğitim hayatı sayesinde hayatının ilerleyen yıllarında faydasını göreceği bir sosyal ilişkiler ağı geliştirebilmiştir. Sosyal sermaye kişinin kurulması ve devam ettirilmesi için çaba göstermesine gerek duyulan, sürekliliği olan ve maddi/maddi olmayan kazançlar sağlayabilen ilişkiler ağı olarak tanımlanabilir (Bourdieu, 1986, s. 251). Burjuvazi açısından bakıldığında iş hayatı dışındaki hayatta da ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesine imkan veren yemekler, davetler, galalar, açılışlar gibi organizasyonların hepsi kısa vadeli birer etkinlikten ziyade uzun vadede yarar sağlayacak olan sosyal ilişkiler kurmaya yarayan organizasyonlardır (Pinçon & Pinçon-Charlot, 2013, s. 14). Bu çevre ona TSKB kredisi hikayesinde olduğu gibi doğrudan yardımcı olabildiği gibi, kendisi de ayrıcalıklı bir aileden gelen eşiyile tanışmasını sağlamıştır.³

³ Nejat F. Eczacıbaşı, Milli Mücadelede bulunup İzmir milletvekilliği yapmış ve İnönü hükümeti döneminde İktisat Bakanlığı görevinde bulunmuş ve anılarında yakın bir dostu olarak tanıttığı Rahmi Köken'in torunu Beyhan Ergene ile tanışmış ve 1946 yılında evlenmiştir (Dündar, 2003, s. 68).

Tüm bu süreç ve deneyimlerin içinde oluşmuş habitusu, Nejat F. Eczacıbaşı'nın hayatı boyunca ilgi duyduğu, yatırım yaptığı kültürel ve ekonomik alanlarda belirleyici olmuştur. Nejat F. Eczacıbaşı *Kuşaktan Kuşağa* isimli kitabını “Yaşamımda ancak iki türlü talihe inandım. ‘Nasıl doğdum?’ ve ‘Nerede doğdum?’ sorularına verilen yanıtlardı bunlar.” diye bitirir (Eczacıbaşı, 1982, s. 248). Kitaplarında ve söyleşilerinde kendisi de bu önermeyi doğrulayacak şekilde, seçimlerinin, ailesinden devraldığı ve eğitimi sırasında deneyimlediği pek çok olguyla (doğduğu ve büyüdüğü şehir, aile çevresi, yabancı ülkede yaşama deneyimi gibi) ilişkili olduğunu ifade etmiştir.

Nejat F. Eczacıbaşı, kendi kuşağından Sakıp Sabancı ve Vehbi Koç ile kıyaslandığında içinde yetiştiği şehir ve aile, sosyal çevre, aldığı eğitimin niteliği de dahil olmak üzere kültürel seçkinliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Ekonomik sermaye açısından benzeşmelerine ve aynı ekonomik sınıfa ait olmalarına rağmen kültürel ve sosyal sermaye açısından diğer sermayedarlardan ayrılmaktadır. Bu ayrışma kendisini sadece kişisel hayat hikayesinde değil düşünce, sanat ve kültür alanlarında var olma biçiminde ve iş dünyasına öncülük etmesinde göstermektedir.⁴ Örneğin Sakıp Sabancı Eczacıbaşı'nın ardından şöyle diyordu:

“Ben Adana’da oturuyordum. Benim gönlümde, gözümde Monte Kristo gibi biriydi. Ya çiftçinin çocukları ya esnafın çocukları ile büyüdüğümüz için Nejat Bey deyince büyük bir hayranlık var bende... Pabuçlar giyerdi kahverengi beyaz, lacivert beyaz, beni etkilemiştir. Benim de hala kullanırım kahverengi beyaz pabucum var. Biz yıllarca halı topladık, ben resim toplamayı ondan öğrendim. Zarafeti, her şeyi ile bambaşka bir insandı.” (Dündar, 2003, s. 188)

Benzer şekilde Rahmi Koç da babasının kendisine Nejat F. Eczacıbaşı'nı örnek almasını tavsiye ettiğini, nedenini sorduğunda ise “Çünkü dolu bir insan, üç lisanı ana dili gibi konuşuyor, iyi okumuş, hem sosyal hem sanayi faaliyetleri vardır” dediğini aktarmaktadır (Dündar, 2003, s. 187). Sakıp Sabancı için aynı ekonomik çıkarları paylaştığı ve TÜSİAD’da birlikte yer aldığı Eczacıbaşı, giyim tarzı ve tavırlarının yanı sıra sanat tercihleri başta olmak üzere kültürel beğenileri açısından değerlendirildiğinde sosyal sınıf olarak kendisinden

⁴ Eczacıbaşı, 1960-1969 yılları arasında ODTÜ’de yönetim kurulu üyeliği ve yine 1960’larda İstanbul Rotary Kulüp Başkanlığı, Binicilik Federasyonu Başkanlığı, Türk Eğitim Vakfı Başkanlığı, Türkiye Turing Otomobil Kurucu Başkanlığı, TSKB Yönetim Kurulu Üyeliği yapmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulmuş olan İşletme İktisadi Enstitüsü’nün de kurucuları ve yönetim kurulu üyeleri arasındaydı. 1970 yılında TÜBİTAK üyeliği görevine seçilmiş ve yaklaşık 3 yıl bu görevde bulunmuştur.

oldukça farklı bir pozisyondaydı. Vehbi Koç için ise aralarındaki ayrım, nitelikli eğitim ve sosyal faaliyetler olarak görünür durumdaydı. Her iki alıntıda da altı çizilen nokta, aynı ekonomik çıkarları paylaştıkları hatta aynı sınıf örgütünde birlikte yer aldıkları Nejat F. Eczacıbaşı'nı diğerlerinden ayıran kendine has bir zevk, tavır ve yeteneğin varlığıdır.

Pinçon ve Pinçon-Charlot'a göre "Toplumsal sıkıntıların kümelenmesi gibi, ayrıcalıklar da üst üste yığılır." (Pinçon & Pinçon-Charlot, 2013, s. 12) Zenginler pek çok açıdan ayrıcalıklıdır ancak bunu yaratan zenginlik tek boyutlu değildir. Kültürel sermaye, eğitim sermayesi ve toplumsal sermaye gibi çeşitli nitelikler sadece ayrıcalıklı olmanın göstergeleri olmakla kalmaz aynı zamanda ayrıcalığın çeşitli kaynaklarını da oluştururlar.

Pierre Bourdieu, "*ekonomik çıkarları önemsemez veya onlara kayıtsız görünen alanların (örneğin, sanat, edebiyat ve bilimin) bile sermaye birikimi ve sermayenin yeniden-üretimi mantığına göre işlediğini*" (Calhoun, 2014, s. 107) gösterir. O'na göre sermayenin yeniden üretimi süreci aslında kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerin, sembolik getirisi ve dolayısıyla da uzun vadede hem sembolik hem de ekonomik kârlılığı en yüksek olacak şekilde birbirine dönüşme sürecinden başka bir şey değildir. Kültürel yatırımların iş dünyası ve elitler için bir diğer önemi de kendi ayrıcalıklarına toplumsal meşruiyet sağlamasıdır. Bourdieu'ye göre kültürel sermaye, toplumsal üstünlüklerinin doğallaştırılarak meşrulaştırılması ve böylece yeniden üretilmesi açısından elitler için hayati önemdedir. Bu nedenle belirli bir sınıfın kültürü, ortak kültürel değerler olmanın ötesinde sınıfsal ayrımları üretmekte ve muhafaza etmektedir.

Rıfat Bali'nin 1980'li yıllara dair tespitlerinden biri paranın kendisinin en önemli toplumsal statü aracı haline gelmiş olmasıdır. Sahip oldukları kuruluşlarda ikinci kuşak aile üyelerinin yönetimde yer almaya başladığı bu dönemde, artık deneyimli birer iş adamı olan Sakıp Sabancı, Vehbi Koç, Nejat F. Eczacıbaşı gibi isimler Türkiye toplumunda ekonomik hayatta olduğu kadar entelektüel dünyada da önemli referans noktaları oldular. Elitler artık dünya ve Türkiye gündemindeki konular hakkında ne düşündükleri merak edilen, fikirleri ve beğenileri ile kültür-sanat konularında referans kaynağı olan toplumsal figürler haline gelmişlerdi. Yayınevi kurmakla yetinmeyerek kitap yazan, üniversiteler tarafından fahri doktora layık görülen bu grupta Bali'ye göre en çok öne çıkan isimlerden biri de Nejat F. Eczacıbaşı oldu (Bali, 2002, s. 65).

SONUÇ

Eczacıbaşı ailesi, taşra kökenli Koç ya da kırsal kökenli Sabancı ailelerinden farklı olarak, kent kökenlidir. Özel olarak da Batı ile ilişkilerin, ekonomik ve kültürel zenginliğin yoğunlaştığı bir şehir olan İzmir'den gelmektedir. Ekonomik açıdan zenginleşmesinin temeli, yani ilksel birikimi, toprak sahipliği ya da ticaret benzeri bir ekonomik değerden değil, aile üyelerinin batılı ve oldukça nitelikli bir eğitim almış olmasına ve eczacılık gibi teknik bir uzmanlığa, beraberinde de sosyal ve kültürel sermayeye dayanmaktadır. Basitleştirmek gerekirse, diğer büyük sermaye grupları yola ekonomik sermaye ile çıkmış ve sonrasında bu sermayelerini büyüterek kültürel alana yatırım yapmış, Eczacıbaşı ailesi ise siyasal ve kültürel sermaye ile yola çıkarak zaman içinde bu sermayeyi ekonomik sermayeye dönüştürmüştür. Aile siyasal ve sosyal sermayesini, başta Celal Bayar olmak üzere İttihat ve Terakki ileri gelenleri gibi yerel ve ulusal bürokrasi ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde edinmiştir. Bu ilişkiler ailenin elit konumunu muhafaza etmesine ve üyelerinin ekonomik ve kültürel sermaye biriktirmesine yardımcı olmuştur. Ayşe Buğra, Türk iş adamlarının toplumsal geçmişlerine bakıldığında, başarılarının en önemli kaynağının işlerini kurdukları sırada ailelerinin desteği almış olmaları ve siyasi elitlerle kurdukları ilişkiler olduğunu söylemektedir (Buğra, 2016, s. 99). Siyasi elitlerle iyi ilişkiler kurulması da genellikle aile ve çevresi sayesinde gerçekleşebilen, sosyal sermaye ile ilintili bir durumdur. Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın çizdiği, diğer büyük sermaye gruplarının ilk kuşak üyelerinden oldukça farklı olan bu profil sonraki kuşaklarda da devam etmiştir. Süleyman Ferit Eczacıbaşı bir sonraki kuşağa ekonomik sermaye anlamında büyük bir miktar bırakmamış olsa da küçük yaşlardan itibaren nitelikli eğitim almalarını ve elit bir sosyal çevre ile ilişkiler kurmalarını sağlamıştır. Kültürel sermaye ise temelde kişilerin eğitim geçmişleri ve kentle kurdukları ilişki biçiminden edindikleri deneyimin niteliğinden kaynaklanır. Aile üyelerinin elit okullarda eğitim görmüş olması, erken yaşlardan itibaren yabancı dil öğrenmeleri ya da müzik aleti kullanabilmeleri gibi basit görünen ama aslında bireylerin ve ailenin toplumda ayrıcalıklı bir pozisyon edinmelerini sağlayan son derece değerli niteliklerdir. Bu ayrıcalıklar, Eczacıbaşı ailesinin kültürel alan ile diğer ailelerden farklı nitelikte bir ilişki kurmaya eğilimli olmasına, kültürel alanda egemenlik kurmayı, ekonomik kazancı maksimize etmeye çalışmak kadar anlamlı görmesine yol açmış görünüyor.

Ailenin ikinci kuşakta öne çıkan ismi Nejat F. Eczacıbaşı, aldığı nitelikli Batılı eğitim ile özellikle de yabancı dil bilgisi sayesinde, Avrupa ve Amerika'daki burjuvazi ile etkileşime geçebilmiş ve buralardaki burjuvazinin dilini ve stratejilerini Türkiye'nin yerel bağlamına taşıyabilmiştir. Bu anlamda Nejat F. Eczacıbaşı, Türkiye burjuvazisi ile Batılı burjuvazi

arasındaki siyasal ve kültürel ortaklığa ve etkileşime önemli katkılarda bulunan bir aracı olmuştur. Bu dönemde Türkiye burjuvazisi içerisinde bu rolü üstlenmeye daha yetkin bir başka aile ya da kişi mevcut olmadığı için, sermaye grupları arasındaki tahakkümün iş bölümünde Eczacıbaşı grubu Türkiye sermayesinin sermaye birikim rejiminin küresel birikim rejimi ve uluslararası sermaye ile sosyo-kültürel entegrasyonunu sağlama rolünü üstlenmiştir. Bunun için önemli bir sacayağı olan kültürel altyapının oluşturulması ve düzenlenmesi büyük oranda Eczacıbaşı öncülüğünde gerçekleştirilirken, diğer grupların da her zaman takdir ettikleri bu yaklaşımı zaman zaman da taklit ettikleri görülmektedir. Örneğin Sakıp Sabancı, “*Biz yıllarca halı topladık, resim toplamayı ondan öğrendim.*” (Dündar, 2003, s. 188) diyerek Nejat F. Eczacıbaşı’nın büyük burjuvazi için kültürel anlamda nasıl bir ilham kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Nitelikleri, Nejat F. Eczacıbaşı’nı Türkiye burjuvazisinin içerisinde bir anlamda kültürel liderliğe taşımış ve Türkiye burjuvazisinin özellikle de yükselen işçi hareketleri karşısında örgütlenmesine TESEV ve TÜSİAD gibi kurumların kuruluşunda yaptığı öncülük ile uzun erimli stratejiler geliştirmek amacıyla katkı yapmasını sağlamıştır. TÜSİAD ve büyük sermayenin öncülük ettiği benzer oluşumlar Ayşe Buğra’ya göre “...büyük iş çevrelerinin, kendilerini özel sektörün diğer kesimlerinden soyutlayarak, toplumsal politikaların belirlenmesinde bir rol üstlenmeyi hedeflemeleriyle belirlenen toplumsal sürecin önemli bir boyutunu simgelemektedir.” (Buğra, 2016, s. 202). Nejat F. Eczacıbaşı da böylesi bir liderlik konumunun gereği olarak, Türkiye burjuvazisini, dar ekonomik çıkarlar yerine, kültürel alanda egemenlik kurmaya yönelik yatırımlar için teşvik etmiştir. Eczacıbaşı ailesinin uluslararasılaşma stratejileri de Türkiye’deki büyük sermaye grupları içindeki konumu kadar belirleyicidir. Koleksiyonerliğin ve eser bağışlamanın küresel burjuvazi için önemli bir sosyal imleyici olduğu küresel bir ortamda Eczacıbaşı ailesinin de dahil olduğu Türkiye büyük burjuvazisinin küresel burjuvazi içindeki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Seni, 2010, s. 130). Katkıda buldukları organizasyonlarla daha önce de değinildiği gibi sadece İstanbul’un değil, ailelerinin de uluslararası bir ağda yer almasını sağlamışlardır.

Sonuç olarak, bu konuda var olan literatürü de destekleyecek şekilde, elit oluşumunda etkili birtakım faktörlerin Eczacıbaşı ailesi özelinde de geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Aile geçmişi, nitelikli eğitim hayatı, yabancı dil bilgisi, sanatın belli formlarına dair bilgi birikimi ve yatkınlıkların yanı sıra sosyal çevrenin niteliği ve sembolik getirisi yüksek alanlardaki ekonomik alanlara yönelik yatırımların da etkisiyle özellikle Nejat F. Eczacıbaşı’nın kişiliğinde belirginleşen bir ayrıcalıklı konumun varlığı söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Y. (1986). *Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*. İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları.
- Bali, R. N. (2002). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beckert, S. (2003). *The Monied Metropolis: New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie 1850-1896*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Behar, D. (2011). La Troisième Génération de la Grande Bourgeoisie Turque. *Cahiers de la Méditerranée*, (82), 231–250.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. İçinde J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (ss. 280–291). Westport, CN: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1996). *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. C. (2014). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*. Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2011). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2016). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2014). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Ed.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (ss. 77–131). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, H. (2012). *1980 Sonrası Devlet -İş Dünyası İlişkileri Bağlamında Ekonomi Elitlerinin Dönüşümü*. Ankara Üniversitesi.
- Dr. Nejat F. Eczacıbaşı için Yazılanlar: *Basındaki Yorum ve Değerlendirmelerden Seçmeler*. (1999). İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları.
- Dündar, C. (2003). *Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eczacıbaşı, N. F. (1982). *Kuşaktan Kuşağa*. İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Ertuğ, C. (1998). *Sivil Toplum Lideri: Dr. Nejat Eczacıbaşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2009). *Nöbetleşe Yoksulluk, Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- James, H., & Cassis, Y. (2006). *Family Capitalism: Wendels, Haniels, Falcks, and the Continental European Model*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mills, C. W. (2000a). *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Mills, C. W. (2000b). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Pinçon, M., & Pinçon-Charlot, M. (2013). *Burjuvazinin Sosyolojisi*. Ankara: Epos.

Seni, N. (2010). Istanbul à l'heure des Musées Privés. *Méditerranée*, (114), 121–130.

Yamak, S. (2006). Changing Institutional Environment and Business Elites in Turkey. *Society and Business Review*, 1(3), 206–219. <https://doi.org/10.1108/17465680610706292>

Yanagisako, S. J. (2002). *Producing Culture and Capital: Family Firms in Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

DÜĞÜN FOTOĞRAFI İÇİN TERCİH EDİLEN MEKÂNLARIN OTANTİSİTE VE NOSTALJİ ÜZERİNDEN DÖNÜŞÜMÜNÜN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF TRANSFORMATION OF PREFERRED PLACES FOR WEDDING PHOTOGRAPHY THROUGH AUTHENTICITY AND NOSTALGIA

Abdurrahman ÇAM¹

ÖZET

Dijitalleşme ve fotoğraf teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte özel günlerde çekilen fotoğraflar artık tarihi/otantik mekânlarda çekilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda özellikle düğün fotoğraflarının çekimi için tercih edilen mekânlar incelendiğinde stüdyoda iç mekânda çekilen düğün fotoğrafları yerine artık dış mekânların tercih edildiği görülmektedir. Burada düğün fotoğrafının dış mekâna yönelmesindeki dönüşüm dikkat çekicidir. Düğün fotoğrafının iç mekânlardan dış mekânlara taşınmasındaki değişim ve dönüşümün sadece teknik gelişmelerle ilişkisi yoktur. Burada duygulara da hitap eden nostalji ve otantisite nosyonu devreye girmektedir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin de katkılarıyla birlikte düğün fotoğrafının otantik ve nostaljik mekânlarda çekilmeye başladığı görülmektedir. Mekânların dönüşümünün ve tarihi koruma projelerinin etkisinin de tartışıldığı bu çalışmada stüdyoda çekilen düğün fotoğraflarının özellikle son yıllarda otantik ve nostaljik olan dış mekânlarda çekilmeye başlanması konusu tartışılmaktadır. Bu noktada tarihi koruma kavramı ile şekillenen nostaljik ve otantik mekânların incelemesi “sahnelenmiş otantisite” kavramıyla tartışmada yer almaktadır. Yaşanan bu dönüşümde düğün fotoğrafı için popüler olarak tercih edilen mekânlarda gelin, damat ve fotoğrafçılarla nitel görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler kapsamında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Düğün fotoğrafı, Tarihi mekân, Nostalji, Otantisite, Tarihi koruma

ABSTRACT

With the development of digitalization and photograph technologies, photographs which are taken on special occasions are now taken in historical / authentic places. In this context, when the preferred places for wedding photographs are examined, it is seen that indoors are no longer preferred to outdoors. The transformation of the preferred venues for wedding photography towards the outdoors is noteworthy. The change and transformation of the wedding photograph, from the studio environment to the outside space, is not only related to technical developments. Notions of nostalgia and authenticity that appeal to emotions also come into play. With the contributions of globalization and technological developments, it seems that the wedding photograph has begun to be withdrawn in authentic and nostalgic spaces. It is also argued that the conversion of the spaces and the historic conservation projects are also influential. In particular, the transformation of the wedding photograph taken in studio in recent years towards the authentic and nostalgic outdoor space is being discussed. At this point, the examination of the nostalgic and authentic places shaped by the concept of historical conservation also took place in the debate. In this transformation qualitative interviews with brides, grooms, and photographers were held in popular venues for the wedding photograph and reviews were conducted within the scope of these interviews.

Key Words: Wedding photography, Historical space, Nostalgia, Authenticity, Historic preservation

¹ Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, abdurrahman.cam@hotmail.com

Giriş

Son yıllarda dünyada nostaljik, otantik ve retro gibi geçmişî hatırlatan kavramlar sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramlar nostaljik müzik, otantik/nostaljik mekân, retro kıyafetler gibi çok çeşitli alanlarda görülmektedir. Fotoğraf, müzik ve mekân üzerindeki bu nostaljik ve otantik söylemlerin nedeninin fotoğraf, müzik ve mekânın zaman ile kurduğu ilişki ile alakalı olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle zaman ile ilişki kurabilen fotoğraf, müzik ve mekân nostaljik ve otantik hislere neden olabilir. Berger'in "Fotoğrafın resme olduğu kadar, müziğe de yakın olduğu iddia edilebilir" (Berger, 2015, s. 37) söyleminden hareketle fotoğraf, resim, müzik ve mekân gibi olguların birbirine yakınlığının nedeni zaman ile ilişki kurabilmeleridir. Artık eşyalar, mekânlar, müzikler, fotoğraflar gibi birçok alanda geçmişe ait özlem duygusu ön plana çıkmakta ve bu alanlarda çeşitli dönüşümlerin nostalji ve otantisite üzerinden başladığı görülmektedir. Burada tüm bu olguların duygusal boyutuyla ilgili olan kısım dikkat çekicidir. İnsanlar artık geçmişe ait duyduğu özlemi nostalji ve otantisite ile aramaktadır. Hatta dijital makine ile fotoğraf çekerken bile çeşitli analog filtreler aranması ve kullanılması bu değişime bir örnek olarak verilebilir. Burada var olan değişim ve dönüşümler düğün fotoğrafının dış mekâna taşınmasıyla, fotoğrafın çekileceği mekânların nostaljik ve otantik olması arayışı ile devam etmektedir.

Düğün fotoğrafı çekimi evliliğin vazgeçilmez etkinliklerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Düğün fotoğrafı varlığını sürdürürken teknik gelişmelerin yanı sıra mekânsal olarak yaşanan dönüşümlerden de etkilendiği görülmektedir. Düğün fotoğrafının, stüdyo gibi kurulu ortamlardan çıkıp küreselleşmenin, tarihî koruma projelerinin ve yerleşme formlarının etkileriyle her geçen gün daha da popüler hale gelen otantik ve tarihi mekânlarda çekiliyor olması küresel, ideolojik ve kapitalist süreçlerin yerel olanı canlandırması açısından dikkate değerdir. Burada yerel ya da küresel olsun birbirini etkileyen ve iç içe geçmiş bir etkileşim ağı olduğu savunulabilir. Çünkü düğün fotoğrafı geleneği devam ederken yaşanan teknik gelişmelerden etkilendiği kadar küresel düzeyde yaşanan dönüşümlerin yerele yansımından da etkilenmektedir. Ayrıca düğün fotoğrafı dünyanın birçok yerinde din, dil, kültür ayrımı olmaksızın bir gelenek olduğu için küresel formların yerel bölgelerde kısa sürede görülmesi de bu dönüşümün yaşanmasının temel sebeplerinden biri olabilir.

Tarihî mekânlarda, yeşil alanlarda, parklarda, deniz kıyısında, kumsalda ve hatta havuzda düğün fotoğrafı çekimleri yapılırken bu mekânların tercih edilme nedeni sadece daha güzel fotoğraflara sahip olmak ve onları hatıra olarak saklamak değildir. Bu mekânlar gittikçe popülerleşen mekânlardır, insanların beğenileri de bu mekânların tercih edilmesinde etkilidir. Bundan on ya da on beş yıl öncesine kadar bu mekânlarda düğün fotoğrafı görülmediği gibi

bu mekânların tercih edilmediği de görülmektedir.² Fotoğrafçılarla yapılan görüşmeler sonrasında düğün sahiplerinin (gelin-damat) tercih ettiği mekânların genellikle tarihi mekânlar olduğu görülmektedir. Tarihi mekânların tercih edilmesinin temelinde yatan nedenlerden biri de kendini mimari ve müzik gibi alanlarda da gösteren nostalji ve otantisite nosyonudur. Küreselde yaşanan nostalji ve otantisite arayışı bu mekânların yeniden üretimine katkı sağlayacak projelerin (tarihi koruma vb.) ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak düğün fotoğrafını da etkilemiştir. Tarihi mekânlar noktasında dikkat çeken kısım ise bu tarihi mekânların özellikle restore edilmiş otantik mekânlar olmasıdır. Çünkü bu tarihi mekânların³ restore edilip yeniden tüketime sunulmadan önceki yıkık ve viranelik zamanlarında düğün fotoğrafı çekirmek için tercih edilmediği görülmektedir.⁴ Düğün sezonlarında restorasyon sürecinden geçen otantik mekânların her bir yerinde mutlaka birçok düğün fotoğrafı çekimi görmek mümkündür. Bu tercih edilen mekânların otantisite ile ilgili bağlamı ve oldukça popüler hale gelmesi bu çalışmayı ilginç hale getirmektedir. Talas Ali Saip Paşa Sokağı'nda yaklaşık on sene öncesinde hiçbir düğün fotoğrafı çekimi yapılmazken, yerel yönetimin koruma projeleriyle restorasyon yapılarak Ali Saip Paşa Sokağı düğün fotoğrafı çekimi için tercih edilen mekân halini almıştır. Sadece Ali Saip Paşa Sokağı da değil genel olarak koruma bölgeleri düğün fotoğraflarının favori çekim merkezi haline gelmiştir. Bu konu ilerleyen bölümlerde daha geniş ele alınacaktır ancak dikkat çeken kısım şudur; yerel yönetimlerin restorasyon çalışmaları ile dönüşüm sağladığı tarihi mekânlardaki otantisite arayışı düğün fotoğrafında da aranmaktadır. “Yere belirli kültürel niteliklerin atfedilmesi süreci aslında küresel kapitalizme özgü belirli bir nostalji duygusunun kaynaklık ettiği bir otantisite arayışı ya da ‘gerçek’ olanın tekrar üretildiği yeni bir şehir estetiği ile bağlantılıdır.” (Değirmenci, 2012, s.1). Burada da bahsedildiği üzere “yer”in inşasında aranan otantisite arayışı, şehir estetiği ve otantikliği üzerinden düğün fotoğrafının çekildiği mekânlarda da aranmaya başlamıştır. Bu arayışın sadece yerele özgü bir arayış olmayıp küresel boyutta otantisite ve nostalji arayışı olduğu görülmektedir. Nostalji ve otantisite arayışı, yerel olanda düğün fotoğrafı çekimi için mekânlar üzerinden devam etmektedir. Düğün fotoğrafı için bu mekân seçimleri, “şimdiye yönelik bir tatminsizliği temsil eden geçmişe ait bir nostalji nosyonunda

² Bu çalışmada üzerinde durulan mekân uzun süre yaşadığım Kayseri Talas Ali Saip Paşa sokağıdır. Tarihi koruma projesi ile turizme kazandırılan ve Osmanlı sokağı diye de bilinen bu bölgede 2000-2008 yılları arasında düğün fotoğrafı çekimine rastlanmamıştır. Ancak turizme kazandırılmasından birkaç yıl sonra düğün fotoğrafı çekimine rastlandığı görülmüştür. 2018 itibarıyla bu sokak açık hava fotoğraf stüdyosuna dönüşecek kadar düğün fotoğrafı çekimleri için oldukça popüler bir mekân olmuştur.

³ Kayseri Talas ilçesi Ali Saip Paşa Sokağı ve tarihi koruma projeleriyle turizme kazandırılan bölgeler kastedilmektedir.

⁴ Burada, restore edilmeden önce yaşadığım (2000-2008) Ali Saip Paşa Sokağında sekiz yıl edindiğim gözlemler üzerinden bu sonuca varılmıştır.

temellenmektedir” (Kelly’den akt. Değirmenci, 2017, s.51) ifadesinde de olduğu gibi bir tatminsizlik durumu üzerinden yeni arayışlar keşfetme çabası olarak da okunabilir. Modernitenin ezici gücünün mekânları da modernize ederek Lefebvre’in bahsettiği soyut mekânların inşa edilmesine neden olduğu düşünülürse, modern insanın soyut mekânlar içerisinde sıkışıp kalmasının yarattığı duygusal boşluğu belki de nostalji ve otantisite arayışı doldurmaktadır. Düğün fotoğrafının çekildiği mekânlar için bu makalede yapılan tartışmalar daha çok mekân tartışmaları üzerinden temellenmektedir. Çünkü bu mekânların dönüşümü ve turizme kazandırılmasını takip eden süreçte düğün fotoğrafı için bu tarihi ve otantik mekânlar tercih edilmektedir. Birbirini takip eden bu süreçler aslında küresel olandaki gelişmelerin yerelde olan yansımaları ile oldukça yakından ilgilidir. Şimdiye kadar ifade edilen ve duyguya da hitap eden nostalji hissi Dean MacCannel’in “sahnelenmiş otantisite” kavramı ile açıklanacaktır. Yeniden inşa süreciyle girdiği dönüşümde nostalji hissi sağlamak için düzenlenen bu mekânlarda otantisite unsurları da görüldüğü için tartışma bu ekseninde devam edecektir.

Çalışmada yer alan nitel görüşmeler Kayseri Talas ilçesi Ali Saip Paşa Sokağı ve Yaman Dede Konağı civarında yapılmıştır. Düğün fotoğrafı çekimi sırasında rastgele seçilen on çift ile ortalama on dakikalık⁵ görüşmeler yapılarak nostalji arayışları ve neden bu mekânları tercih ettikleri üzerine sorular sorulmuştur. Görüşmeye katılan çiftlerden görüşmelerin daha rahat bir ortamda gerçekleşmesi için bölgedeki kafeteryalarda yapılması rica edilmiştir. Çiftler bu ricalara ilk başta tereddütle baksalar da sohbet ve dinlenme faaliyeti olduğu için görüşmeden memnun ayrılmışlardır. Ayrıca en az iki yıllık evli olan ve düğün fotoğrafı çekimini nostaljik ve tarihi mekânlarda çektiren altı çift ile de derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çiftler seçilirken evlilik yılları göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcılarla birlikte düğün fotoğrafı albümleri de incelenmiş ve bu süreçte de gözlemler yapılmıştır. Evliliğinde uzun yıllar (15 yıl ve üzeri) geçiren çiftlerin nostalji duygusunun yeni evli çiftlere göre daha yoğun olduğu gözlenmiştir. Tercih edilen mekânlarda fotoğrafçıların da mekân önerilerini tespit etmek için bölgedeki üç düğün fotoğrafçısı ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde çiftlerin tercihleri ve fotoğrafçıların mekân önerileri de sorularak görüşmenin derinleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

⁵ Çekim esnasında fotoğrafçıların ve çiftlerin fazla vakitleri olmadığı için görüşmeler kısa tutulmuştur.

Fotoğraf, Bellek ve Nostalji

Fotoğraf çekildiği andan itibaren artık geçmişe ait olan ve gelecekte de nostaljik bir hatırlama aracı olabilecek çağrışım aracıdır. Bu yönüyle fotoğraf ve bellek arasında çok yakın bir irtibat vardır. Ancak fotoğraf tam anlamıyla bellek olmaktan uzak olduğu için bir çağrışım ve hatırlama aracı olarak görülebilir (Barthes, 2016, s. 91). Bir fotoğrafta hatırlama durumu birbiriyle ilişkili çağrışımlarla ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Barthes punctum⁶ kavramıyla hatırlamayı birbirine bağlarken bunun bir anlık bir çağrışımla hatırlanan olayı genişletmeyi ve detaylandırmayı sağlayan bir güç olduğundan bahsetmektedir (Değirmenci, 2016, s. 228). Bu bağlamda fotoğrafın özünde bir bellek olmadığı punctum kavramıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir fotoğraf ona bakan herkeste aynı çağrışımları ve aynı hatırlamayı sağlamayacağı için sadece bir çağrışım aracı ya da imgelere gönderme yapan bir öge olabilmektedir. Fotoğraf ve bellek arasında kurulan bu irtibatla birlikte fotoğraf ontolojisi gereği nostalji ile de yakından ilişkilidir. Fotoğraf ile ortaya çıkan hatırlama bir anlamda nostaljik bir hatırlama olarak var olmaktadır. Düğün fotoğrafı çektiren bir çiftin yıllar sonra bu fotoğrafa bakarak o günleri anması nostaljik bir hatırlama olarak düşünülebilir.

Düğün fotoğrafı, düğünlerin vazgeçilmezi haline gelen ve daha sonrasında o anın zihinlerde canlanmasını sağlayacak bir hatırlama aracı olarak kullanılabilen en yaygın temsil biçimlerinden biridir. Temsil kavramı o anın yeniden sunumu ve canlandırılması olarak düşünüldüğünde o fotoğraf için maddi ve soyut kullanımlar ortaya çıkacaktır. Bu maddi ve soyut kullanımlar biraz daha detaylandırılacak olursa; fotoğrafların maddi boyutu göstermeye ve gösterişe dayalı olması iken soyut⁷ boyutu bir hatırlama aracı olmasıdır. Çiftlerin düğün fotoğraflarının bir kısmını albümde saklarken en gösterişli olanlarını duvarlarda, TV sehpalılarında ya da gösteriye açık bir yerde bulundurmaları fotoğrafın maddi bir aracı olduğunu da göstermektedir. Düğün fotoğrafı, çiftler için o anın hatırlanmasına aracı olduğu kadar başkalarına da düğün gününü hatırlatma noktasında maddi bir araç haline gelmiştir. Burada fotoğraf, maddi bir nesne olarak sosyal hayatta gösteren durumuna gelirken aynı zamanda soyut olarak da bir hafıza canlandırma aracı olmuştur. Bu nokta fotoğrafın çekileceği mekânın da belirli bir özellikte olması isteğini beraberinde getirmiştir. Belirli bir

⁶ Barthes'in Camera Lucida (2016) kitabında bahsetmiş olduğu kavram Latince'de sivri uçlu nesne ile oluşan iz, delik ya da nokta anlamlarına gelmektedir. Fotoğrafta ise insanı o fotoğrafta içine alan, ok gibi delip geçen ve imgeyi kişiselleştiren bir kavramdır. Bu bakımdan hiçbir ortak dil ile açıklanamayacağı gibi tarihi ve sosyokültürel göndermelerle de açıklanamaz. Bu fotoğrafın bir yerinde ya da bir köşesindeki ayrıntıda gizlidir. Bu bakımdan bir fotoğrafta her bir detay punctum olabilir.

⁷ Fotoğrafın maddi kullanımdan kastedilen şey, sosyal ortamlarda ve sosyal medya platformlarında bir gösteriş nesnesi haline gelmesidir. Soyut kullanımda ise fotoğrafın daha çok bir hatırlama aracı olması ve nostaljik bir his vermesi kastedilmektedir.

özellikle kastedilen günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle düğün fotoğrafının tarihi - otantik mekânlarda çekilmesi eğiliminin takip edilmesidir.

Tarihi Koruma Kavramı ile Yaşanan Dönüşümde Otantisite ve Nostalji

Son yıllarda ortaya çıkan tarihi mekânlarda düğün fotoğrafı çekirme eğilimi incelendiğinde özellikle turizme açılan ve restorasyon geçirmiş nostaljik izler taşıyan mekânların oldukça fazla tercih edildiği dikkat çekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu mekânların tercih edilmesinde küresel ve yerel olanın birbiri ile ilişkisi sonucunda yerelin mekân üzerinden yeniden üretiminin sağlanması etkili olmaktadır. Bu durum Lefebvre'ye göre bir kentin yalnızca yapılı bir çevreden oluşmayıp kapitalist ekonomik sistemin de etkilediği bir özne olmasıyla ilgilidir (Gottdiener, 2001, s. 254). Kapitalist ekonomik sistem aracılığıyla yeniden üretilen bu mekânların dikkat çeken en büyük özelliği ise tarihi mekânlar üzerinden bu dönüşümün gerçekleşiyor olmasıdır. Kapitalizm okuması üzerinden bakılacak olursa; kapitalizmin, tarihi mekânları kullanarak bu eski mekânları yeniden üretmesi sonucunda insanlarda oluşan nostalji duygusu bu mekânların tüketim nesnesi haline gelmesinde etkili olmuştur. Bu durumun rastlantı olmadığını söyleyen Castells, üretim tarzı hangi nitelikte ise mekânın üretim tarzının da o nitelikte olacağını belirtir. Yani üretim biçimi kapitalist ise mekânın da üretim biçiminin bu yönde olması doğaldır. Ancak yukarıda bahsedilen, mekânın dönüşümünün sadece ekonomik boyutuyla ilgili olan kısmıdır. Castells'e göre kentsel birimin incelenmesinde, ekonomik politik ve ideolojik olmak üzere üç yapı şeması üzerinden bir çözümleme yapılmaktadır (Gottdiener, 2001, s. 250). Bu üç yapı şeması mekânın incelenmesi konusunda birbirini etkileyen ayrılmaz unsurlardır. Çünkü tarihi mekânlar her ne kadar ekonomik kaygılarla restore edilerek dönüştürülseler de politik çıkar gözetilen yerel yönetimler bu mekânları tarihi yeniden canlandırma adı altında ideolojik nesne olarak kullanmakta ve turizme sunmaktadır. Bu mekânlar turizme açılırken belirli yerel ve gündelik unsurlar dikkate alınarak mimari ve ideolojik bir takım süreçlerden geçmektedir. Lefebvre'e göre bu mekân, gündelik hayat içerisinde toplumsal ilişkilerin oluşturduğu mimari ve dolayısıyla da ideolojik bir ortamdır (Doğan, 2007). Yani mekân ekonomik, politik ve ideolojik çıkarlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir.

Ekonomik, politik ve ideolojik unsurlarla birlikte tarihi mekânlar “tarihsel koruma” adı altında yeniden üretilmektedir. Bu tarihsel koruma ile mekânın yeniden üretilmesi aynı zamanda yeniden üretilen mekânın bir anlamda tüketilmeye de ihtiyaç duyacağı anlamına

gelmektedir. Bir başka deyişle mekânlar yeniden üretilirken ve şehir planları oluşturulurken pazarlanacak olan özellikler üzerinden yeniden üretilmektedir (İçli ve Vural, 2011, s. 142). Bu noktada mekânların üretimi ve tüketimi konusunda birbirini izleyen bir süreç meydana gelmektedir. Tarihi mekânlar önceden tüketilmiş mekânlar iken tarihi koruma projeleri ile yeniden üretilmekte ve doğal olarak da yeniden tüketilmektedir. Yeniden üretilen bu tarihi mekânlar otantisite ve nostalji unsurlarıyla birlikte sunulmaktadır. Tarihi mekânların bu anlamda dönüşümünün ve yeniden üretiminin tarihi ve turistik bölge inşa etme stratejisiyle planlandığı görülmektedir. Bu durum Castells'in üç yapı şemasındaki kavramsallaştırma ile oldukça bağlantılı bir süreçtir. Burada ilk başta tarihi mekânlar bir özne iken ekonomik, siyasi ve ideolojik unsurlarla birlikte yeniden üretilerek turizm nesnesi haline gelmiştir. Burada tarihi mekânlar için uygulanan pazarlama faktörleri arasında şehir imajı ve şehrin cazip yönleri dikkat çekmektedir (İçli ve Vural, 2011, s. 144). Şehrin imajı ve cazip yönleri konusunda yine Castells'in üç yapı şemasındaki süreç işleyerek tarihi mekânlar nostaljik ve otantik mekânlara dönüşmektedir. Artık mekân; yerelde, kültürel niteliklerin ön plana çıktığı “belirli bir nostalji duygusunun kaynaklık ettiği otantisite arayışı ya da ‘gerçek’ olanın tekrar üretildiği yeni bir şehir estetiği ile bağlantılı” (Değirmenci, 2012, s.1) bir hale gelmiştir. Bu anlamda mekânın dönüşümü ve bu dönüşümde artık nostaljik ve otantik olanın aranması küresel bir takım süreçler dahilinde meydana gelmiştir.

Tarihi mekânların dönüşümünde otantik ve nostaljik unsurların kullanımının küresel yapıda da karşımıza çıktığını belirtmek gerekir. 1972’de UNESCO tarafından dünya kültürel ve doğal mirası koruma sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte dünyada turizmi, doğal ve tarihi mirasları dönüştürme ya da pazarlama girişimleri başlamıştır (Özünel, 2011). Bu durum, mekânın dönüşümünde Castells'in üç yapı şemasını ve dönemin üretim biçimlerinin mekânı da aynı şekilde üreteceği tezlerini doğrular niteliktedir. Bu aynı zamanda kentlerin dönüşümü ve mekânların yeniden üretimi sırasında otantisite arayışının kültürel ekonominin de etkileriyle birlikte kent ve mekân üzerinde somutlaştığını da göstermektedir. Bu somutlaşmaya örnek olarak kentlerdeki tarihi mekânların ‘aslına uygun’ şekilde restore edilmesidir. Ayrıca bu yeniden üretilen mekânlarda otantisite ve nostalji pazarlanarak yerel zanaat ve sanatların da giderek popüler hale geldiği görülmektedir (Değirmenci, 2012, s. 4). Somutlaşmış örneklerde de görüldüğü gibi son yıllarda daha da arzulanır hale gelen nostalji duygusunun aranması makro şekilde küreselleşme, ekonomi, politik ve ideolojik nosyonlarla ifade edilebilir. İnsanların aradığı bu nostalji duygusu ve otantisite mikro şekilde ifade edilecek olursa da insanların modern kent hayatında soyut mekânlarda yaşadığı sıkışma ve

rutinleşmenin neden olduğu durumlardan kaçış olarak nitelendirilebilir. Biraz daha açmak gerekirse, modernite ile birlikte var olan modern insanın gündelik yaşamının kapitalist üretim biçimi dâhilinde şekillendiği düşünülürse artık birçok şeyin meta haline geldiği ve anlık hazların var olduğu görülmektedir. Bu anlık hazlar da metalar ile sağlanmakta ve duygusal boşluklar doğmaktadır. Modern insan da bu boşluğu yine çoğunlukla metalaşmış olan nostaljik mekân, müzik ve fotoğraflarda aramaktadır. Ancak mikro anlamda bu nostalji arayışı her ne kadar modern mekânların sıkışmalarından ve metalaşmanın neden olduğu duygusal boşluklardan kaçış gibi görünse de tarihi mekânlar yeniden üretilerek yine modern ve kapital ekonomik sistem dahilinde meta haline gelmektedir.

Tarihi mekânların otantisite ve nostalji unsurları ile yeniden üretiminden bahsederken “tarihi koruma” kavramı daha çok dönüştürme ve restorasyon projeleriyle anılmaktadır. Tarihi korumanın son zamanlarda neredeyse birçok mahallede görülmeye başlamasına hız kazandıran etkenin UNESCO’nun tarihi ve doğal mirası koruma sözleşmesi olduğu söylenebilir. Bu koruma sözleşmesiyle birlikte birçok ülkede doğal ve tarihi mirası ön plana çıkaracak adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu durumun küreselde olanın yerelde olanı etkilemesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Ancak tarihi korumaya ve otantik olana yönelimin sadece küresellik ve yerellik üzerinden açıklanması eksik kalacaktır. Çünkü “koruma olgusunu Batı’da ulus devletlerin oluşumu ve giderek artan gelenek ve kök bulma gereksinimleri” (Değirmenci, 2017) de oldukça etkilemiştir. Bu gelenek ve kök bulma arayışı bir anlamda ulus devlet yapısının beraberinde getirdiği bir durumdur. Çünkü her bir devlet geleneği, tarihi ve doğal mirası ile birbirinden farklılaşmaktadır. Yakın dönemde tarihi mirasın yıkılıp yok olmasına izin vermek yerine onu ortaya çıkarmaya ve korumaya yönelik politikalar geliştirilmiştir. Ancak burada bu tarihi mekânların neye göre korunduğu ve nasıl yeniden şekillendiği sorunu temel sorunlardan biridir. Bu mekânların korunması ve inşası sürecinde genellikle bir müze bölgesi/mahallesi/sokağı oluşturma politikaları görülmektedir. Bu tarihi mekânların dönüşümü her ne kadar ‘koruma’ gibi görünse de bu bir yer inşası sürecidir (Değirmenci, 2017) ve burada ekonomi, ideoloji ve politik süreçlerin de dâhil olduğu görülmektedir. Bu süreçlerin sonucunda tarih bir anlamda manipüle edilerek otantisite arayışında olanların arzuladığı bir kent imajı, gelenekle birlikte inşa edilmektedir (Değirmenci, 2012, s. 8). Bu mekânların inşasında özellikle yerel motifler ve yöresel/geleneksel zanaatlar oldukça fazla kullanılmaktadır. Hatta bunlar (ebru yapma, çömlek yapma ve bakırcılık gibi) birer etkinlik haline getirilerek bir anlık da olsa

ziyaretçilerine nostaljik duygular hissettirmektedir. Burada amaç ise modern insanın bir süreliğine de olsa güzel vakit geçireceği ve haz alacağı otantik bir mekân ortaya çıkarmaktır.

Tarihi mekânların nostalji duygusuyla birlikte otantikleştirilmesi için verilen bu çabayı McCannell ‘sahnelenmiş otantisite’ olarak tanımlamaktadır. Bu mekânlar biraz incelendiğinde McCannell’in belirttiği gibi yerel ya da otantik birçok motifin bu mekânlarda gözler önünde olduğu ve sergilendiği görülmektedir. Sergilenen ve gözler önüne serilenler gerçek anlamda bir otantisite sunmayacaktır. Yeniden üretilmiş mekânların belirli kaygılarla sunulmuş olması bu mekânları meta haline getirdiği için gerçek anlamda bir otantisite ya da nostalji hissi sunmadığı görülmektedir.

Bir Nostalji Unsuru Olarak Fotoğraf

Fotoğraf en güçlü nostalji unsurlarından biridir ve ontolojisi itibariyle de amacı o anın yakalanması olduğu için çekildiği andan itibaren geçmiş bir zamanı temsil etmektedir. Bu yüzden çekildiği o anı bir anlamda dondurduğu için fotoğraf “esas olarak nostaljik” (Değirmenci, 2014, s. 63) izler taşımaktadır. Bu bakımdan fotoğrafın kendisi otantik bir unsur olmaktadır. Böylesine otantik ve nostaljik bir temsil biçimi olan fotoğrafın yakalanma/çekim anının bir anlamda bu nostaljiyi içinde barındırdığı söylenebilir. Çünkü buradaki çekim anlam olarak fotoğrafın çekildiği andan bir şeyleri çekip içine almasıdır. Bu nedenle fotoğrafın çekildiği andan itibaren geçmişte kalıyor olması onu nostaljik yapar. Ayrıca fotoğraf bir anlamda “geçmişteki gelecekte” de izler taşımaktadır. Bunun en temel nedenlerinden biri de fotoğrafın zaman ile kurduğu ilişkide ortaya çıkmaktadır. Zaman kavramı içerisinde geçmiş, şu an ve gelecekte bahsedildiğinde bu durum daha da net hale gelmektedir. Fotoğrafın zamanla kurduğu irtibat şu anın geçmişte kalması (fotoğraf çekildikten sonra) ve o fotoğrafın geleceğe ait olan geçmişi yansıması olarak görülebilir.⁸ Fotoğraf geçmiş bir zamanı temsil edebilir ancak gelecek bir zamanda punctum ile geçmişte atıfta bulunabilir.

Günümüzde dijitalleşme ile birlikte fotoğrafların (gezilerde, öz çekimlerde vs.) ardı ardına çekilen bir hal alması aslında yaşanması gereken o anları bir anlamda öldürmekte ve ruhsuz bırakmaktadır. Bu doğa yürüyüşüne çıkan birisinin bir anda avcı rolüne girip

⁸ Fotoğraf çekilirken şu anı ve çekildikten sonra geçmişi temsil etmektedir. Ancak var olan o fotoğraf gelecekte herhangi bir zamanda incelendiğinde geçmişi temsil etmektedir. Sadece geçmişi değil geçmişte çekilen bir fotoğraf bazen gelecekte olabilecek olanı da temsil edebilir. Babamın on beş yaşında çekilen fotoğrafını gördüğümde geçmişe değil geleceğe doğru gittiğimi hissettim çünkü aramızdaki benzerlik gelecekte nasıl görünebileceğimi hissettirecek bir iz bırakmıştı. Bu fotoğraf geçmiş ile gelecek arasında bırakan bir fotoğraf olmuştur.

saklanarak avını beklemesi gibidir. Burada artık doğa yürüyüşü unutulmuş ve kişi artık avcı rolüne girmiştir. Avcıyı gezilerde ya da öz çekimlerde uygun sahneyi/pozu yakalamayı bekleyen fotoğrafçıya benzetebiliriz.⁹ Onlar için artık o fotoğraflar nostaljik bir his veremeyebilir. Çünkü bu çekimler sırasında ardı ardına çekim yapan ve uygun sahne arayan fotoğrafçı için artık belleğinde gelecekte oluşturacağı o anın büyüü canlanmayacaktır.

Düğün fotoğrafları da hem fotoğrafçısı hem de gelin damat açısından o anın fotoğraf için tüketilmesidir. Artık gelmeyecek ve geçmiş olan bir anın tüketilmesidir. Düğün fotoğrafı çekilmiş olan çiftlerle yapılan görüşmelerde neredeyse tamamına yakınının (6 kişiden 5'i) fotoğraf albümlerine çok nadir olarak baktıklarını ifade etmişlerdir. Sadece birkaç fotoğraf vitrinlerde yer almakta, saat ve kupa gibi aksesuarlara basılmaktadır. Bu aksesuarların o anın özelliğini öldürdüğünden ve kişilerde o ana yönelik duyarsızlaşmaya neden olduğundan bahsedilebilir. Fotoğraf albümlerine tekrar baktıklarında herhangi bir nostalji hissi yaşamadıkları için daha az bakmayı tercih ettikleri sonucuna varılabilir.

“Fotoğraf çekirmeden önce bu özel günümüzü ölümsüzleştirmek ve her zaman bakıp hatırlamak düşüncesi heyecan verici bir duyguydu. Albüme ilk baktığımızda dikkat ettiğim şey güzel çıkıp çıkmadığımdı. Gerçeği söylemek gerekirse o anın mutluluğu ve heyecanı ikinci planda kalmıştı.”¹⁰

Bu yeni evli çiftler için (1-3 yıl arası evli olanlar) geçerli bir durumdur. Ancak uzun süredir evli olan kişiler yeniden düğün fotoğrafı albümlerine baktıklarında anlattıkları detaylar ve yüzlerindeki ifadelerden geçmişteki anlara geri döndükleri bir nostaljik romantizm yaşadıkları anlaşılmaktadır.

“Bizim zamanımızda şimdiki gibi dışarıda çekim yoktu ya da vardı ben bilmiyorum. Stüdyoda ve düğün günü bahçede çekilen fotoğraflarımız var. Ara sıra bakıyoruz fotoğraflara şimdi o bahçe yok yerine bina yapıldı. Hem eşim de ben de ne kadar gençmişiz... Severek evlendik, tanıyorduk birbirimizi bu fotoğraf çekilmeden önce canım erik çekmişti ve eşim bahçede erik koparıırken ayağı takılmış düşmüştü benim için ilk düşüşü olmuştu bu...”¹¹

Bir anlamda o fotoğraflar geçmişteki geleceğin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda fotoğraf günümüzde, o eski anların belleklerde canlandığı ve hatırlandığı nostaljik romantizmin gücünü vazgeçilmez bir şekilde etkilemiştir (Değirmenci, 2014, s. 64).

⁹ Buradaki fotoğraf ve fotoğrafı çekilen o anın ölümü benzerliğinden dolayı deklanşör ve tetik kavramsallaştırması ile sağlanmaktadır.

¹⁰ 2 yıldır evli olan bir kadın ile eşi yanında yokken yapılan görüşmede yer alan ifadelere yer verilmiştir.

¹¹ 35 yıldır evli olan bir çift ile yapılan görüşmede yer alan ifadelerdir. Düğün fotoğraflarına bakarak cevap vermişlerdir. İzin olmadığı için bahse konu olan fotoğraf burada yer almamıştır.

Otantik Mekânların İncelenmesi ve Düğün Fotoğrafı Mekânları

Kentsel mekânlar küresel etkilerle birlikte bir anlamda restorasyon şantiyesine dönüşürken bu süreç nostaljik ve otantik unsurlarla kendisini var etmeye devam etmektedir. Aynı zamanda nostaljik ve otantik unsurlar; mekân, fotoğraf ve müzik gibi alanlarda var olmaktadır. Ancak bu varoluş kapitalist sistem dâhilinde belirli bir takım amaçlara yönelik olarak mekânda, fotoğrafta veya müzik üzerinde var olmaktadır. Başka bir ifadeyle kapitalist sistemin dahil olması nostalji ve otantisiteyi sergilenen ya da bilinçli olarak gizlenen bir duruma getirmiştir.

Mekânların yukarıda da bahsedildiği gibi yerel, geleneksel ve kültürel bir takım unsurlarla farklılaşma biçimi olarak yeniden inşası bir anlamda yerelleştirmeye neden olmaktadır. Bu durum küresel süreçlerden bağımsız olmadığı için bir anlamda aynılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan otantisite ve nostalji arayışları küreselde farklılık oluşturan yerel motiflerin yeniden üretilmesiyle var olmaktadır. Burada bahsedilen tartışma nostalji ve otantisitenin gerçek olup olmadığı ile ilgili değildir. Çünkü önceki bölümlerde bahsedildiği gibi üretim tarzının niteliği mekânın da aynı tarzda üretileceği anlamına gelmektedir ve mekânların yeniden inşası sırasında gerçek nostalji hissinden ya da gerçek anlamda bir otantisiteden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Fotoğraf 1: Ali Saip Paşa Sokağı, Düğün fotoğrafı çekimi, 2017, Fotoğraf: Muhammed Karaduman

Fotoğraf 1 görselinde olduğu gibi nostaljik ve otantik hissettirecek ne varsa gözler önüne serilmektedir. Dahası pencerelerde sergilenen ve nostaljik bir his vermeye çalışılan detay tamamen basılmış bir fotoğraftan ibarettir. Burada artık otantisite gözler önünde ve “sahnelenmiş” bir halde bizleri karşılamaktadır. Dikkat çekici olan kısım nostalji ve otantisitenin mekân üzerinde nasıl var olduğudur. Bir yaşanmışlık üzerinden aitlik kurulmaya, mekâna anlam kazandırılmaya ve zaman kavramıyla ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Çünkü mekân, fotoğraf ve müzik gibi otantik olabilecek unsurların; aidiyet, anlamlandırma ve zaman kavramıyla yakından ilişkisi vardır. Başka bir ifadeyle otantisite; otantik varoluşun evi olan yer nosyonuna bağlanmaktadır (Değirmenci, 2012 s. 5). Benzer “sahnelenmiş otantisite” durumları sadece bununla sınırlı olmasa da en dikkat çeken Fotoğraf 1’de görünmektedir. Çünkü bu tamamen öyleymiş gibi görünmenin bir fotoğrafıdır. Diğer görsellerde de değinilecek olan “sahnelenmiş otantisite” unsurlarında nostalji hissi verecek bir çok unsuru da bir arada görmek mümkün olacaktır.

Fotoğraf 2: Ali Saip Paşa Sokağı, Bir antikacının yeri, 2017, Fotoğraf: Abdurrahman Çam

Fotoğraf 2 görselinde de birçok nostaljik objeyle karşılaşmaktayız. Ancak fotoğrafta da görüldüğü gibi eskiden gelmiş gibi görünmeyen (modern tablo ve çöp kutusu gibi) bazı unsurlar buradaki nostalji hissini bozmaktadır. Nostalji hissi kağıt tekerleği, kuyu kapakları, çömlekler, bakır kaplar, düvenler vs. gibi eskiden kullanılan eşyalar üzerinden gözler önüne

serilmiştir ve bu eşyalar kullanıldıkları dönemde yaşamış birçok insanı bir anda geçmişe götürebilecek bir özelliğe sahiptir. Burada geçen 2 görselde de sahnelenmiş otantisite örnekleri görülmektedir. Elbette gizli kalmış ya da gizli bırakılmış “sahne arkası”nda kalan mekânlar da mevcuttur. Ancak bu çalışmada kullanılan düğün fotoğrafları daha çok “sahnelenmiş otantisite”nin olduğu bu mekânlarda çekildiği için tartışma buradan devam edecektir. Burada kurgulanan ve sahnelenen, mekânın öyleymiş gibi görünmesini sağlayan unsurlar mevcuttur. Bu mekânlar bir yönüyle tarihi ve doğal mirasın turizm ve eğlence için yeniden üretilip tüketilmesini sağlayacak unsurları barındırmaktadır. Bir yönüyle tarihi ve doğal mirası temsil eden bu mekânlar, tüketilen bir mekân haline gelmiştir. Düğün fotoğrafı çekimi sırasında yapılan görüşmelere göre çiftler, sanki geçmişte bir yerlerde fotoğraf çekimi yaptırıyor gibi nostaljik duygular hissettiklerini ve vakitlerini eğlenceli bir şekilde geçirmekte olduklarını ifade etmişlerdir.

Tarihi Mekânların Düğün Fotoğrafında Bir Fon Olarak Kullanılması

Tarihi mekânların tarihi koruma kavramı ile birlikte turizme açılan tüketim mekânları oldukları görülmektedir. Bu mekânlar Lefebvre'nin de bahsettiği üzere gündelik hayatta toplumsal ilişkilerle oluşan mimari ve ideolojik mekânlar olduğu için belirli kaygılar üzerinden yeniden inşa edilen mekânlardır. Dolayısıyla turizme açılan ve nostalji vurgusunun yapıldığı bu mekânların popülerlik kazanması düğün fotoğrafları için de oldukça tercih edilir olmalarına neden olmuştur. Bir bakımdan turizm mekânları mahalle sakinlerinin oturduğu bir yer olmaktan çıkıp ziyaretçilere açılarak herkesin rahatça dolaşabildiği mekânlara dönüşmüştür ve düğün fotoğrafı çekimleri için daha uygun hale gelmiştir.¹² Artık düğün fotoğrafları (mezuniyet çekimleri vs. de dâhil) büyük oranda stüdyo ortamının dışına çıkmıştır. Bu tarihi ve nostaljik mekânların bir anlamda düğün fotoğraflarında fon gibi kullanılması bu mekânların tüketilmesinin bir başka boyutu olarak görülebilir.

¹² Turizme kazandırılan bu tarihi sokaklar birçok insanın bulunmasından ve mahalle hayatı olmamasından dolayı fotoğraf çektirenler açısından rahat ve güvenli olmaktadır. Mahalle hayatının olduğu bir sokakta; merdivenlerde kapı ve cam önlerinde fotoğraf çekmek/çektirmek rahat ve güvenli olmayacaktır.

Fotoğraf 3: Yaman Dede Konağı, Kayseri, Talas 2017 (Abdurrahman Çam)

Fotoğraf 3 ve fotoğraf 4 görselindeki konak tarihi koruma projesi ile birlikte turizme kazandırılan bir mekândır. Bu mekân, önceki görsellerde olduğu gibi düğün fotoğraflarında bir fon gibi kullanılmaktadır. Düğün fotoğrafı çekimi sırasında çiftlerle yapılan görüşmelerde gelin, damat ve fotoğrafçının bu mekânlarda bir otantisite ve nostalji aramadığı

görülmektedir. Görüşülen kişilerin ifade ettiklerine göre popüler olanı takip ettikleri daha güzel ve eğlenceli bir gün geçirdiklerini ifade etmişlerdir.

“Fotoğraf çekimimizin yapıldığı gün stresli ve hızlı başlamıştı. Ancak kuaförden çıkıp fotoğraf çekimi yapılan mekânlara gittiğimizde ve poz verme anlarında tüm stres bir anda ortadan kayboldu. Fotoğrafçının iyi fotoğraf çekmesinin yanında mutlaka eğlendirmesinin de gerekli olduğunu anladım. Oldukça güzel ve keyifli bir gündü.”¹³

“Bu mekânı tercih etmemizin en büyük nedeni fotoğrafçımızın önermesi ve burayı birçok kişiden duyduğumuz için merak etmemizdir. Tarihi mekânda fotoğraf çekmek çok güzel, burada ortam çok güzel, tarih ve yaşanmışlık bir arada ve buradan da sultan sazlığına gideceğiz ve daha sonra gün batımı çekimi için Kapadokya’da olacağız.”¹⁴

Fotoğraf 4: Yaman Dede Konağı önünde düğün fotoğrafı. Fotoğraf: Muhammed Karaduman

¹³ Eylül 2017’de Ali Saip Paşa sokağında düğün çekimi sırasında bir çift ile yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir.

¹⁴ Yaman Dede Konağı’nda (Fotoğraf 3 ve 4’te yer alan mekân) çekimi yapılan bir gelinin ifadesidir.

Kıyası mekân mekân gezen ve sadece otantisite kovalayan bir turist gibi olmadıkları daha çok güzel vakit geçirmek istedikleri görülmektedir.¹⁵ Burada görülen; mekânların popülerleşmesi ve otantikliğin dizayn edilmesi, bu yolla mekânların meta haline getirilerek asıl otantikliğinin silikleşmesi ya da anlam kaybına uğramasıdır. Kapitalist ekonomik sistem içerisinde mekânın, yeniden üretilirken bu kapitalist unsurlardan (metalaşma, şeyleşme, eşyalaşma) bağımsız kalmadığı ve bir tüketim nesnesine dönüştüğü görülmektedir. Castells'in 3 yapı şemasında mekânların ideolojik, ekonomik veya politik unsurlardan etkilendiği çalışmada incelenen mekânlarda görülmektedir.

1899 yılında Ali Saip Paşa tarafından yaptırılan camiden adını alan sokak tarihi koruma projesiyle sonrası “Osmanlı Sokağı” olarak anılmaktadır. Ayrıca fotoğraf 3 ve 4'te yer alan konağa da Talas ilçesinde doğan¹⁶ Yaman Dede'nin adı verilmiştir. Burada isimlendirmelerde de görüleceği üzere tarihi koruma ile birlikte yerel ve milli olanı da yaşatma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, otantikleştirme sürecinin bir takım politik ve ideolojik süreçlerden bağımsız olmadığına örnek olarak verilebilir. Sokakta bulunan bazı konaklar ebru, fotoğraf ve sinema atölyesi gibi sanatsal faaliyetler için ayrılırken bazı konaklar kafe ve hediyelik eşya satışı için kullanılmaktadır. Artık kamuya tamamen açılan ve tanıtımları yapılan bu mekânlar düğün fotoğraflarında fon olmaları ile daha da popüler olmaktadır. Mekân ve fotoğraf gibi nostaljik ve otantik olabilecek her iki unsur bir aradılığı sergileyerek yerel değerleri (tarihi, kültürel, doğal) ön plana çıkarmakta etkin bir role sahiptir.

Yaz mevsimi en yoğun zaman dilimini oluşturuyor olsa da her mevsim bu mekânlarda düğün fotoğrafı çekimine rastlamak mümkündür. Mahalle sakinleri¹⁷ de bu duruma uyum sağlarken burada ikamet edenlerin yerel motifleri, nostaljik ve otantik unsurları fazlasıyla kullandığı görülmektedir. Kahverengi tonları ve ahşap malzemelerin kullanılması da ayrıca bir nostalji kaygısının olduğunu gösterir niteliktedir. Mahalle sakinleri fotoğraf çekenler ve ziyaretçiler için de özel mekânlar ve özel nostaljik eşyalar kullanarak burada yer alan tarihi mekânların fon olarak kullanılması noktasında katkı sağlamaktadır.

¹⁵ Görüşmelerden elde edilen verilere göre Ali Saip Paşa Sokağı'nda 10 çiftin 6'sı popüler olduğu ve eğlenceli zaman geçirmek için bu mekânı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

¹⁶ Diyamandı Rum esnaf bir ailede Talas ilçesinde doğmuş ve daha on aylık iken Kastamonu'ya taşınmışlardır.

¹⁷ Mahallede çok az sayıda da olsa hala ikamet eden aileler bulunmaktadır. Bu ailelerden bazılarının bahçelerini ziyaretçilere açtığı ve kafe hizmeti verdiği görülmektedir.

Fotoğraf 5: Ali Saip Paşa Sokağı, Düğün fotoğrafı çekimi, 2014, Fotoğraf: Abdurrahman Çam¹⁸

Fotoğraf 6: Mekânların önünde bulunan nostaljik unsurlar. Ali Saip Paşa Sokağı, 2017, Fotoğraf: Abdurrahman Çam

Fotoğraf 6'da da görüldüğü gibi pembe bisiklet, ahşap tabela, sepya tonlarda yazıların varlığıyla sahnelenmiş otantisite örnekleri Ali Saip Paşa Sokağı'nın birçok yerinde kendisini göstermektedir. Her ne kadar kapitalist üretim biçimi dâhilinde mekânlar ve duygular

¹⁸ Bu fotoğrafın çekildiği arka planda kalan yer çocukluğumun geçmiş olduğu evdir. Fotoğrafın çekildiği tarihten (2014) tam yedi sene öncesi olan 2007 yıllarına kadar hiçbir düğün fotoğrafı çekimine şahit olmadım. Tarihi koruma projesi ile birlikte 2011'li yıllardan başlayarak özellikle düğün sezonlarında bu mekânlar çok fazla sayıda düğün fotoğrafı çekimine ev sahipliği yapmaktadır. Yıllar sonra bir turist gibi çocukluğumun geçtiği bu evin önünde düğün fotoğrafı çekmek ve bu dönüşüme şahit olmak benim için de farklı bir deneyimdi.

tüketiliyor olsa da tarihi koruma projeleri, turizm etkinliği ve tarihi binaların restore edilmesi açısından umut verici olarak görülebilir.

Sonuç

Küreselleşmenin etkileri ve yerel olanın önem kazanmasıyla birlikte tarihi, doğal ve kültürel mirasın korunması projelerinin özellikle otantisite ve nostalji üzerinden dönüşümler sağladığı görülmektedir. Bu dönüşümler başta mekân, müzik, fotoğraf gibi duygulara hitap edebilen alanlar üzerinden gerçekleşmekte ve bu alanlarda nostalji ve otantisitenin bulunduğu görülmektedir. Bunun en temel nedenleri modernite ve kapitalist üretim biçimi ile birlikte ortaya çıkan metalaşma/eşyalaşma/şeyleşme ve anlam kayıplarının nostalji ve otantisite aracılığıyla giderilmesi çabasıdır. Bu bağlamda tarihi mekânlar, yerel ve kültürel değerlerle birlikte nostaljik ve otantik bir takım unsurlarla dizayn edilerek turizme kazandırılmıştır. Tarihi mekânların nostaljik ve otantik dönüşüm yaşamasıyla birlikte ontolojisi itibarıyla nostaljik olan fotoğraf bir araya gelerek tarihi mekânların fon olarak kullanıldığı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Mekân ve fotoğrafın zaman nosyonu ile irtibatı sonrasında duygulara hitap ediyor olması ve nostaljik bir his taşıması bu dönüşümün mekân ve fotoğraf üzerinden gerçekleşmesinin bir göstergesidir. Artık fotoğraf stüdyo ortamından neredeyse tamamen dış mekâna yönelirken düşün fotoğrafında ise daha çok nostaljik ve otantik mekânların fon olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bir bakıma bu dönüşüm sonucu ortaya çıkan mekânlar duygulara hitap ederken diğer yandan da duygusuzlaşma yaşanmaktadır. Çünkü bu duygulara hitap etme biçimi de gerek nostalji gerekse otantisite olsun meta şeklinde sunulmaktadır. Mekân bir üretim alanı iken artık nostalji ve otantisite üzerinden metalaşarak tüketim alanı haline geldiğine göre acaba mekânın, fotoğrafın ve duyguların tükenmesi ile yeni eğilim ne olacaktır? Maddi olan tüketildiği gibi artık maddi olmayan şeyler de kapital ekonomik sistem dâhilinde bir meta olarak sunulup tüketilmektedir. Bu bağlamda düşün fotoğrafı çekimlerinde ya da turizm ve gezi gibi etkinliklerde bu mekânlar sanki arkada duran bir fotoğrafçı fonu gibi gelip geçilen yerler haline gelmektedir. Ancak çağımızın gereklilikleri düşünüldüğünde atıl halde duran ve yıkık bir hal alan mekânların yeniden kullanıma sunulması tarihi binaları koruma adına umut verici olarak da görülebilir. Önemli olan bu tarihi binaların dönüşümünün nasıl ve ne için yaşandığıdır.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. 2016. Camera Lucida Fotoğraf Üzerime Düşünceler. (Çev. R. Akçakaya). Altıkkırkbeş Yayınları. İstanbul
- Berger, J. 2017. Görme Biçimleri. (çev. Y. Salman). Metis Yayınları. İstanbul
- Berger, J. 2015. Bir Fotoğrafi Anlamak. (çev. B. Eyyüboğlu). Metis Yayınları. İstanbul
- Çam, A. 2014;2017. Düşün fotoğrafı ve Mimari Fotoğraflar Arşivi. [instagram.com/abdurrahmancam.photowork](https://www.instagram.com/abdurrahmancam.photowork)
- Değirmenci, K., Yıldırım, E. 2011. "Aşlıgibilik (Otantisite): Öyle Olma ve Başka Türü Olamama İstenci." Felsefelogos 42:187–200.
- Değirmenci, K. 2012. Kentsel Mekânda Yer in ya da Otantik Olanın Yeniden İnşası. Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Değirmenci, K. 2014. "Nostalgia without the Referent : The Photographic Image Now." Kültür ve İletişim Yayınları 7:61–75.
- Değirmenci, K. 2016. Fotoğrafın İmgeleri Temsil, Gerçeklik ve Dijital Çağda Fotoğraf. Doğu Batı Yayınları. İstanbul.
- Değirmenci, K. 2017. "Tarihsel Korumada Görünen/Görünmeyen Diyalektiği ve Otantisite İnşası: Ali Saip Paşa Sokağı Örneği", Düşünen Şehir, ss.44-57
- Depeli, G. 2010. "Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi." Kültür ve İletişim Yayınları 13 (2):9–40.
- Doğan, A. E. 2007. Mekân Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, Praksis (16), 91-122.
- Gottdiener, M. 2001. "Mekân Kurami Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru." Praksis.
- Karaduman, M. 2017. Düşün Fotoğrafçısı. [instagram.com/muhammed.photography](https://www.instagram.com/muhammed.photography)
- Kaygalak, S., Usta, Ö., Günlü, E. 2013. "Mardin ' de Turizm Gelişimi İle Otantik Olgusu Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi." Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi 4220 (2):237–49.
- Lefebvre, H. 2015. "Mekânın Üretimi" (çev. Işık Ergüden). Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Kurtar, S. 2013. "Mekânı Yaşamak : Lefebvre ve Mekânın Diyalektik Oluşumu." TUCAUM, 1–8.
- Maccannell, D. 1973. " Staged Authenticity: Arrangement of Social Space in Tourist Settings" American Journal of Sociology. Doi:10.1086/225585
- Özünel, E. Ö. 2011. "Kültür Turizminde 'Yöresel' ve 'Otantik' Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekânları Yeniden Üretmek Üzerine." Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 6 (4):255–62.
- Turan, E. 2013. "Fotoğraf Belleği Olan Ayna." Sanat - Tasarım Dergisi 1 (2):19–24.
- Yılmaz, B. 2015. "Deklanşör ve Tetik : Fotoğraf Sanati Ve Ölüm." Art-Sanat, no. 4:137-47.